

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Симболи ромске усмене поезије – заступљеност и значење

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: проф. др Љиљана –Пешикан Љуштановић
Кандидат: мр Марија Александровић

Нови Сад, 2015. године

образац 5а

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorat
Ime i prezime autora: AU	Mr Marija Aleksandrović
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Ljiljana Pešikan Ljuštanović
Naslov rada: NR	Simboli romske usmene poezije – zastupljenost i značenje
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	APV
Godina: GO	2015.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad
Fizički opis rada: FO	(broj poglavlja 7/ stranica 170 / slika 27/ grafikona - / reference 87 / priloga 6)

Naučna oblast: NO	Usmena književnost
Naučna disciplina: ND	Srpska književnost i jezik
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Simboli, usmena romska književnost, Romi, običaji, poezija
UDK	
Čuva se: ČU	Univerzitetska biblioteka u Novom Sadu
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	<p>Cilj rada jeste, da se istraže frekventni simboli u već objavljenim zbirka romskog usmenog stvaralaštva, kao i na novosakupljenom stvaralaštvu sa teritorije AP Vojvodine koji imaju određeno značenje i ulogu u kulturnom miljeu Roma. Analizom simbola, pokušaćemo da sagledamo sliku sveta oblikovanu u ovoj poeziji kao i njeno značenje.</p> <p>Istraživanje koje smo sproveli, pokazalo je da bića, pojave, pojmovi, odlike sveta i čoveka pored osnovnog, mogu imati simboličko značenje, a na njima se zasniva osobeno viđenje sveta. Simboličku vrednost imaju pojave vezane za čovekov život i njegov opstanak, kao i čovekovo telo, biljke, životinje i apstrakni predmeti. Pritom pre možemo govoriti o mogućim simboličkim značenjima nego o "pravim" simbolima. Ova značenja su, po pravilu, ambivalentna, ista pojava ili biće mogu imati pozitivno i negativno značenje. Simbolička značenja u romskoj tradicionalnoj kulturi počivaju na temeljnom vrednosnom sistemu kulture, ali uglavnom nisu suštinski različita od onih koja se formiraju u drugim tradicionalnim kulturama.</p>

Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	24.01.2011.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctorate
Author: AU	Mr Marija Aleksandrović
Mentor: MN	Prof. dr Ljiljana Pešikan Ljuštanović
Title: TI	Symbols of Roma Oral Literature – Representation and Meaning
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	English/Serbian
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	AP Vojvodina
Publication year: PY	2015
Publisher: PU	Author reprint
Publication place: PP	Novi Sad

Physical description: PD	(number of chapters 7/ pages 170 / image 27/ graphs -/ references 87 / attachments 6)
Scientific field SF	Oral literature
Scientific discipline SD	Serbian literature and language
Subject, Key words SKW	Symbols, oral Roma Literature, Roma people, customs, poetry
UC	
Holding data: HD	University Library in Novi Sad
Note: N	
Abstract: AB	<p>The aim of the doctoral thesis is to research frequent symbols in published books of collected works of Roma oral creativity, as well as recently collected creative works from the territory of Autonomous Province of Vojvodina, which have certain meaning and role in the cultural milieu of Roma people. An attempt has been made to consider the picture of the world shaped within this poetry as well as its meaning according to analysis of symbols.</p> <p>Results of the undertaken research have shown that the creatures, phenomena, notions, features of the word and that of a man, can have symbolic meaning, permeated by particular world view. Symbolic value refer to the phenomena related to man's life and his survival, as well as human body, plants, animals and abstract notions. At the same time, we can speak only of possible symbolic meanings, rather than "true symbols". These meanings are, as a rule, ambivalent, i.e. the same phenomenon or being can have both positive and negative meaning. Symbolic meanings in Roma traditional culture rest on the fundamental value system of the culture, but they are generally not essentially different from those</p>

	formed in other traditional cultures.
Accepted on Scientific Board on: AS	
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

SADRŽAJ

I. <i>UVOD</i>	4
1.1. Određenje pojma <i>simbol</i>	4
1.2. Simbol u romskoj kulturi – opšte određenje	6
1.3. Korpus obuhvaćene građe	12
1.4. Metod i struktura rada	13
II. <i>KULTURNO – ISTORIJSKI KONTEKST ISTRAŽIVANJA</i>	14
2.1. Istorija	14
2.2. Jezik	20
2.3. Religija	20
III. <i>DOMINANTNI SIMBOLI U ROMSKOM USMENOM STVARALAŠTVU</i>	28
3.1. Bog kao zaštitnik i onaj ko sudi i kažnjava /Del – Devel	28
3.2. Simbol Sunca, Meseca i zvezda/Kham, Čhonut, čeraina	33
3.3. Simbol vatre/jag, ag	40
3.4. Simbol vode/pani, paj	46
3.5. Simbol vetra/balval	50
3.6. Simbol puta/drom	53
3.7. Simbolika tela /trupo	62
3.7.1 Oko – Jakh	63

3.7.2 Kosa – Bal	68
3.8. Simbolika životinja /džuvdimata	73
3.8.1. Zmija – Sap	74
3.8.2. Konj – Gras	82
3.9 . Simbolika biljaka /čarja	88
3.9.1. Kopriva, Vrba	90
3.9.2. Jabuka	91
3.9.3. Kruška, Orah	94
3.10. Simbolika boja /rang ¹	97
3.10.1. Bela boja– parni	98
3.10.2. Crvena boja– loli	100
3.10.3. Crna boja– kali	104
3.11. Simbolika brojeva /đindurja	106
3.11.1. Tri – trin	108
3.11.2. Četiri – štar	111
3.11.3. Sedam – ehta	113

IV. *SIMBOL U SOCIOLOŠKO – KULTUROLOŠKOM MILJEU ROMSKE*

<i>KULTURE</i>	115
4.1. Pojmovi čisto – nečisto/užo – marime	115
4.2. Pojam sreće/baxt	118

¹ B. Haliti, *Srpsko-romski rečnik*, Novi Sad 2011, 70.

4.3. Pojam pravde /romano kris	125
V. ZAKLJUČAK	131
5.1. SIMBOLIČKA ZNAČENJA BIĆA, POJAVA, ODLIKA SVETA I ČOVEKA	131
VI. DODATAK	134
VII. REGISTAR	144
VIII. LITERATURA	147

I. UVOD

1.1. ODREĐENJE POJMA SIMBOL

Simbol je osnovna jedinica sveg ljudskog ponašanja i civilizacije

Lesli Vajt²

Pojam *Simbol* (prema grč. σύμβολον, znak)³, javlja se u različitim kontekstima i upotrebljava se u različite svrhe. Kao termin, javlja se u logici, matematici, semantici, semiotici, epistemologiji i drugim naukama. Simbol može biti zasnovan na opštim, prirodnim asocijativnim vezama. Tako na primer, sunce ili krv simbolizuju životnu snagu u više kultura, vatra ima ambivalentnu simboliku ognjišta, doma ali i razorne sile, dok voda koja teče, može biti simbol neprestanog kretanja⁴.

Međutim, simbol je mnogo češće dogovor u okviru jedne zajednice, bez neke očigledne, prirodne veze između bića, pojava ili predmeta i njegovog simboličkog značenja. Takav simbol može dobiti stalno značenje koje svi članovi date zajednice prihvataju kao nešto prirodno, ali isto tako, članovi druge zajednice ne moraju razumeti dati simbol. Na primer, bela boja na Zapadu prevashodno znači nevinost, čistotu, dok je kod orijentalnih naroda (na primer, u Kini) bela boja simbol žalosti za pokojnikom (Biderman RS, 34).

Da bismo što jasnije odredili pojam simbola pokušaćemo da u ovom radu sagledamo simbol u različitim naučnim disciplinama u kojima se koristi kao

² L. Vajt, *Nauka o kulturi*, Beograd 1970.

³ M. Solar, *Teorija književnosti*, Beograd 2012, 481. O *Simbolu*, vidi: Z. Lešić, *Teorija književnosti*, Beograd 2008; E. Kasirer *Filozofija simboličkih oblika*, Novi Sad 1985; R. Đurić i D. Acković *Rečnik romskih simbola*, Beograd 2010; ur.: D. Živković, *Rečnik književnih termina*, Beograd 1992.

⁴ T. Popović, *Rečnik književnih termina*, Beograd 2010, 666-667.

sredstvo sporazumevanja ali sa težištem na značenjima koja ovaj termin dobija u književnosti i kulturi.

U poetici⁵ simbol se shvatao „kao konvencionalni znak, pa je njegova uloga kao figure tropa išla prema ustaljenim najčešće mitološkim pojavama: ‘vaga’ znači pravdu, ‘amor’ ljubav i td.“

U semiotici⁶, simbol se posmatra kao vrsta ili podvrsta znaka dok u simbolizmu, simbol postaje opšti i individualni odnosno pesnički. Simbol je u religiji posmatran kao „neraskidivi odnos između tvorca i njegove tvorevine“ (Biderman RS, 8).

Simbol po mišljenju M. Elijadea (Elijade SS, 205) izražava „shvatanje neke granične situacije, gde magijsko – religijsko ponašanje arhaičnog čoveka, otkriva njegovu spoznaju kosmosa pa i samog sebe“. Elijade dalje navodi da je „simbol tvorevina psihe i da ima funkciju otkrivanja stavnosti koja se ne može doživeti ostalim čulima“, kao i da simbol „ima funkciju socijalizacije, jer svaka grupa i svako vreme ima svoje simbole, a njegova univerzalnost, daje simbolu moć da istovremeno uđe u srž individualnog i društvenog“ (Elijade SS, 481-482).

Kada se sagleda samo deo definicija *simbola* koje smo naveli, može se zaključiti da *simbol* predstavlja nepresušan refleks doživljaja sveta, ali u ovom radu *simbol* ćemo pre svega posmatrati u skladu sa teorijom koju je koristio Ž. Ševalije, koji tvrdi da je „percepcija određenog simbola stečena i dobivena, na nju utiču kulturna i društvena kretanja sredine u kojoj se neposredno razvila, a čovek im dodaje stečeno jedinstveno iskustvo svog aktuelnog položaja u društvu“ (Ševalije RS, VI).

Ševalije dalje navodi da je „simbol živ samo dok ima neko značenje i dok u sebi sadrži određenu sugestivnost kojom navodi posmatrača da tumači viđeno u zavisnosti od vizuelne i saznavne moći, u suprotnom se modifikuje ili gubi“ (Ševalije RS, XII).

⁵ M. Solar, *Teorija književnosti sa rječnikom književnog nazivlja*, Beograd 2012, 481.

S obzirom na to da ćemo se baviti proučavanjem simbola u usmenoj romskoj tradiciji koja prenosi kolektivnu svest čoveka i njegovo shvatanje kosmosa, ova definicija nam se čini prikladnom da u usmenom romskom stvaralaštvu, predanju, mitu i religijskim obredima, otkrijemo sliku sveta koja je očuvana u romskoj zajednici kroz vekove. Posebno važnim sa stanovišta ovog rada pokazalo se određenje simbola u „Rečniku romskih simbola“ autora R. Đurića i D. Ackovića, pošto se ono zasniva na romskoj nematerijalnoj kulturi i otvara izuzetno važan uvid u predstave i verovanja romske zajednice.

Cilj ovog rada jeste, da se istraže frekventni simboli u već objavljenim zbirkama romskog usmenog stvaralaštva, kao i na novosakupljenom stvaralaštvu sa teritorije AP Vojvodine koji imaju određeno značenje i ulogu u kulturnom miljeu Roma. Analizom simbola, pokušaćemo da sagledamo sliku sveta oblikovanu u ovoj poeziji kao i njeno značenje.

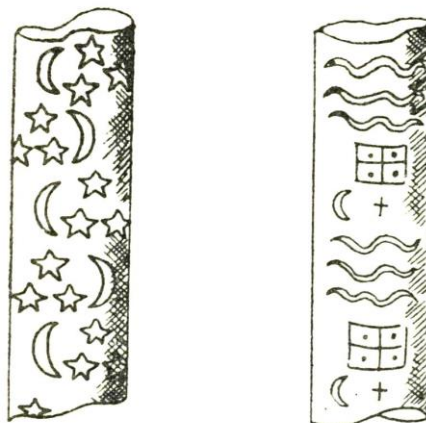
1.2. Simbol u romskoj kulturi – opšte određenje

U romskom jeziku za reč *simbol*, postoji više izraza kao na primer: *cikna*, *manaj*, *patrin*, *semno*, *šikajmako* i dr. U cilju sporazumevanja Romi su na svojim vekovnim putovanjima koristili lišće, perje, delove metala, stakla koji su postavljali na određen način ili određeno mesto što je opet imalo određeno značenje za one koji budu prolazili tim putem. Na primer, ostavljeno parče lima na putu značilo je: *U ovom selu možete odsesti*⁷. Osim, navedene upotrebe simbola, Romi su ispisivali kraj puteva i znakove koji su imali funkciju sporazumevanja (Đurić, Seobe 230).

Rajko Đurić ističe kako su ovi „konvencionalni znaci“ za „vizuelno sporazumevanje i međusobno obaveštavanje“ izgubili značaj sa napuštanjem nomadskog načina života, te oni danas „postaju sredstvo zabave i razonode ili se koriste kao zagonetke“ (Đurić ZMR, 46-48). U prošlosti svako nomadsko pleme je imalo svoj znakovni sistem, a simboli su bili ugravirani sa unutrašnje strane štapa starešine plemena.

⁷ Balkanske narodne umotvorine 2, *Romane garadine alava - Romske zagonetke*, SANU Beograd 1980, 63.

Primer štapa jednog romskog starešine (Clebert, 186):

Dio žezla ciganskog poglavara iz srednje Evrope (otkrio J. G. Séruzier).

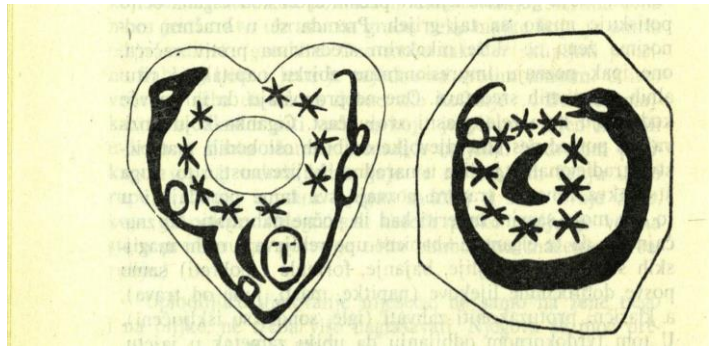
Jezik simbola se mogao videti i na amajlijama, koje su imale funkciju zaštite od zlih sila i demona (Clebert, 186):

Magična slova upisana u amajliju (Časopis Čiba).

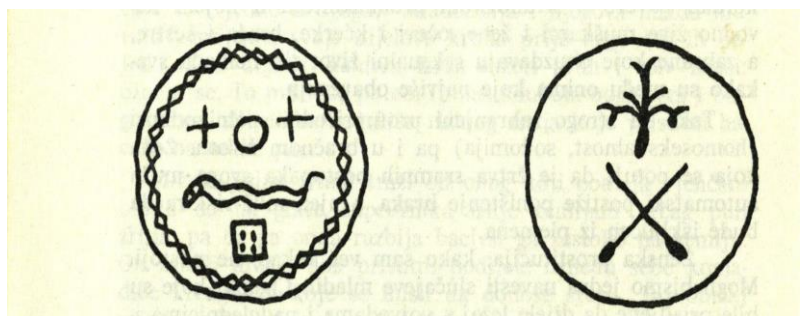

Stari novac sa simbolom „čarobne ptice“ (časopis Čiba)

Talisman, pločica od lipovog drveta u obliku srca (Clebert, 192)

Amajlije (talismani) sa određenim simbolima nošeni su protiv uroka, zaštite od zlih sila ili ukoliko bi žena želela da ima porod. Na primer, amajlije su pravljene pirotehnikom, sa jedne strane amajlije vatrom bi se ugraviralo devet zvezda, pun mesec, koji opada i jedna zmija. U rupu koja je probušena na gornjoj strani amajlije, utisnuli bi lešnik obavijen dlakama s magarčeva repa, te ako nakon izvesnog vremena lešnik ispadne sam od sebe, a žena koja je nosila amajliju, zatrudniće. Lešnik se kao simbol plodnosti javlja i u srpskoj kulturi i verovanjima: „U Omolju meću mlade pod pojas lešnik, da bi rađale mušku decu...“ (Čajkanović RVB,161).

Talisman protiv neverstva supružnika (Clebert, 186)

Da bi se muž osigurao od neverstva, takođe se koristi talisman. Žena je morala nositi amajliju oko nogu u obliku novčića graviranog na vatri. Na jednoj strani amajlije koja se nosi na levoj nozi, prikazan je lanac što simbolizuje brak, dva krsta i jedan krug, koji simbolizuje grešnu požudu i uživanje zbog kojih se

pada u greh. Zmija je simbol zavodnika a kvadrat označen sa četiri tačke jeste simbol porodice i kućnog ognjišta.

Na drugom talismanu koji se nosi na desnoj nozi, ugravirana je biljka ili cvet, što simbolizuje ljubav i dve prekrštene batine što simbolizuje zabranu.

Ako ta čarolija nije dovoljna, onda supružnik natakne lobanje od tri svrake na tri grančice šimšira ili ruzmarina bez lišća koje poveže crvenim koncem i zatim sve to stavi supruzi pod jastuk⁸. Može se primetiti da je bilje imalo veoma veliku ulogu u simbolici Roma te su tako, neke romske grupe u Nemačkoj imale brezu ili javor kao svoj totem, što neki naučnici povezuju sa arhaičnim kultom drveta, odnosno predstavom o drvetu kao osi, *centru sveta*. Na primer, ornamenti koji se mogu videti na grnčarskim posudama koje su izrađivali Romi na Kosovu⁹ ukazuju na simboliku bilja: detelina sa četiri lista jeste simbol sreće kao i „čarobna ptica“, koja verovatno ima korene u *garudi* mitskoj ptici boga Šive. U srpskoj kulturi, amajlije takođe imaju zaštitnu ulogu kako ljudi tako i životinja. Amajlija se nosi ušivena u odelo, pojas ili kapu a nose ga nerotkinje da bi imale porod, devojke da bi imale momka, udate žene da bi ih voleli muževi.¹⁰

Deo ovih simbola univerzalan je i prelazi granice romske kulture, poput lanca i kruga kao simbola veze, ili zmije kao simbola zavodnika i lukavstva. Univerzalna simbolička značenja u nizu tradicionalnih kultura ima i biljka, kao simbol rasta, života, napretka ili cvet kao simbol mladosti, lepote i ljubavi.

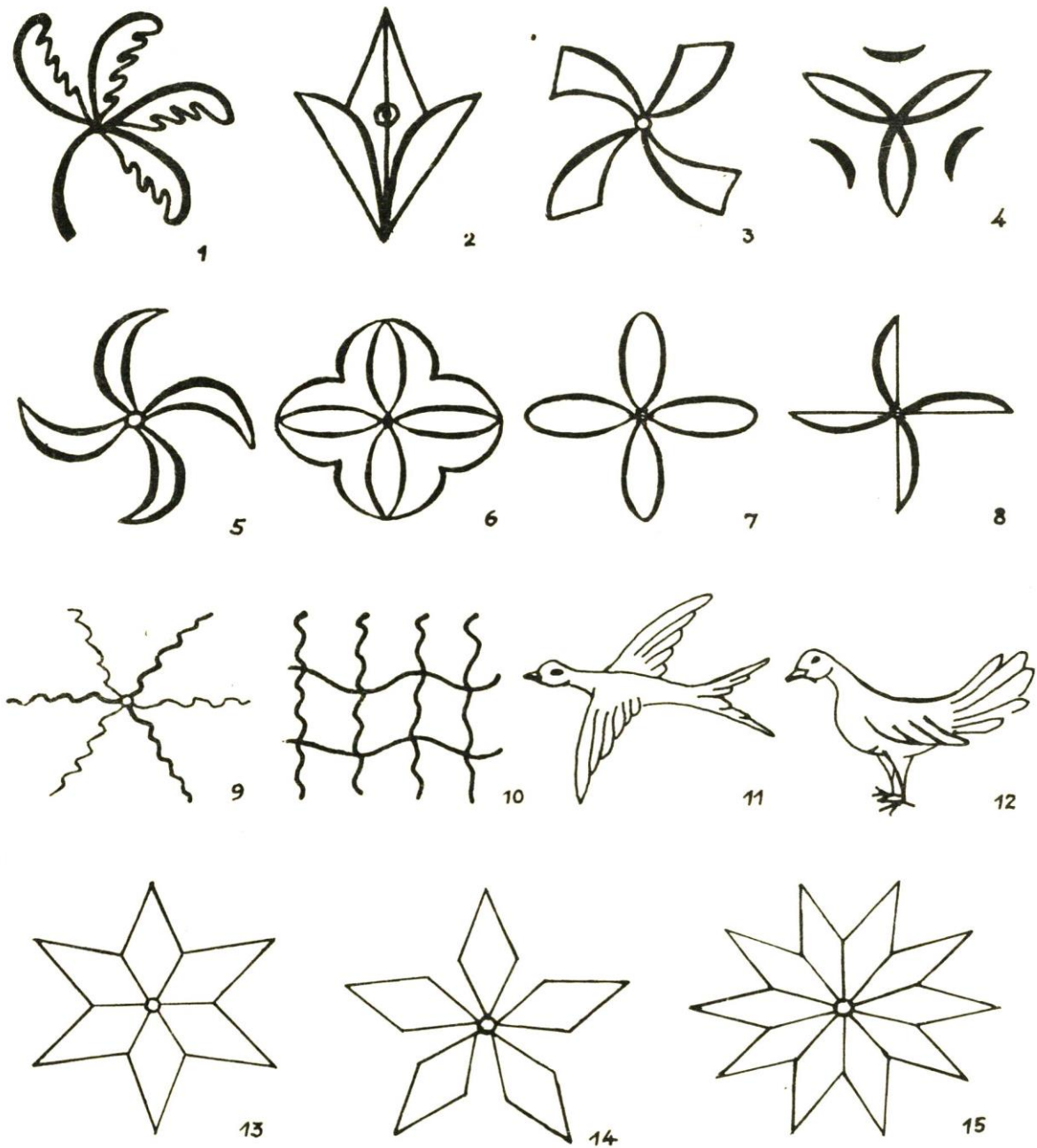
Istovremeno ovi predmeti¹¹ jasno svedoče o kulturi koja se koristi simbolima kao nekom vrstom „tajnog znaka“ koji neupućeni ne poznaju.

⁸ Vidi: J.P. Clebert, *Cigani*, Zagreb, 1967.

⁹ T. Vukanović, *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*, 1983 Vranje, 147.

¹⁰ T. Đorđević, „III. Hamajlija“, *Zle oči u verovanju Južnih Slovena*, Beograd 1985, 194-195.

¹¹ Oni se približavaju *emblemima* „stalnim simbolima“, koji se upotrebljavaju [...] u celokupnoj kulturi“. M. Solar, *Teorija književnosti*, Zagreb 2001, 80.

12. Обојена орнаментика на цреџуљама Цијана трнчара у Вучиџрну (Косово)

Биљни орнаменти:

1. Каранфил; 2 лала; 3 – 8 дешелине; 9 – 10. винова лоза

Зооморфни орнаменти:

11. Ласџавица; 12. голуб

Геометријски орнаменти:

13. Шешоџаоник; 14. џешоџаоник, у облику сџилизоване звезде;

15. десешоџаона звезда

Mnogobrojna istraživanja ukazala su na činjenicu da su religija i običaji veoma značajan izvor simbola što se može uočiti i kod Roma čija su verovanja i običaji nedovoljno istraženi i tumačeni u ključu simbola¹². Najveći broj simbola Roma vezuje se za predstavu *užo – marime* (*čisto – nečisto*), kao i za ideju sreće, koja je u vezi sa simbolima puta. Takođe, veliki broj simbola može se uočiti u grupama Roma kao što su *Kalderaši* i *Lovari*, kod kojih se do danas zadržao običaj kupovine neveste što je praćeno korišćenjem određenih simbola. Na primer, darovanje mlade dukatima, i skupocenom odećom simbol su bogatstva i blagostanja koje se želi mladencima. Zatim, otac mladoženje izdvaja određenu sumu novca za „kupovinu“ devojke što je karakteristično za grupu Roma Kalderaše. Sem ovog običaja, karakteristično je i običajno pravo *romano kris* odnosno *romski sud*, koji se održao samo u navedenim grupama.

Simboličku vrednost u romskoj poeziji možemo uočiti u ličnim imenima: Mile kao boem, Rina kao zavodnica ili Ruža kao lepotica; zatim u zanimanjima kao što su: svirači i trgovci konjima odnosno džambasi; zatim delovima ljudskog tela gde se najčešće simbolizuju kosa i oči; u stvarima i pojavama crvena marama, kecelja, suknja, papuče; nebeska tela: mesec, zvezde, sunce i dr. Kao i u drugim zajednicama tako i kod Roma, može se uočiti da jedan simbol ima više značenja ili da je jedan simbol razumljiv samo pojedinim romskim grupama. To je naročito izraženo kod simbola koji označavaju odnos romske grupe prema drugoj romskoj grupi (uočljiva je netrpeljivost između hrišćanske i islamske grupe) ili grupi Roma koja tradicionalno prodaje nevestu prema onima koji to ne čine i dr.

¹² Prikupljajući pesme za potrebe magistarskog rada pod nazivom *Romske epsko - lirske pesme - starija i nova beleženja (klasifikacija, teme, značenja)* uočila sam da se jedan broj simbola ponavlja lajtmotivski u romskoj usmenoj poeziji.

1.3. Korpus obuhvaćene građe

Za analizu simbola u usmenoj romskoj poeziji koristićemo sledeću građu: Marija Aleksandrović, *Bacila sam jabuku u peć*; T. Dimić, *Rromane ćidimaske paramiča – Romske narodne pripovetke*; T. Dimić, *Romane romaja, soulahimata thaj bahtarimata – Narodne romske kletve, zakletve i blagoslovi*; T. Dimić, *Pogubi bože one drumove*; Tihomir Đorđević, *Ciganske narodne pripovetke*; Rajko Đurić, *Romane garadine alava – Romske zagonetke*; Rajko Đurić, *Zagonetke i mitovi Roma*; Rajko R. Jovanović, *Mamijaće thaj paposke paramiča – bakine i dekine priče*; Rajko R. Jovanović, *Išao sam išao dugim putevima – Romske pesme i priče*; Zoran Jovanović, *Priče Cigana u noći*; Alija Krasnići, *Ciganin na konju a konja nema*; A. Krasnići, *Rromane paramiča – Romske bajke*; A. Krasnići, *Bože pretvori me u mrava – romske bajke sa Kosova i Metohije*; Udruga romski putevi, *Stare romske priče – Purane rromane paramisa*; Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov i Jelena Jovanović, *Romkinje – Biografije starih Romkinja u Vojvodini*; Slavomir Demirović Slavko, *Mečkino dete, Mačke peru veš – bajke Roma jugoistočne Srbije* (priređio Dragoljub B. Đorđević). Sem navedene literature biće upotrebljena građa sakupljena u okviru projekta *Narodni običaji i verovanja Roma u Srbiji*¹³.

Korpus obuhvaćene građe sadrži u sebi poeziju i prozu, kao i opise narodnih romskih običaja u kojima se najbolje mogu videti dominantni simboli koji će biti predmet istraživanja u ovom radu. U korpus obuhvaćene građe za analizu simbola, uvrstili smo i zagonetke jer su prvi oblici zagonetanja primećeni još u mesopotamijskoj, indijskoj i starogrčkoj kulturi. Zagonetke su tada bile deo rituala žrtvovanja bogovima, međutim, vremenom je ovaj obred upotrebljavan samo u određeno doba godine, što upućuje na obrednu funkciju ove folklorne vrste.

¹³ Projekat je finansiralo Ministarstvo kulture i informisanja u 2012. godini na teritoriji Srbije ispred *Istraživača Roma* iz Žablja. U projekat su bili uključeni istraživači koji dobro poznaju romski jezik. U dodatku ovog rada nalazi se primer Upitnika namenjen ispitanicima u istraživanju, spisak intervjuisanih Roma i delovi intervjua.

U romskoj zajednici zagonetalo se samo kada se bdi nad pokojnikom, a danas istraživači veoma retko imaju priliku da zabeleže poneku zagonetku (Đurić ZMR, 14), isto kao i u srpskoj kulturi.¹⁴

1.4. Metod i struktura rada

Metodom analize pokušaćemo da sagledamo sliku sveta kroz simbole koje Romi koriste u svakodnevnom životu kroz usmeno stvaralaštvo. Struktura rada oblikovana je tako, da se najpre simbol sagleda kroz kulturno-istorijski kontekst koji je imao uticaj na oblikovanje simbola u romskoj kulturi, a zatim smo pokušali da sagledamo simbol i kroz usmeno stvaralaštvo idući od kosmogonijskih mitova, preko simbolike osnovnih prirodnih elemenata vatre, vode i vazduha, do simbolike tela, životinja, biljaka, boja i brojeva. Sagledavanje pojmova čisto-nečisto; sreće i pravde kroz sociološko-kulturni milje romske kulture daje određena saznanja u razumevanju slike sveta u romskoj kulturi.

U zaključku se sagledava celokupna analiza pomenutih simbola, dok se u registru izdvajaju pojmovi ili određeni simboli koji nisu posebno analizirani ali se pominju u određenom kontekstu.

¹⁴ S. Samardžija, *Srpske narodne zagonetke – Antologija*, Beograd 1995, 10.

II KULTURNO – ISTORIJSKI KONTEKST ISTRAŽIVANJA

2.1. Istorija Roma

Romi imaju svoju istoriju, jezik i religiju koja je satkana kroz njihov život i svakodnevicu. Da bismo što bolje shvatili sliku sveta koju ovaj narod kroz vekove gradi i prenosi, moramo se pre svega osvrnuti na romsku istorijsku prošlost, jezik kao izražajno sredstvo i naravno religiju kao duhovnu okosnicu kojom su prožeti najstariji mitovi i legende, koje su Romi verovatno poneli iz svoje pradomovine Indije. A legenda o seobi Roma kaže da su nekada davno, Romi živeli preko reke Gang u moćnom carstvu. Jedan od careva je imao sina po imenu Čen (romski izraz za mindušu), kojeg je voleo iznad svega. U drugom carstvu Ind živeo je moćan car koji je imao ćerku po imenu Gan. Car koji je imao ćerku predložio je svom prijatelju caru kraj reke Gang da usvoji njegovu ćerku, jer je slutio da će uskoro umreti i da će njegovo veliko carstvo propasti. Uskoro zatim, izbije i veliki rat, te je devojčin otac poginuo u njemu. Kada su Čen i Gan stasali za brak, Čen je želeo da se oženi sa Gan ali, njegovi sunarodnici nisu hteli ni da čuju za to jer su verovali da su Čen i Gan brat i sestra. Oni koji su znali da oni nisu u krvnom srodstvu, odobravali su brak, međutim, oni koji nisu znali za dogovor između dva cara, nisu pristajali na rodoskrvnuće, verujući da će celo carstvo zadesiti nesreća zbog toga. Ne mogavši više da žive u neslozi, Čen i Gan napustiše carstvo sa delom naroda koji je odobravao njihov brak. Kada je Čen pošao na put, vrač ga je prokleo da hiljadu godina luta svetom, da nikada dva puta ne spava na jednom mestu i da nikada dva puta ne pije vodu sa istog izvora, (Acković, 32).

Većito putovanje Roma i danas je intrigantna tema kako za naučnike, istoričare tako i za pesnike kojima se život Roma često čini romantičnim. Ova legenda, čini se stapa dva sloja verovanja: onaj po kome za bogove ne važi tabu incesta i onaj po kome se car, približava statusu bogova. U srpskoj usmenoj poeziji, recimo motiv neostvarenog incesta vezuje se s likom cara Dušana, pa on, prema dve pesme iz druge knjige *Srpskih narodnih pesama* (Karadžić, SNP II, 27, 28)

„hoće sestru da uzme“¹⁵, ili koledarska pesma (Karadžić, SNP V, 179), koja čuva sećanje na mitsku priču o bratsko – sestrinskom braku u funkciji oplodjenja zemlje.¹⁶ U mnogim mitologijama i legendama krije se motiv braka božanskog para prapredaka¹⁷, u kojima se govori o incestu među roditeljima i decom ili između brata i sestre. Legenda o seobi Roma upravo ukazuje na stari mit o poimanju sveta koji se može videti i u drugim kulturama.

Egzodusom Roma iz Indije¹⁸, bavili su se mnogi naučnici kao što su Franc Miklošič, Fridrih Pot, Albert Kranc, Sebastijan Minster, Jakob Tomazijus i dr. Međutim, mi ćemo se bazirati na teoriji koju je dao Franc Miklošič, koji je analizirajući romski jezik, došao do pretpostavke kojim su putevima išle srednjovekovne migracije Roma iz Indije.

Analizirajući romski jezik, Miklošič je došao do saznanja da on pripada grupi *dardu* jezika te stoga iznosi dalju hipotezu da su Romi preko Kabulistana, Irana i Armenije, stigli, preko Frigije i Lakonije, u Vizantijsko Carstvo. Neke su se grupe nastanile u arapskim zemljama a manje grupe idući kroz Siriju stigle u Egipat i severnu Afriku. Miklošič ističe da niko ne zna pouzdano koliko su se vekova tamo zadržali, ali sudeći po jermenskim rečima koje se i danas mogu čuti u romskom jeziku, može se zaključiti da su dugo vremena proveli u Jermeniji. Sem toga, činjenica da se kroz pojedine reči u romskom jeziku naziru i grčke reči, svedoči da su evropski Romi dugo živeli i u Grčkoj pre nego što su došli u srednju Evropu.

Neki naučnici (Đurić, Seobe, 18) došli su do podataka o eventualnim razlozima za veliki egzodus iz Indije, te tako, navode da je sultan iz Avganistana Mahmud Gazni, napao Indiju sedamnaest puta u periodu 1001 – 1027. godine. Ovim pohodom, on je uspeo da priključi Pendžab i Sindi svojim teritorijama ali bez Kašmira. Nakon Mahmuda Gaznija, pohod na Indiju vrši i njegov naslednik,

¹⁵ Ali ga u tome sprečava ili sveti ili bezgrešni član zajednice (đače samouče), ili sam odustaje.

¹⁶ Z. Karanović, „Incest između brata i sestre – od obredne hijerogamije do socijalne krize i smrtnog greha“, *Nebeska nevesta*, Beograd 2010, 48 – 58.

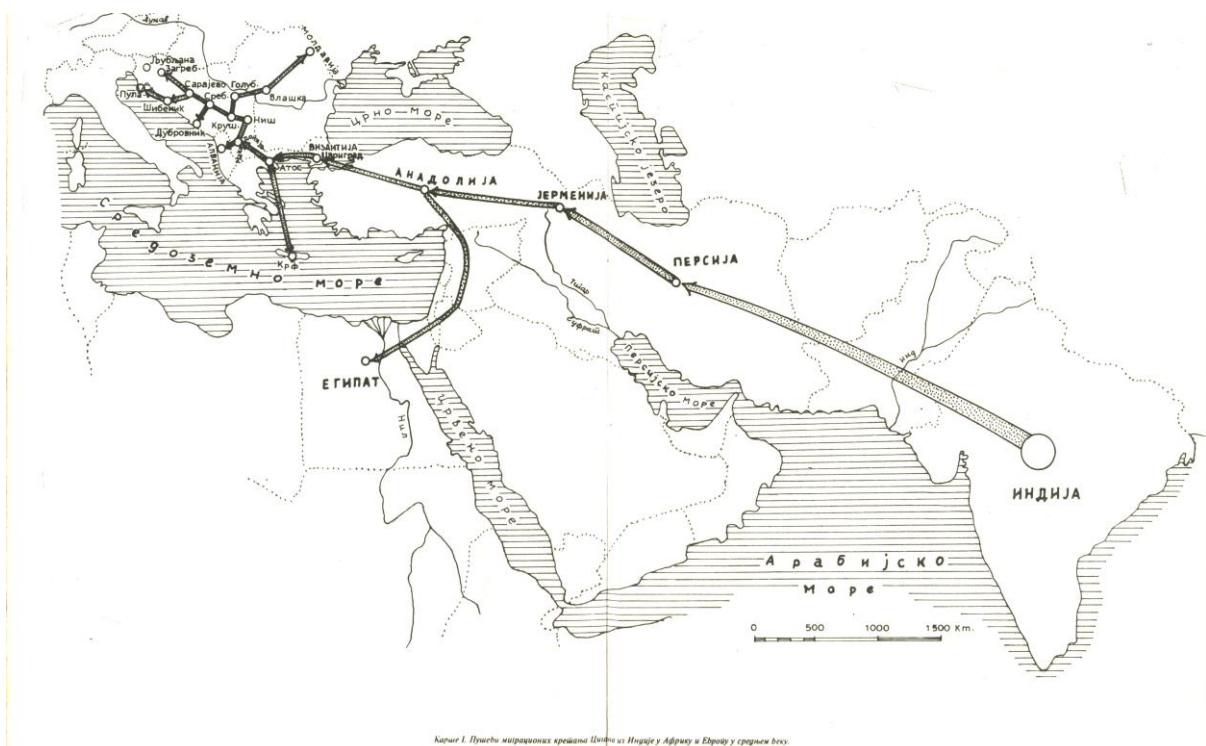
¹⁷ Z. Karanović, *Bratsko-sestrinski incest između hijerogamije i rodoskrvnog greha*, 21.

¹⁸ Prema: T. Vukanović, *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*, Vranje 1983. (Karta predstavlja migraciona kretanja Roma iz Indije u Afriku i Evropu u srednjem veku).

Mahmud iz Gora. Mahmud je dva puta napadao Indiju u periodu od 1191. i 1192. godine. Posle njega, dolazi Džingis Kan 1219. godine, i na kraju Tamerlan, koji je kao Džingis Kanov naslednik, hteo da ponovi njegove podvige. Već od Tamerlana nadalje istorija Indije više nije uticala na sudbinu Roma, jer su oni već bili izvan njenih granica, raseljeni po svetu. Na osnovu dosadašnjih saznanja, romska zajednica je nastala ujedinjavanjem više plemena, različitih dijalekata pa i rasa. Ta novonastala zajednica najverovatnije je dobila ime po Rami mitskom junaku iz epa *Ramajana*, a njeni pripadnici različitog kastinskog porekla postali su *Ramina deca* – *Romane čhave*.

U jeziku Roma, Đurić dalje navodi da je preoblikovano ime Mahmud Gaznija postalo sinonim za stranca koji ne pripada romskoj zajednici – *gadžo*.

O lutanju i istorijskoj sudbini Roma svedoči ime *Horahaj*, koje potiče od naziva mesta Horasan istočne pokrajine u Persiji, gde su Romi dugo živeli. Pod uticajem ovog naziva, nastala je imenica *Horahaj*, kako se danas nazivaju pripadnici islamske veroispovesti.

U izvorima nije utvrđen tačan datum ili tačan period kada su Romi prešli iz Jermenije u Vizantiju. Neki naučnici pretpostavljaju da se seoba dogodila u prvoj polovini XI veka, kada su seldžuci napali Jermeniju i izazvali poznato pomeranje naroda iz Jermenije ka Vizantijskoj Anadaloji. Između 1289. i 1309. godine, pominju se *Cigani*¹⁹ u balkanskim i makedonsko-srpskim zemljama. Jedan takav pomen, jeste i crkvena naredba koju je carigradski patrijarh uputio područnom sveštenstvu. Crkvena naredba, zabranjuje druženje i okupljanje hrišćana sa gatarama, mečkarima i ukrotiteljima zmija i naročito se zahteva da *Aciganoi* (*Cigani*) ne ulaze u njihove domove.²⁰

Sledeći zapis o Ciganima²¹ zabeležen je u praktikonu manastira Ksiropotama na Atosu iz 1325–30. godine, gde je zabeleženo da Ana kći Limocervula, ima muža *Egipćanina*. Verovatno su Romi krajem XIII ili početkom XIV veka bili nastanjeni i na Krfu, koji je tada bio Anžijski, a moguće i u drugim delovima Vizantije, koji su se nalazili u Mletačkom posedu, u sklopu Venecijanske Romanije. U svakom slučaju, u drugoj polovini XIV veka, Romi su bili prisutni u južnim delovima Balkanskog poluostrva. Iz tog vremena datira i prvi pomen Cigana na teritoriji bivše Jugoslavije iz Dubrovnika 5. 11. 1362. godine, u kojem piše da su „Vlaho i Vitan Egipćani, zatražili u kneževoj kancelariji da im zlatar Raden Bratoslavić vrati osam velikih srebrnih remena koje su kod njega deponovali“.²²

Zajedničko svim ranim pomenima jeste opažanje romske zajednice kao opasne za duhovni mir i spas, kao i naglašena marginalizacija Roma, kao tuđina

¹⁹ T. Vukanović, *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*, Vranje 1983, 22.

²⁰ Naziv „Cigani“ potiče od grčkog „Acingani“ što u bukvalnom prevodu znači „nedodirljivi“, ali ne u smislu prljavi, već oni koji su odbijali telesni dodir sa drugim. Vizantijski termin „Acingani“ označavao je manihejsku sektu u IX veku. Oni su imali dualističko shvatanje religije i zbog toga su bili proganjani. Kada su se Romi kasnije pojavili ljudi su mislili da su se vratili „Acingani“. (Z. Tairović, „Putevi interakcije sveta u umetničkoj svesti Roma - magistarski rad“, 2006.)

²¹ Đurđica Petrović, *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*, Beograd 1976, 123.

²² Isto, 124.

koji se bave potencijalno opasnim poslovima. Ovakav odnos mogao je biti zasnovan i na jednom vidu negativnih rasnih stereotipa, koji se mogu temeljiti i na boji kože, pa se tako potencijalna demonska priroda pripisuje ne samo ljudima sa tamnom kožom, već onima koje profesija čini takvima, poput kovača. Odnos prema tuđincu u tradicionalnim kulturama često ima dvostruki karakter „s njim je vezan pojam opasnog, nečistog a u isto vreme može se posmatrati i kao nosilac sakralnog načela, davalac sreće“ (Tolstoj, Radenković, 543), na primer, kod Srba postoji verovanje, da će dete biti srećno ukoliko ga zadoji Ciganka o Božiću ili o Malom Božiću.²³

²³ Š. Kulišić, *Srpski mitološki rečnik*, Beograd 1970, 299. (Postoji i verovanje koje je zabeleženo prilikom istraživanja, da ukoliko ne - Rom, kumuje Romima pratiće ga sreća kroz život. Takođe, postoji verovanje da ukoliko muškarac želi da otera maler treba da prenoći sa Cigankom kako bi mu se povratila sreća).

Ova karta prikazuje rasprostranjenost Roma u južnoslovenskim zemljama pod vlašću Turskog Carstva u XVI vek.²⁴ Već u XVI veku, Romi su živeli skoro u svim delovima Srbije, što ukazuje na činjenicu da su se prilagodili većinskom stanovništvu, prihvatajući polako religiju i običaje većinskog stanovništva, kako bi se što bolje prilagodili novoj zajednici.

²⁴ T.Vukanović, *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*, Vranje 1983.

2.2. Jezik Roma

Jezik Roma spada u grupu indoevropskih jezika u kojem su sadržani različiti dijalekti, međutim svi ti dijalekti, potiču od jednog jezika – majke, od sanskrita. Među dijalektima sanskrita su *hindi*, *gujarati*, *marathi*, *kašmiri*, pa i *romanes* (Clebert, 223).

Vekovno putovanje Roma kroz različite zemlje, učinilo je da njihov jezik poprimi različite uticaje o čemu svedoče reči koje su se do danas zadržale u romskom jeziku. Tako, u romskom jeziku ima reči iz srednjevekovnog grčkog jezika: *drom* (put), *foro* (grad), zatim koristi se jermenski izrazi: *grast* (konj), *bov* (peć), *kotor* (komad), reči koje su slične ili iste možemo pronaći i u sanskritu *agor* (romski) – *agra* (sanskrit) – što znači *kraj* na srpskom jeziku; *doš* (romski) – *doša* (sanskrit) – *krivica* na srpskom jeziku i dr. (Đurić, Seobe, 267-269). Romski jezik dakle, predstavlja mešavinu različitih dijalekata i narečja, a neki naučnici ga dele na dve osnovne grupe: vlašku i nevlašku u zavisnosti od toga na kojem su se području Romi najduže zadržali. Romski jezik u Srbiji je u procesu standardizacije.²⁵ U radu sam koristila predloženu standardnu formu romske gramatike i pravopisa, prevodeći istraživačke intervjuje sa srpskog na romski jezik upotrebljavajući aspirate (kh, ph, th, čh), udvojeno rr, x kao i romski pravopis. U intervjuima sam koristila gurbetski dijalekat koji je karakterističan za Rome u Vojvodini.

2.3. Religija Roma

Postoje različite teorije o autentičnosti religije koju su Romi poneli iz Indije. Jedna od njih jeste da nisu imali pismo, pa stoga nisu zapisivali svete tekstove

²⁵ R Đurić, *Standardizacija romskog jezika*, Sarajevo 2012. Za potrebe prevodenja sa srpskog na romski jezik koristila sam *Romsko-hrvatski rječnik* autora V. Kajtazija, Zagreb 2008.

(Vede su se prenosile usmenim putem u Indiji i prenosili su ih jedino bramani). Odnos prema vremenu naročito prošlom, u romskoj kulturi nije ključna kategorija poimanja stvarnosti. Budućnost zna samo Bog, prema tome sadašnjost je vreme, na koje možemo uticati. Čovek se i inače ne rađa sa saznanjem o vremu, njegove prostorne i vremenske pojmove određuje kultura kojoj pripada.

Pojam vremena u romskoj zajednici shvata se kao ciklično vreme, koje se ne meri satima i danima već ritmovima u prirodi i ljudskom životu: rođenjima, pogrebima, putovanjima i dr.²⁶, kao i kod mnogih tradicionalnih društava „koja smatraju vremensku egzistenciju čoveka ne samo beskonačnim ponavljanjem određenih arhetipova već i večnim ponovnim počinjanjem“.²⁷ Svet se simbolički, ritualno i periodično obnavlja, a kosmogonijski mit se kroz veliki broj postupaka može sagledati u obredima. Vreme i prostor, jesu osnovne kategorije mitološke slike sveta koja uključuje shvatanje prirodnog i životnog vremena (Tolstoj, Radenković, 100). Po naučnim pretpostavkama o vremenu kada su Romi živeli u Indiji, možemo zaključiti da su oni tada bili vernici svetskih religija koje su postojale tada, a koje postoje i danas. Romi su kasnije tokom egzodusa prihvatili religije zemalja u kojima su želeli da se nastane, jer je tada pitanje religije često značilo pitanje života ili smrti. Menjajući tako konfesiju, pokušavali su da se prilagode većinskom stanovništvu i na taj način opstanu. Međutim, to deklarativno prihvatanje tuđe religije, krilo je sloj starih verovanja, božanstva, mitova, koji su se provlačili kroz običaje i koji su do danas opstali u romskoj kulturi.

Romi danas pripadaju različitim religijama. Oni su hinduisti i budisti, ako žive na Dalekom Istoku, pripadnici su islama, ako žive u Aziji ili severnoj Africi a ako žive na Balkanskom prostoru, oni su uglavnom hrišćani, odnosno pravoslavci, rimokatolici i protestanti ili pripadnici islama. Romska legenda kaže da su Romi imali svoju bogomolju i da je ona bila tako lepa, da su im mnogi zavideli na njoj. Vremenom je ljubomora bila toliko nepodnošljiva, da su Romi prodali svoju bogomolju, a sebi napravili drugu od sira. Jednom prilikom nakon molitve, ogladneše toliko, te pojedohše celu crkvu. Srećom gadžovani (ne – Romi) ostali su

²⁶ G. Alexian Santino Spinelli u: *Romanipe(n) - o kulturnom identitetu Roma*, Beograd 2005, 161.

²⁷ Vidi: R. Đurić, *Seobe Roma*, Beograd 1987.

dužni jedan dukat Romima, kada su otkupljivali od njih bogomolju, pa su im zauzvrat dozvolili da se mole u njihovoj bogomolji.²⁸

Ključni praznici koje slave Romi, bez obzira na konfesiju kojoj pripadaju, jesu pre svega svetkovina *Bibijako dives*, koja se slavi u Srbiji (Leštani kod Beograda, Knjaževac), na Kosovu, Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj (Acković, 86). Praznik *Bibijako dives* slavi se početkom marta, ukoliko su Romi pravoslavne veroispovesti, a u periodu od 31. januara do 1. marta, ukoliko ga slave Romi islamske veroispovesti. Sem toga, ista boginja kod Roma islamske veroispovesti ima naziv *Tetrađaki rjat*. Sam naziv *Bibi* je romski naziv za tetku, majčinu odnosno očevu sestru. Sem toga, Romi termin *bibi* koriste i kada se obraćaju starijoj ženi kojoj iskazuju poštovanje. Romi veruju da je boginja *Bibi* žena ili majka samog boga, ona koja objedinjuje dobro i zlo.

Ovo tumačenje ima korene u indijskoj mitologiji, jer i boginja *Durga*, koja se još naziva *Kali* (Crna), pominje se još u srednjem veku u svetom tekstu sekte sledbenika kulta Kali. Ovaj kult je nastao iz kulta boginje –majke, poznatog u gradovima Indijske doline u III-II milenijumu pre n. e. koji su slavili nearijski narodi u Indiji.²⁹ Kasnije se kult boginje majke izmenio pa je obuhvatio dva kulta, kult Ume Šivine supruge i kult krvožedne boginje Kali. U tom obliku kasnije, kroz legende, boginja se pojavljuje pod imenom *Durga*, *Ambika* i dr. kao naslednica mnogih dravidskih kultova.

Bibija je na ikonama kod Roma, prikazana kao visoka, crna, koščata žena okružena decom, jer je ona pre svega zaštitnica dece. Boginja *Bibi* ne jede, ne pije a kada poleti, lete i pilići za njom, što su u stvari đavoli, veštice, groznica, kuga i sva ovozemaljska pošast. Boginja *Bibija* se kod Karavlahi slavi oko drveta kruške ili trešnje, koje se još zove i *Bibijako kašt – Tetkino drvo*. Drvo se za vreme rituala ukrašava cvećem i trakama, a posna hrana služi se okupljenima oko drveta (Đurić, Acković RRS, 46), *Bibija* se slavi u petak, treće krstopokladne nedelje velikog posta.³⁰ Ukoliko je stablo drveta malo deblje, tada se u njemu dubi otvor u kojem

²⁸ T. Dimić, *Romske narodne pripovetke*, Novi Sad 2002, 51.

²⁹ V.G. Erman, *Mitovi stare Indije*, Beograd 1981.

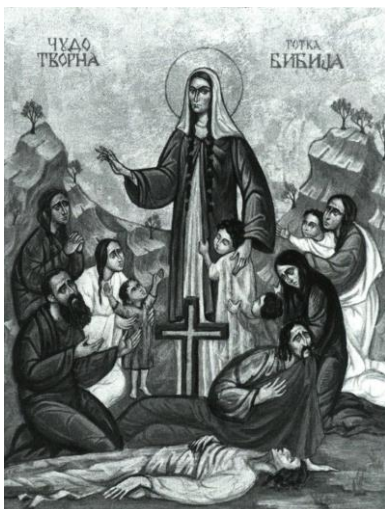
³⁰ Po tome se ona približava kultu Odinove žene, boginje Freje ili veštice Frige, Holde

koja je nasledila njen kult u srednjem veku, pa i predstavama o svetoy Petki kao naslednici starih ženskih božanstava i zaštitnica žena (A. Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Beograd 1987, 140).

se pale sveće i moli *Bibiji* koja sve čuje, jer tog dana ona boravi u drvetu. Neki vernici ostavljaju i staru odeću, verujući da ostavljaju bolest.

Legenda o *Bibiji* kaže: „U davna vremena pojavila se na zemlji opaka bolest čuma, koja je usmrtila mnogu decu i baš tada, došla je Bibija među ljude sa svoja dva jagnjeta. Želeći da se skloni od hladnoće i kiše, kucala je na mnoga vrata ali joj nije niko otvorio, a onda je u daljini videla na brežuljku izdvojene kućice i krenula je ka njima. Kućice su bile ukopane u zemlji ali njoj to nije smetalo, te je zakucala na vrata i zamolila domaćina da prenoći. Domaćin je pustio u kuću u kojoj je bilo šestoro bolesne dece od čume (kuge). Soba je bila tesna, a sanduk za brašno u uglu sobe prazan, međutim, domaćin je ljubazno ponudio gošću hlebom za večeru. Sutra dan, Bibija je pošla ka vratima ali je domaćin začudjeno upita:

‘Kuda si pošla, još je hladno, ostani još malo zagrej se’, na to Bibija reče: ‘Hvala ti dobri čoveče, ali ja moram da idem, jer ja sam tetkica Bibija, došla sam da vidim, živi li svet po božijim zavetima. Ovaj pomor koji po selu hoda od Boga je. Ti si me lepo primio i ugostio onim čime si imao i zato će tvoja deca ozdraviti, oni koji me nisu primili, njihova će deca pomreti. I reci svojim Romima da nikada ne oteraju putnika od svojih vrata a svako ko ih zamoli za parče hleba da daju i poslednji komad. Vi to činite njima a ja ću se brinuti o vašoj deci’.³¹

Ikona tetkice Bibije (Acković, 89)

Ikona Kali Sare (Đurić, Acković RRS, 87)

Druga boginja *Kali Sara* – *Crna Sara* koju slave Romi i Sinti u Francuskoj i Španiji takođe je zaštitnica bolesnih i dece. Svake godine Romi se okupe 24. i 25.

³¹ D. Acković, *An bibiako sastipe – U Bibijakino zdravlje*, Beograd 2010, 145.

maja, u Francuskom ribarskom gradiću Les Saintes-Maires de la Mer da bi odali počast i molili se *Crnoj Sari*. Oni se skupljaju kod kamene crkve Sent Mari de la Mer s upaljenim svećama i rukama uzdignutim ka nebu uz molitvu. Crnu Saru daruju već nošenom odećom bolesnih ili odsutnih (Đurić, Acković, 87).

Ovaj obred darivanja odećom ili „vešanje“ odeće o statuu ili sveto drvo, vuče korene, zapravo, iz severne Indije kada su Dravidi kačili svoju odeću ili odeću bolesnika na sveto drvo verujući da će se odeća pročistiti u dodiru sa svetim drvetom ili statuom³². Slični oblici lečenja i u tradicionalnoj kulturi Srba, gde se recimo veruje da će bolesnik ozdraviti, ako uoči Đurđevdana bolesnik postavi glavu ispod cveta jasenka i zapali sveću (Kulišić SMR, 157). Prilikom hodočašća Romi nose statuu svete *Kali Sare* do mora gde je simbolički potapaju. Ovo ritualno potapanje u vodu jeste zajedničko za sve boginje i obrede plodnosti³³, što možemo pretpostaviti da je ovo obožavanje boginje plodnosti imalo veze sa Romima koji su se bavili ratarstvom (Clebert, 170).

Obožavanje ove svete nije zvanično prihvatila katolička crkva iako se *Kali Sara* proslavlja u katoličkoj kapeli. Sličnosti *Bibije* i *Kali Sare* postoje a kao što smo na početku naveli, obe imaju korene u Indijskoj boginji *Durgi*.

Sem navedenih svetica, slavi se još i *Vasilica* ili *Vasuljica* i *Đurđevdan* – *Erdelezi*, kod pravoslavnih Roma i kod Roma islamske veroispovesti, mada su navedeni praznici hrišćanski. Veruje se da su Romi slavili navedene praznike pre nego što su prešli u islam sa dolaskom Turaka na Balkan. *Đurđevdan* – *Erdelezi*, slavi se šestog maja a naziv *Erdelezi* Romi su povezali sa praznikom prema islamskom svecu Hidir Elezu. Za ovaj tako važan praznik za Rome, obavezno se temeljno očisti kuća a neke vrednije domaćice pre Đurđevdana i okreće kuću, kako bi praznik dočekali u čistoj kući. Romi u Nišu, Đurđevdan počinju da slave od 4. maja kada započinju gozbu igrom i pesmom cele noći uz vatru i tako do zore kada odu na uranak.

³² Primer jednog takvog obreda može se videti za praznik *Bibije* kada se na kruškino stablo pričvrste trake prilikom ceremonije proslavljanja *Bibije*.

³³ Naglašeno hristijalizovani srpski obred krstonoša – nošenje crkvenih barjaka, ikona i crkvenih zastava po seoskom ataru da bi se od Boga izmolila kiša, recimo, takođe sadrži ritualno „umivanje ikona“ i stavljanje krstova i barjaka u posude s vodom (SM, Krst, 306-308; SM, Krstonoše, 310). Vodom je u srpskoj i južnoslovenskoj tradicionalnoj kulturi polivana i dodola devojčica pokrivena granjem i biljem koja je u pratnji vršnjakinja obilazila seoski atar i igrala pred kućama da bi doslutila i izmamila kišu (SM, Dodola, 157-159).

Na uranak odlaze na izvor gde vrše obredno umivanje, beru vrbove grančice, koje koriste za kićenje svojih kuća, kao i lekovite trave koje će kasnije iskoristiti za obredno umivanje, dok Romi koji su izgubili nekog dragog odlaze na groblje i oplakuju ih. Toga dana se kupuje jagnje koje mora biti belo (crno jagnje se smatra nesrećom), te se kolje ujutru na dan Đurđevdana. Kada se dođe kući sa jagnjetom, kuća je već okićena vrbovim grančicama, simbolom zdravlja i plodnosti a uveče se u posudi sa lekovitim travama stavi i crveno jaje da prenoći ispod drveta u dvorištu ili ispod ruže. Na dan Đurđevdana, obavlja se ritualno umivanje vodom u kojoj su prenoćile lekovite trave i crveno jaje a zatim se kolje jagnje. Crna džigerica se obari i podeli prisutnima za pokoj duše. Pred ručak na trpezi se uvek postavi neparan broj tanjira (za mrtve) i u njega se stavi od svega po malo od pripremljene hrane koja je takođe namenjena dušama umrlih predaka.

Oni koji su bili u žalosti za svojim pokojnicima ne jedu meso sve do Đurđevdana, kada udele prvo za pokoj duše. Đurđevdan traje sve dok se ne pojede jagnje. Postoji verovanje među Romima da bi onog ko ne bi proslavio Đurđevdan, zadesila velika nesreća, te su se tako i oni najsiromašniji po svaku cenu trudili da obeleže ovaj praznik, verujući da će im Đurđevdan podariti sreću i blagostanje tokom cele godine.³⁴

Pored letnjeg Đurđevdana 6. maja, slavi se i Đurđica 15. novembra. *Vasilica* ili *Vasuljica*, se slavi 14. januara na dan Sv. Vasilija. Romi islamske veroispovesti su je slavili pre nego što su prihvatili islam, dolaskom Turaka u južne krajeve Srbije. Za ovaj praznik karakteristično je da se obavezno za ručak pripremi pernata živina (guska, ćurka ili petao) i da ona mora biti dobro nakljukana, jer simbolizuje berićetnu godinu za gazdu kojem pripada. Reč je dakle o svojevrsnoj žrtvi koja, kao uzdarje, treba da donese blagostanje onome ko slavi. U pojedinim starim niškim porodicama, kao i porodicama leskovačkog kraja, prisutan je običaj da se lome teleće nogice za pihtije pri čemu se peva obredna pesma nekoj ptici najčešće rodi, od koje se traži da pošalje zdravlje i sreću porodici u suprotnom će joj slomiti krila³⁵:

³⁴ Obredno kupanje, korišćenje bilja i umivanje (umakanje) crvenim jajetom, kao i žrtvovanje jagnjeta deo su srpskog i južnoslovenskog proslavljanja Đurđevdana, koji takođe slave i Muslimani/Bošnjaci.

U suštini, reč je o prazniku koji je najverovatnije, stariji od Hrišćanstva, kojim se obeležava početak letnje polovine godine (od Đurđevdana do Mitrovdana). Vidi: (SM, Đurđevdan, 173 – 175).

³⁵ N. Jašić, *Stari niški Romi*, Niš 2001, 57.

*But sastipe lelega me dajake, me dadeske,
Te bičhaven lelega mi kudelja.
Zerem phagava lelega te pakhora.*

*Mnogo zdravlja lele, mojoj majci mom ocu
Da mi pošalju lele kudelju
Ili ću ti slomiti lele krila*

Nije slučajno što je pesma upućena rodi jer je roda simbol odanosti čoveka kući i porodici, upravo zbog svoje osobine da se svake godine vrati na isto gnezdo. Simbol rode kod Roma je isti kao i kod većine slovenskih naroda. Sem toga, pticama se globano u verovanjima pridaje moć da prelaze s ovog na onaj svet i obrnuto, pa one zato mogu donositi blagoslov i izobilje. Običaj preterivanja u jelu i piću može se videti i u Vukovom *Rječniku*: „O Božiću se opiti nije nikakove sramote, (ako sam se opila, Božić mi je došao)“, (Karadžić SR, 39-40) obredno preterivanje u jelu i piću je čak i poželjno jer se verovalo da će domaćin i ukućani cele godine živeti u izobilju.

Na dan Vasilice položenik ulazi u kuću sa badnjakom okićenim dukatima i krčagom sveže vode blagosilja ukućane želeći im sreću i zdravlje. Položenik je uglavnom dete koje se daruje novcem i slatkišima. Večera na dan Sv. Vasilija slavi se u krugu porodice a pojedini niški Romi pale pet belih sveća u posudicama sa brašnom namenjujući svaku sveću za Boga, Vasilicu, večeru, zdravlje i posao, a zatim otvarajući vrata pozivaju Vasilicu u kuću govoreći:

*Avaj, avaj gudlije Vasilice,
ake isi amen šapatka, marikli...*

*Dođi slatka Vasilico,
imamo šotku, imamo pitu...³⁶*

Ukućani se zatim blagosiljaju za stolom uz reči:

³⁶ Isto.

Dikheja li man? Dikhav tut. E, akava berš te dikhea ma, đi berše te na dikhea man.

Da li me vidiš? Vidim te. E dogodine me nećeš videti jer će trpeza biti toliko obilna da me nećeš videti sa druge strane stola.

Isti običaj pripremanja obimne trpeze za Božić, kao i mešenje česnice u koju se stavlja novčić, postoji kod Slovena³⁷, što ukazuje na veoma veliku starost i paganske korene ovog običaja. Sem toga, obilje hrane i pića na trpezi preko cele godine priziva se i kod Južnih Slovena rečima: „Milam³⁸ li se?“, na šta bi ukućanin odgovorio: ‘Milaš malo’, na šta bi ovaj odgovarao: ‘Sada malo, a dogodine nimalo’“ (Tolstoj, Radenković, 41). Trećeg dana Vasilice mesi se pogača, u koju se stavlja novac, onaj ko pronađe novac cele godine će biti srećan i do novca će dolaziti lako. Postoji i legenda u kojoj se objašnjava zbog čega Romi slave Vasilicu: „Šetao se Sveti Vasilije pored mora, baš kad je bio potop sveta.

Šetajući, spazi da se davi jedna Romkinja. On se sažali na nju, pa joj pruži svoj štap i izbavi je. Posle kratkog vremena, Romkinja rodi blizance od kojih vremenom postadoše svi Romi. U znak blagodarnosti što je spasao njihovu prababu svi Romi slave Sv. Vasilija“ (Acković, 38).

Dragoljub B. Đorđević, sociolog, dugododišnji istraživač romske religiji u Srbiji³⁹, istražujući praznike *Vasilicu* i *Đurđevdan*, došao je do zaključka da navedeni praznici za Rome imaju bledu religijsku pozadinu. On naime smatra, da se radi o tradicionalnim, usvojenim svetkovinama koje ističu patrijarhalni autoritet kao i značaj očuvanja stabilnih porodičnih veza. Kod Roma islamske veroispovesti, isticanje i očuvanje „isključivo romskih praznika“ dovodi do jačanja etničkog identiteta, dok kod Roma pravoslavne veroispovesti, upravo to prihvatanje običaja sredine u kojoj žive pokušavaju da ponište svoj nacionalni identitet, kako bi se približili većinskom etnosu.

³⁷ V. Čajkanović, *Stara srpska religija i mitologija* (prir. V. Đurić), Beograd 1994, 46-47.

³⁸ Pomaljam li se, vidim li se?

³⁹ B. Đurović, D.B. Đorđević, *Obredi pri velikim verskim praznicima kod Roma u Nišu*, Etno - kulturološki zbornik, knj.II, Svrlijig 1996.

III. DOMINANTNI SIMBOLI U USMENOM ROMSKOM STVARALAŠTVU

3.1. Bog kao zaštitnik i onaj ko sudi i kažnjava – Del/Devel

Bog nije simbol, ali njegovo delovanje i zazivanje može u tradicionalnim kulturama imati simboličku vrednost. U hrišćanstvu, Bog jeste svemoćno, savršeno, natprirodno biće koje je predmet obožavanja, dok su u psihologiji, po Jungu, Bog ili bogovi personifikacija psihičkih procesa koji se dešavaju u čoveku (Trebješanin RJP, 72). Romi veruju u božanstvo koje nazivaju Del ili Devel u zavisnosti od dijalekta. Ovaj naziv ima korene u indijskoj mitologiji i zadržao se sve do danas. Nekada su deve bile sledbenici Bude koje su ljudima donosili sreću i pomagali im u nevolji, a danas pod uticajem različitih konfesija Romi svoga Boga nazivaju Del ili Devel. Pod uticajem hrišćanstva Romi razlikuju *velikog* i *mladog* Boga, odnosno oca i sina (Đurić, Acković RRS, 64).

Bog se pominje u usmenoj romskoj tradiciji, naročito u lirskim pesmama gde se Rom obraća Bogu u svim životnim situacijama, recimo u nevolji i oskudici, kada je suočen sa gubitkom i nesrećom ili kada od boga očekuje sreću i blagostanje za porodicu a osobito za decu. Bog je neka vrsta zajedničkog roditelja ili blizak prijatelj spreman da pritekne u pomoć nemoćnima. Kao primer navedenog može se videti u pesmama iz zbirke romske poezije *Bacila sam jabuku u peć*.

U pesmama: *Da sam znao* (Aleksandrović, 169) vidi se blizak odnos prema Bogu od kojeg se očekuje pomoć u trenutku kada majka napušta decu, nesrećni otac vapi:

*Da sam znao da nećemo moći,
Sa mnom decu,
Sa mnom decu,
Ne bi rodila.*

Sedim, Bože, i razmišljam

O našoj deci

Daj im, Bože,

Daj im, Bože,

Sreću i zdravlje.

Sedim, Bože, i razmišljam

O našoj deci

Daj im, Bože,

Daj im, Bože,

Sreću i zdravlje [...]

Čhavoralen, čhavoralen tumen na roven

Tumari de kaj gelitar palpale č' avel [...]

Te džanglemas kaj naštik bešes,

Manca čhave, Manca čhave,

Tu nas te keres.

Bešav devla thaj gndima,

Kaj mare čhave,

De len Devla,

De len Devla,

Bah thaj sastipe.

Bešav devla thaj gndima,

Kaj mure čhave,

De len Devla,

De len Devla,

Bah thaj sastipe [...]

Lirski subjekat od Boga traži sreću i zdravlje za svoju decu, jer je Bog u romskoj zajednici jedini koji upravlja životom i jedini koji može dati sreću i

blagostanje napuštenoj deci. Bog se ovde javlja kao simbol davaoca, zaštitnika, spasitelja kao i milosrđa i zaštite.

Zatim u pesmama *O Bože, Bože* (Aleksandrović, 183) i *Ženina pesma* (Aleksandrović, 205, 209), takođe se može videti odnos Boga i nesrećnih ljudi kojima je potrebna njegova pomoć:

*Fuli Devla tele,
Thaj dikh laći mila.
Sar e rromnji,
Rovel pe khamila.*

*Voj rovela,
E Devle pučela.
Kaj voj džala,
Kaj voj bandarela.
E čhavrende mangrro,
Kaj voj lela.
Jal vošeja,
Jal čorre dromeja.*

*Sidji, Bože, dole,
I vidi njenu nesreću.
Kako žena
Plače nad kamilicom.
Ona plače
I Boga pita:
Kuda će ići,
Kojim putem krenuti,
Deci hleba da donese.
Ili šumom?
Ili jadnim drumom?*

U efektnim nagoveštajima sažeta je sva nesreća romske žene, hraniteljke porodice, izmučena radom na polju kamilice,⁴⁰ koja nema druge pomoći sem Boga, jedinog svemogućeg dobročinitelja. I u ovoj pesmi Bog se javlja kao davalac, hranilac i kao zaštitnik dece i nemoćnih. Prisnost sa Bogom najbolje se može uočiti u legendi *Stalno su zapitkivali Boga:* „Odavno kada su Romi imali svoje veliko carstvo i kada su svi ljudi bili dobri i pošteni, Bog nije bio tako visoko kao danas što je, već je bio samo nekoliko metara iznad zemlje, tako da su ga Romi mogli uvek videti i razgovarati sa njim. Svaki je Rom mogao od Boga saznati šta će biti sutra, kada će se oženiti, koliko će imati dece, kada će umreti i sl. najzad Bogu dosadi Cigansko zapitkivanje, te se on uzdigne visoko na nebo, a njih prokune da nikada ništa nemaju i da sa mukom zarađuju hleb“ (Acković, 37).

Bog kao zaštitnik pominje se i u pečalbarsim pesmama (Aleksandrović, 265, 271) u kojima se lirski subjekat obraća Bogu:

Bože, Bože slatki
Pogledaj na mene
Na svoju braću
Pogledaj na nas,
Na svoju braću

očekujući od Boga da mu pomogne kao svoj svome, u nevolji u tuđem, hladnom svetu. Vrednosti svih ovih pesama doprinosi prisnost i toplina kojima je ozaren odnos Roma prema Bogu. Siromašni, socijalno i ekonomski ugroženi ljudi teše se verom u njegovu zaštitu i milost.

U legendama o nastanku Roma kao na primer u legendi *Ko je praotac svih Roma*, Bog je simbol tvoračke moći on je stvorio ljude na zemlji i Roma, kao najsavršenijeg čoveka među njima: „Jednog dana Bog odluči da stvori čoveka. Uzme komad gline i od njega napravi kip, koji potom stavi u peć da se peče. Bi Bogu dosadno da stoji pored peći pa ode u šetnju. Vrativši se iz šetnje shvati da je zaboravio kip u peći, te je odmah izvadio kip ali prekasno, kip je bio potpuno crn.

⁴⁰ Nekada su žene danima ostajale na poljima kamilce radeći u nadnici daleko od svog doma i porodice.

Odluči Bog da ovaj kip bude praotac svih crnaca. Ponovo stavi drugi kip da se peče, ali zbog prevelike strepnje da opet ne pocrni, prečesto je otvarao pećnicu te se kip nije dovoljno ispekao. Kip je ostao nedopečen i beo. Bog je odlučio da kip bude praotac svih belaca. Nezadovoljan prethodno ispečenim kipovima, Bog je odlučio da po treći put napravi savršenog čoveka, te je ovog puta pažljivije posmatrao proces pečenja, i tako, stvorio se savršen kip, čokoladne boje. Bog je odlučio da upravo ovaj kip bude praotac svih Roma“

Predstava o Bogu koji sudi i kažnjava vidi se u porodičnoj pesmi (Aleksandrović, 187) lirski subjekat se kune u vlastiti život:

*Ja o Bože, da umrem ja
Ako istinu ne govorim*

Bog se pominje i u romskim kletvama, gde se direktno nekome želi zlo.

*Te del o Del, te meres e bokhatar!⁴¹
Neka da Bog da umreš od gladi! (Dimić RKZB, 9);*

*Te del o Del te djilabes mandje po limori!⁴²
Neka da Bog da mi na grobu zapevaš!*

*Trajil tut o Del!
Bog te poživeo!*

⁴¹ Ovde bog simbolizuje sudiju, onoga ko kažnjava upravo onim čega se ljudi najviše plaše - gladu.

⁴² Zakletva je zasnovana na postojećim običajima vezanim za sahranu. Kod nekih Roma u Rumuniji za pokojnikom se peva i igra na grobu prilikom ukopa. Ovde je u suštini sadržana ljudska želja da ga oni koje voli nadžive. Ista simbolika sadržana je i u blagoslovu: „Bog te poživeo!“. Romi se najviše plaše majčine kletve ili kletve osobe na samrti. Velike kletve izgovaraju se uz ritual koji najčešće izvode žene, raspuštene kose, klečeći na dva kamena, dok dva kamena udaraju jedan o drugi, izgovarajući kletvu i ime onoga kome je namenjena (vidi Z. Jovanović, *Priče Cigana u noći*, 78). Najteža je kletva osobe na samrti jer nije u stanju da povuče kletvu, što kasnije dovodi do prokletstva čitavog pokoljenja osobe na koju se odnosi.

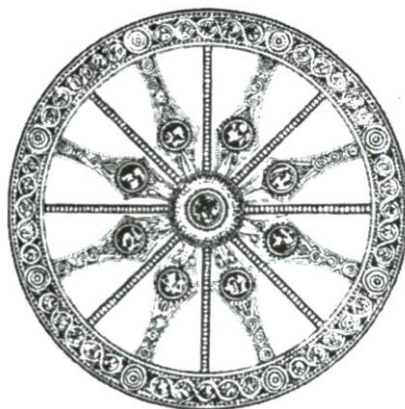
Mudarel tut o Del!

Bog te ubio!

Simbolika zazivanja Boga, kod Roma je ambivalentna, Bog se priziva kada se bližnjima želi dobro, ali isto tako, i kada se želi osvetiti ili naneti nesreću.

Ambivalentno simboličko značenje Boga: davalac, zaštitnik – sudija, onaj koji kažnjava i ubija, nije karakteristično samo za romsku kulturu. I u srpskim narodnim pesmama sadržana je ovakva ambivalentnost. Na primer, u svadbenim pesmama prve knjige *Srpskih narodnih pjesama* Vuka Stefanovića Karadžića, sadržan je blagoslov „U ime Boga u dobar čas“, kojim se sve obredne radnje stavljaju pod božiju zaštitu, ali istovremeno u epskoj pesmi „Smrt Marka Kraljevića“, postoji i slika Boga „Staroga krvnika“ (Karadžić SNP II, br.73), onoga koji svima uzima život. Specifična za romsku kulturu mogla bi biti naglašena prisnost Boga i čoveka, onaj odnos u kome Bog može biti siromašnom i ugroženom čoveku bliži i blaži od ljudi koji ga okružuju. Jung navodi dualnu prirodu Boga, pre pojave hrišćanstva, dok u hrišćanstvu, Bog postaje dobar kroz svog sina Isusa Hrista kao „otelotvorenje jednog pozitivnog arhetipa *Sopstva*, a Antihrist postaje deo onog negativnog dela Boga“ (Trebješanin RJP, 73).

3.2. Sunce, Mesec i zvezde/Kham, Čhonut, čeraina

KOLO - Sunčev Hram boga Sunca

(Ševalije RS 973)

Sunce je univerzalni simbol svetlosti, toplote, života i moći, ono je obožavano u mnogim kulturama. Monoteističke religije, sunce smatraju božijim okom, a u hrišćanstvu Isus simbolizuje novo sunce koje obasjava svet svojom pravednošću (Tolstoj, Radenković, 522). U indijskoj mitologiji sunce je znamenje boga Višnu i Bude, kojeg nekada nazivaju i *Zlatni čovek*, dok u romskoj usmenoj književnosti sunce predstavlja simbol pravičnosti i čistoće. Njegovo svakodnevno izlaženje i zalaženje postaje simbol novog početka, ono uvek čini par sa mesecom, božanstvom koje je uglavnom žensko.⁴³

Sunce, mesec i zvezde za Rome su bili kako regulator za poslove (u slučaju Roma čergara polasci na putovanja u proleće ili za Rome mečkare početak mečkarenja), tako i u magiji kojom su se bavili (s proleća pa do kasne jeseni zbog izobilja raznovrsnog bilja i trave mogli su se spravljati napitci u određenim magijama).

Prema jednoj romskoj legendi „Mesec je prilikom odvajanja od majke zemlje, podigao deo njene haljine pa su tako nastali mesečevi bregovi, odnosno planine. Na mesečevim planinama raste svetlucava biljka od čijeg mirisa žene zatrudne“ (Đurić, Acković RRS, 61), a navedena pesma upravo ukazuje na mesečevu oplodujuću moć:

*Mesec, mesec, smanjuje se sada
To što imam ovde, počinje da raste!
Uskoro će i mesec da naraste.
Biću srećan!*

⁴³ Mada ima i izuzetaka na primer, u srpskoj lirskoj poeziji mesec je kao i sunce, često muško predstavljen kao mlad momak koji ima majku i sestre, ženi se. Tako je recimo, u mitološkim pesmama (Karadžić SNP I, 229,230, 231) ali i u bajci *Zmija mladoženja* (Karadžić. SNP II, br. 9) u kojoj žena tražeći muža dolazi kod mesečeve majke ali i u nizu drugih primera.

Mesec u hrišćanstvu, jeste jedan od simbola Bogorodice, dok se mesec u *Kuranu* tumači kao merilo za vreme. U Indijskoj mitologiji obožavanje sunca, meseca i zemlje bilo je veoma izraženo. Indra, Agni i Suria sačinjavaju glavno vedsko trojstvo. Indra je bog kiše, bitke i sunca prikazan kao junak sa četiri ruke, nosio je koplja, munje i mrežu a jahao je na belom konju ili slonu. Legenda koju je zabeležio Žil Bloh navodi da su Sunce i Mesec bili sinovi neba i zemlje koji su se zbog međusobnih svađa razdvojili svako na svoju stranu (Đurić ZMR, 22). Takav simbolički prikaz Sunca i Meseca može se pronaći i u romskim zagonetkama, kao što su na primer:

Kon phirel pe dadese pe zeja thaj tatarel pire da?

(O kham);

Ko ide po leđima svoga oca i greje svoju majku?

(Sunce).

*Duj phrala phiren po sasto them,
savore dičhen len, a von našti te dičhen pes.*

(O kham thaj o čhonut)

*Dva brata po celom svetu idu,
svi ih vide, a oni jedan drugog ne mogu.*

(Sunce i mesec), (Đurić ZMR, 23)

Sunce se javlja u zagonetkama i kao mesečev brat, kao otac hiljadu kćeri odnosno, zvezda ili kao pastir i točak koji vuku nevidljivi konji:

*Jekh rrota šel gra crden. E gra ni dičhon, pal
džikaj e rrota dičhol, sa dičhol pes.*

(O kham)

*Jedan točak stotina konja vuče, konji se ne vide,
a kada se točak vidi, sve se vidi.
(Sunce), (Đurić RZ, 23)*

Sunce se pominje i u romskoj kletvi gde njegovo rođenje označava početak novog dana. Videti sunce ovde znači živeti⁴⁴

*Kana bijandol o kham, mek džude čhon tut ando limori!
Kada se rodi sunce neka te živog u grob stave*

ili:

*Bandarel tut o kham e Devlesko!
Skružilo te sunce Božije! (Dimić RKZB, 7).*

Neposredan smisao kletve jeste ubilo, spržilo, u bukvalnom prevodu iskrivilo, ali veoma je neobičan glagol *skružiti* – on ukazuje na izdvajanje iz sveta živih. Poštovanje Sunca u romskoj zajednici takođe se ogleda u određenim zabranama kao što je: ne sme se pljuvati prema suncu (jer se tako pljuje na Boga) ukazuje na činjenicu da se sunce poistovećuje sa Bogom, što ima korene u hrišćanstvu.⁴⁵

Obraćanje nebeskim telima kao živim bićima, jeste karakteristično za romsku zajednicu, jer živeći u prirodi, Romi su verovali da je jedino molitvom i magijom mogu umilostiviti da ne bude surova prema njima. Pošto je točak,

⁴⁴ Kao i Bog, sunce može simbolizovati uništenje. Sličan simbol sunca javlja se i u srpskim blagoslovima i kletvama: „Po suncu odio!“ ili „Sunce ne vidio!“.

⁴⁵ Gordana Urošev : „Sunce nas greje i zato ga poštujemo. Mesec se poštuje kao Bog jer ima oči i usta. Ako se čovek čudi i gleda u pun mesec, on se mora ujesti za prst“.

globalno, ali i u kulturi Roma simbol lutanja, puta, ova veza sunca i točka, vezuje kretanje sunca na nebu sa ljudskim lutanjem po zemlji. Paralelizam između kretanja nebeskih tela i kretanja ljudi po zemlji uspostavlja se i u srpskoj obrednoj usmenoj lirici. Tako recimo, u dodolskoj pesmi iz Vukove zbirke

(Karadžić SNP I, br. 187):

*Mi idemo preko polja
a oblaci preko neba [...]*

Ovo svedoči da je kretanje Sunca kod različitih naroda simbol putovanja.

Simbol sunca i meseca mogu se videti i na predmetima materijalne kulture, kao što je štap romskog starešine, koji sem navedenih simbola, ima i simbol čekića i sekire, zvezde i krsta. Štap (Đurić ZMR, 24) se završava srebrnom jabukom. Čekić i sekira simbolišu vlast, dok Sunce simboliše pravednost koju svaki starešina mora da poseduje naročito zbog toga što u nekim situacijama ima glavnu reč na *romskom sudu – romano kris* gde se brani pravda i čast porodice.

Mesec na štapu romskog starešine može se različito tumačiti, jedno od tumačenja jeste sledeće: „da se piće besmrtnosti amrita, čuva upravo na mesecu (Đurić ZMR, 25)“. Sem toga, i Šiva ima amblem meseca na glavi, što jeste simbol dugovečnosti. Dakle, ovim simbolom starešini se želi dug život. U verovanju nižih Roma⁴⁶ ukoliko neko ugleda mlad mesec, potrebno je da novcem protrlja kosu i bradu, pa će celog meseca imati novca. Inače, mlad mesec je i kod svih Slovena u prošlosti imao pozitivno tumačenje (Tolstoj, Radenković, 355), kao povoljan trenutak za otpočinjanje svih poslova, pogotovo poslova koji su u vezi sa rastom, razvijanjem i dr.⁴⁷

⁴⁶ N. Jašić, *Stari niški Romi*, 73.

⁴⁷ Nevenka Barbul, ispitanica za mesec kaže: „Kada je mesec mlad i ako imaš sitan novac u džepu, udariš se po džepu da novac zazveči i kažeš: Te del o Del majbut! – Neka da Bog još više! .Pherdo čonut naj lačno kaj aven čohane! Pherdo čonut si bibah – Pun mesec je nesreća jer dolaze vešci!“.

Sledeći simbol na štapu romskog starešine je zvezda. Zbog svog položaja na nebu zvezde su simboli duha i izvor svetlosti (Ševalije RS, 813), a Romi veruju da zvezde predskazuju čovekovu sudbinu.⁴⁸ U romskim zagonetkama, zvezde su opisane kao stado ovaca, jaganjaca ili krava:

*Pe jek mal but bakhrorra čarjon
jekh dženo aráčhel len;
kana e bakhrorren dičhes,
ni dičhes kon kon aráčhel len,
kana les dičhes, najstale e bakhrorra.*

(O del, e čerajina thaj o kham)

*Na livadi jaganjci pasu,
pastir ih čuwa;
kad vidiš jaganjce, ne vidiš pastira,
kad pastira ugledaš, jaganjci nestanu.
(Nebo, zvezde i sunce)*

*Jekh dad šel čheja
ni o dad e čhejen, ni e čheja dades našti
te dičhen
(O kham thaj e čerajina)*

*Jedan otac sto kćeri,
ni otac kćeri, ni kćeri oca da vide.
(Sunce i zvezde), (Đurić RZ, 22)*

⁴⁸ Marija Kaldaraš: „Ne sme se upirati prstom u zvezdu kada pada jel će i njegova pasti zato što se čudi“.

Zagonetka posredno ukazuje na vezu *gornjeg, svetog, nebeskog* sa izobiljem i imovinom. Ovo nije zastupljeno samo kod Roma, i srpske zagonetke sadrže slične slike zvezdanog neba kao na primer:

„ *Pun tor ovaca i šarenih jaganjaca,
a pred njima pas svetilac*“.
(*zvezde i mesec*)⁴⁹

U zakletvama, zvezde, poput Boga i sunca, mogu dobiti značenje onoga ko sudi i kažnjava iz svoje nebeske pozicije:

*Mek mudaren man e čeraja!
Neka me ubiju zvezde!*

U bajci *Beleg*⁵⁰, lepa Cigančica sa znakom zvezde na čelu i mesecom na grudima, nadmudruje oca i cara koji hoće da joj naude dok joj dobre vile pritiču u pomoć, jer je ona jedna od njih. Nadljudska lepota sa nesvakidašnjim belegom ukazuje na devojačku posebnost, koja nije ovozemaljska, što joj daje karakteristiku vile: „Kraj jedne reke u svojim čergama živeli neki Cigani koji su pravili kašike i drvene zdele. Među njima su bili jedno Ciganče i jedna Cigančica, lepi kao san. Ciganče se zamomči, a Cigančica izraste u lepoticu kakve nije bilo u tri carstva. Roditelji momka zaprosiše devojkicu i napraviše svadbu, bogatu i veselu, kakva ume da bude svadba kod Ciganina. Prve bračne noći: „Cigančica skine maramu sa čela, otkopča košulju, a u sobi zasvetli kao u sred dana. Mladoženja se okrenu da vidi odakle tolika svetlost dolazi, a ono na čelu neveste sija zvezda, a na grudima mesec“⁵¹.

⁴⁹ Z. Karanović, *Puna tepsija zlatnih kolačića*, Novi Sad 2005, 8.

⁵⁰ Slavimir Demirović, *Mečkino dete*, Prokuplje 2012, 67.

⁵¹ Isti motiv se javlja u nizu svetskih bajki, pored ostalih, Puškin u bajci „Car Saltan“ tako opisuje princezu labudicu (A. S. Puškin *Bajka o caru Saltanu*, Kragujevac 2007, 31):

„ *U cara je ćerka mila;
Sve lepotom opčinila.
Danju sunce žarko mrači*

3.3. Vatra - Jag/Ag

Simbolika vatre ima širok spektar tumačenja. Jedno od njih jeste, da vatra simbolizuje pročišćenje, prosvetljenje ali i uništenje (Garden, RS, 602.), dok plamen simbolizuje život. Erih From⁵² vatru vidi kao univerzalni simbol jer ona pokreće i menja, ali ipak u njoj postoji i stalnost te stoga ostavlja utisak snage i lakoće kojom isijava. Ernest Bloh (Prema: Đurić ZMVR, 20) smatra da je simbol vatre dobio značenje posredovano tek persijskom religijom, u kojoj se kao alegorija preporoda javlja feniks koji se sam spaljuje i rađa iz pepela. Po mišljenju Junga, vatra predstavlja unutrašnje psihičke procese kao što su strast u kojem je plamen simbol čovekovog srca, odnosno strasti.

U romskoj mitologiji, takođe postoji feniks ptica *Čarana*, koja živi devetsto devedeset i devet godina. Svake noći kako govori romsko predanje, Čarana sisa dojku neke žene da se ne bi menjala, ali nakon devetsto devedeset i devet godina ugine, pa se iz pepela rađa nova ptica, koja nakon sedam dana izraste u džinovsku *Čaranu* (Đurić, Acković RRS, 59).

*Noću celom zemljom zrači.
U kosu je mesec splela,
Zvezda sja joj usred čela,
u stasu je lepotica,
gazi kao paun ptica..."*

⁵² E. From, *Zaboravljeni jezik*, Zagreb 1970.

Urme, koje po predanju imaju vlast nad *Čaranom* sagradile su joj kulu, a žena u čijoj je utrobi bila *Čarana* do trenutka ponovnog rađanja stiče natprirodne moći. To značenje ima i običaj spaljivanja mrtvih, u kojem se veruje da će se pokojnik opet roditi iz pepela. Na ovu tezu upućuje naziv za sahranu - *praxope* koji u bukvalnom prevodu znači pretvoriti u pepeo. Dakle, vatra oličava i smrt i ponovno rađanje, ona je ovde simbol obnavljanja i preporoda. Vatra je simbolizovala i večni život u Persiji i Grčkoj. U hrišćanstvu vatra simbolizuje duhovni život i večnu dušu kroz plamene jezike kojim se ispoljava sveti duh (Garden RS, 604).

U romskoj mitologiji, vatra je božanstvo, što bi mogo biti refleks određenih verovanja ponetih iz Indije, jedna od legendi o stvaranju sveta kaže: „Kada na svetu još nije bilo ljudi, nebo i zemlja su živeli u srećnom braku. Imali su petoro dece: kralja - sunca, kralja - meseca, kraljicu - vatru, kralja - vetra i kraljicu - maglu. Njihova deca su bila u stalnoj neslozi dok su rasla. Nebo i zemlja učiniše između sebe šupalj prostor i u njega zatvoriše svoju decu. Tada se oni razljutiše i odlučiše da rastave roditelje tako da svako od njih može otići u svet i napraviti negde vlastite dvorove. Najpre se kralj - sunce strmoglavi na majku i pokuša je otrgnuti od neba. Međutim u tome nije uspeo. Neuspeh je doživeo i mesec. Međutim kada je kralj - vetar svom snagom navalio na majku, nebo se razdvojilo od zemlje. No tada se deca počеше svađati oko toga ko će ostati sa majkom a ko sa ocem. Svađa je trajala sve dotle dok majka – zemlja nije rekla: „Ti kralju – sunce, ti kralju – meseče i ti kralju – vetre, vi ste me napali. Odlazite! A ti kraljice – maglo i ti kraljice vatro, vi mi niste učinile nikakvo zlo, zato ostanite sa mnom“ (Đurić ZMR, 22). Naravno, vatra u nizu tradicionalnih kultura simbolizuje centar kuće, ognjište, markira mesto na kojem se okupljaju duše predaka. Na takva verovanja upućuju i običaj za božić kada položajnik uđe u kuću, džara vatru na ognjištu govoreći „Bože pomoz!“ verujući da je božanstvo stiglo iz dalekog kraja kroz odžak (Kulišić SMR, 30).

U zagonetkama (Đurić ZMR, 17) vatra se pominje kao živo biće i to kao srodnica onoga ko zagoneta, time se ističe njena snaga, ali istovremeno, sa njom se uspostavlja odnos srodničke bliskosti koja štiti onog ko zagonetku izriče od potencijalno razornog dejstva vatre.

*Kaj mor phen bijandili, e čar nimaj barjol
Gde se moja sestra rodila, trava više ne raste.*

Dimu se u zagoneci daje obličje ljudskog bića:

*E dej vadže ande kuna, palem o čhav xuklo pe car
Mati u kolevci, a sin skočio na čergu.*

Vatra dobija poseban značaj za Rome nomade kao izvor svetla, toplote, zaštite i hrane. Istovremeno, vatra može biti i simbol razaranja i uništenja, pa je ona kao većina tradicionalnih simbola ambivalentna. Sem toga, vatra u romskoj kulturi ima moć pročišćenja i iskupljenja te joj se stoga prinose žrtve. Da bi vatra bolje gorela i da ne bi dimila, Romi izgovaraju sledeće reči:

*Gori vatro!, žrtvujem ti pečeno jagnje.
Dime nestani! idi i traži sebi drugaricu!*

Inače, vatra se pali i kao zaštita od zlih sila i zmija, te tako pojedini Romi prvog marta pale krpe oko kuće kako bi oterali zmije i zle sile. Romi veruju da se vatra ne sme skrnariti, naročito se ne sme pljuvati na vatru ili mokriti. Ukoliko vatra ne gori, tada čerga ima neprijatelja, ili ukoliko drvo na vatri pišti, tada se kaže da pište đavoli.⁵³ Takođe, vatra je neizbežna i u romskoj svadbi, najpre kada se mlada uvede u kuću svekrva joj da da promeša varjačom jelo na šporetu, kako bi bila dobra domaćica⁵⁴, a sledeći obred sa vatrom izvodi se kada se nakon svodjenja

⁵³ Nevenka Barbul: „Naj lačhe te čungarel pes ande jag, godolastar kaj hutena e phuknja pe čhib – Nije dobro da se pljuje na vatru zato što će iskočiti plikovi po jeziku, isto tako , nije dobro preskakati vatru jel se može osoba upiškiti u krevet. Na raskrsnici, ovde kod nas, se ponekad javljala vatra sama od sebe, možda u sto godina jednom i onda se prepričava, i kažu ko se približi toj vatri, biće srećan. Vatra se javljala na određeni dan, s proleća“.

⁵⁴ Slični ili isti običaji su zabeleženi i kod drugih naroda. Videti S. Trojanović, *Vatra u običajima i životu srpskog naroda*, knjiga 1, Beograd 1930.

mladenaca potvrdi mladina nevinost, tada se pali vatra ispred kuće: „Posle dvanajest sati mladenci su otišli na spavanje i ujutru smo palili vatru i bacali perjanicu i prikazali čaršav, mlada je bila nevinna i onda se dever kerio pa je platio muziku i ja sam se jako opila (svekrva), čudo je bilo“ (Savić, Aleksandrović, 160).

Ambivalentnost vatre nije karakteristična samo za romsku kulturu. Po navodima M. Elijadea gospodarenje vatrom kovače je svrstavalo u magove koje su drugi ljudi ili voleli ili prezirali (Elijade KA, 96). Ovo protivurečno ponašanje prema kovačima objašnjava se protivurečnim odnosom prema metalu i metalurgiji. Ambivalentna je i priroda antičkih božanstava – kovača Hefesta/Vulkana, koji se kao bog razlikuje od drugih bogova hromošću i nagrđenošću ali istovremeno on je tvorac najlepših umetničkih dela.⁵⁵

U nekim kulturama metal se poštovao u nekima ne. S obzirom na to da se metal kod Roma poštovao, kovač je bio beli mag, a bavljenje kovačkim zanatom tipično zanimanje Roma. Ovo je moglo usloviti dodatnu marginalizaciju romske zajednice i kovača, kao potencijanog demona. Kovači su gospodari vatre, kako navodi Elijade, a upravo Romi su važili za najbolje kovače koji su služili turskoj vojsci u njihovim pohodima. Kovači su imali povlašćen položaj u društvu, jer su umeli da ukrote vatru. Postoje mitovi o božanskom poreklu kovača, stoga je u nekim civilizacijama kovač smatran magom koji ima iscelujuće moći (Elijade KA, 96). U romskoj zajednici kovači su bili cenjeni a zanat se prenosio sa kolena na koleno kroz generacije.⁵⁶ Naslednost kovačkog zanata vuče korene iz Indije gde su tajne kovačkog zanata prenošene kroz inicijaciju mladih isključivo iz porodice

⁵⁵ D. Srejović, A. Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 2000, 478.

⁵⁶ Voja Šajn:“ Kovači su bili cenjeni ljudi. Oni su znali oko konja. Oni su znali da seku konjima desni – ‘žinžije’, da bi konj mogao bolje da jede, da grize. Stavljali bi ruke konju u sta, opipali desni i ako bi opipali da je nateklo onda bi govorili: ‘a musaj te šinel leski e žinžije – moramo mu seći desni’. I onda uzmu poseban nož koji se zvao ‘snčava’ - to je bio nožić u obliku peroreza, u obliku broja jedan. To kovač napravi od nekog metala. Sa tim se saseku desni da bi izašla krv i gnoj i onda još stavi so na ranu i utrljaju i kada to prođe, konj ozdravi.“

kovača (Elijade ŠATE, 344), pošto se verovalo da se prenose isceliteljske moći i moći predskazivanja budućnosti.⁵⁷ Sem toga, vatrom se može skinuti i urok⁵⁸

Da bi se zaštitili od vatre i groma, Romi čergari imaju obred koji se izvodi na Đurđevdan noću, kada se izgovaraju sledeće reči:

Ači jaga! Devla, manuša bareja, vakar lake!

Miruj vatro! Bože, veliki čoveče, naredi joj! (Đurić RZ, 81),

te se istovremeno sipa u vatru kozije mleko ne bi li se prinošenjem žrtve odobrovoljio Bog.

Vatra čuva trudnice od zlih duhova, pa tako postoji običaj da trudnica dvanaest dana pred porođaj pripremi prostoriju za porođaj u kojoj će neprestalno goreti vatra kako bi se pročistio prostor za bezbedan porođaj.⁵⁹ Sem toga, sedam nedelja nakon porođaja, žena čekajući suđaje (suđenice) – *urme* naročito onu dobru, peva pesmu kako bi ih odobrovoljila da detetu proreknu lepu sudbinu:

⁵⁷ Gvožđe - sastri na romskom jeziku, jedan je od četiri najznačajnija metala (zlato, srebro i bakar), a simbol je čvrstine. Gvožđe se koristi za zaštitu protiv demona, naročito potkovica, koja je simbol sreće ne samo kod Roma, već i kod drugih naroda. Sem toga, kovači su izrađivali amajlije, odnosno talismane koji su imali zaštitnu ulogu posebno zbog toga što su bili u dodiru sa vatrom.

⁵⁸ Gordana Urošev: „Vatra se koristi i kada se skida urok. Žar se napravi od šapurina, onda se u nenačetu vodu stavi žar i baje se tako što se kaže: ‘Te avili e Marija jakhaldini, katar nesave murš, mek perel gadava žgo tele’ (Ako je Marija urečena od nekog muškarca, neka ovaj žar padne dole). Tako tri puta. Pravi se krst na čašu tri puta nakon svakog puta kada se izgovaraju ove reči. Onda se uzme žar i kaže se : ‘Te avili Marija jakhaldi katar e džulji mek perel gadava žgo tele’ (Ako je Marija urečena od neke žene, neka žar padne dole) i opet napravi krst na čašu tri puta, pa opet kaže: ‘Te avili e Marija jakhaldini pe drom, mek perel o žgo tele’ (Ako je Marija urečena na putu, neka žar padne dole). Ako je osoba urečena žar će pasti dole na dno čaše, ako nije onda žar ostane da pluta u vodi . Onda se voda baca na mačku ili psa, on se strese i onda se skidaju čini sa čoveka. Ista ta voda se daje osobi da tri puta popije vodu iz čaše i namaže joj se čelo sa žarom koji je pao dole odnosno od koje je osobe urečen, namaže mu se čelo i stomak. Osobi odmah bude bolje.”

⁵⁹ Pored funkcije lustrativne funkcije, vatra je ovde simbol svetlosti kao zaštita od zlih sila i demona mraka.

*Dođi dobra urmo i pomози,
Vatro, vatro brzo gori,
brzo gori
i zaštiti malo dete.
Dozovi dobre urme
da blagosiljaju dete.
Ovde na zemlji, ovde na zemlji
treba da bude srećno, srećno,
dobra urmo dođi brzo,
Da se pomogne majci! (Đurić, Acković RRS,135)*

U pesmi se priziva vatra kao zaštitnička sila, koja ima moć da pomogne u određivanju sudbine tek rođenom detetu. Isto tako, vatra se poziva da „dozove dobre urme“, ukazujući da ima moć nad urmama.

Vatra se pominje i u porodičnoj pesmi *Pretvori me bože u vatricu* (Aleksandrović, 189). Ognjište sa otvorenom vatrom bilo je simbol romskog doma. Paleći vatru, nomadi su utemeljivali dom. I u ovoj pesmi romska vatrica je simbol okupljanja rasturenog doma i izraz želje da otac ponovo, kao vatra na ognjištu, okupi porodicu, što se potencira trostrukim ponavljanjem:

[...]
*Ćer ma devla jagori
Jek jagori romani
Na cikni na bari
Ćer ma Devla jagori. [...]*

[...]
*Pretvori me, Bože, u vatricu,
Jednu romsku vatricu,
Ni veliku, ni malu.
Pretvori me, Bože, u vatricu. [...]*

U bajci *Kako je Rom postao car*⁶⁰ vatra je pomogla mladom Romu da pobedi neprijatelja i da nasledi kraljevstvo: „...Mladi vojskovođa naredi da se posjeko drva iz obližnjeg šumarka, poslože sva na jednu hrpu, kako bi uvečer mogli zapaliti veliku vatru kojom će se zagrijati. I učiniše tako. Zapališe veliku vatru i razmjestivši se uz oganj, počeli su jesti, plesati i veseliti se. Dok su oni tako plesali uz veliki plamen, sa suprotne strane obale neprijatelji su u čudu zaprepašeno promatrali veliki oganj. Pomislili su da to mladi Rom uistinu riga vatru iz svojih ustiju, uplašili su se i na kraju predali.”

Dakle, vatra se u bajci pojavljuje kao simbol moći i zaštitnica nejakih.

3.4. Voda – pani/paj

Voda simbolizuje život, plodnost, čistotu ali isto tako, može simbolizovati bolest i smrt. U hrišćanstvu, kao i u većini religija, svet je nastao razdvajanjem zemlje i mora, a prema *Bibliji* Bog je stvorio čoveka od zemlje i vode, dok Isus poručuje Samarjanki kraj bunara⁶¹: „Svaki koji pije od ove vode, opet će ožednjeti; 14 a koji pije od vode koju ću mu ja dati, neće ožednjeti do vijeka; nego voda što ću mu ja dati, biće u njemu izvor vode koja teče u život vječni”. U psihologiji prema Jungu, voda predstavlja klevtnu nesvesnu svest, a bića koja obitavaju u vodi jesu zapravo sazajne i stvaralačke moći nesvesnog (Trebješanin RJP, 449).

⁶⁰ *Purane romane paramisa - Stare romske priče*, Udruga Romski putevi, Zagreb 2007, 41.

⁶¹ *Biblija ili Sveto pismo Starog i Novog zaveta*, Jov 4, 13-14, Đ. Daničić, V.St. Karadžić, Beograd 2007, 617.

Voda, takođe u većini tradicionalnih kultura označava granicu *ovog* i *onog* sveta: „Put u drugo carstvo prolazi kroz zmajevu gubicu i preko vode – kao i kroz vodu, i kasnije po vodi”.⁶² Upravo zbog te granične pozicije voda može imati ambivalentno značenje, a pogotovo štetne i opasne mogu biti mutne i nečiste vode.

Prema drevnom indijskom mitu koji prihvataju i Romi voda nije stvorena, nego večno postoji, kao što piše i u stihovima Rg vede (Đurić, Acković RRS, 111):

*Čitav svet je pokriven tamom,
okean bez svetla, izgubljen u noći
tu je bilo ono skriveno u ljušturi,
ono rođeno snagom.*

Voda se javlja i u romskim zakletvama:

*Mek najaren man e šudre pajea!
Neka me okupaju hladnom vodom!* (Dimić RKZB, 23)

Gde voda simbolički prikazuje obred kupanja pokojnika. U kletvama:

*Mek ačhen će pungre thaj će vas pe Vodice!
Neka ti otpadnu noge i ruke na Vodicama!* (Dimić RKZB, 15)

Voda se simbolički prikazuje kao sveta voda u kojoj grešnici stradaju. U navedenoj kletvi Vodice su prirodni izvori vode, gde su sagrađene kapele, takvi izvori/česme su uglavnom bili pored puta. Vodice kao sveti izvori poznati su i kod Srba⁶³, na nekima su i manastiri. U verovanju Roma i drugih naroda, izvori su uglavnom sveta mesta na kojima se pojavljuju sveci koji na određen dan isceljuju bolesne.

⁶² V. J. Prop, *Historijski korjeni bajke*, Sarajevo 1990, 400.

⁶³ M. Đekić, *Vodice u Vojvodini*, Novi Sad 2001, 9.

Upravo zbog sakralnog značenja, ova mesta često postaju mesta na kojima se ljudi zaklinju u svoju nevinost ili proklinju neprijatelja.

Predstave o vodi su različite u zavisnosti od toga da li je stajaća ili tekuća voda, te tako, voda može biti čudotvorna, svemoćna, ako je tekuća, i opasna, nečista voda, ako je stajaća u kojoj žive bolesti i zaraze.

Neki Romi, pred Božić, pre nego što će zahvatiti vodu iz bunara, ubace u bunar hleb i so govoreći:

*Dobro jutro hladna vodo,
donosim ti hleb i so*

Ovim rečima subjekt želi da umilostivi duhove koji žive u vodi, da ne čine zlo ljudima. Sličan običaj sam zabeležila i u Banatu⁶⁴, a može se videti i kod Srba kada na dan sv. Jovana narod ostavlja kraj tekuće vode žito ili klip kukuruza kao žrtvu vodi ili se umesi hleb od brašna, od novog žita koje se baci u vodu⁶⁵. Inače, postoje različita vraćanja na vodi.⁶⁶ Da voda odnosi zlo veruje se i kod Roma u Srpskoj Crnji⁶⁷ kao i to da okuplja vile i ima moć pročišćenja. Voda se takođe koristi u

⁶⁴ Voja Šajn: „Moja žena kada je bila mlada snajka, na dan Sveta Petke, kada smo svečari, ona bi prva ustajala i odlazila u dvorište na bunar. Napunila bi vedro vode i donela u kuću. Kada svi ustanu svekar, svekrva, deveri i ostali ukućani, ona svima čestita slavu sa punom kofom vode, govoreći: 'Baxtale, saste, veste, te pe but berš arešen gada đes, sastimasa, baxtarimasa, lovenca, balenca, grastenca' (Srećni, zdravi, veseli, mnogo godina da dočekate u zdravlju, sreći, parama svinjama, konjima), a svekar odgovara: 'Vi tu te aves baxtali, sasti, vesti, te del o del vi tut bax, sastimos thaj lovali te aves vi tu' (I ti da budeš srećna, zdrava, da dâ Bog i tebi sreću i zdravlje i para). Onda joj spusti novac u vedro sa vodom. To je radila za Božić, Uskrs i našu slavu Sveta Petku. Onda svi ukućani popiju po čašu vode iz te kofe.“

⁶⁵ S. Petrović, *Srpska mitologija u verovanju, običajima i ritualima*, Beograd 2004, 172.

⁶⁶ M. Nedeljković, *Godišnji običaji kod Srba*, Beograd 1990, 33, 30, 159, 134, 75.

⁶⁷ Nevenka Barbul: „Na Badnje večer, stavi se u bokal voda i crvena jabuka, i to stoji tri dana dok traje Božić. Jabuka se pojede trećeg dana Božića i domaćin daje svojoj deci jabuku a sebi i svojoj ženi po malo. Domaćin, blagosilja ukućane dok im deli jabuku: 'Del tumen del o bax thaj sastipe' (Neka vam Bog da sreću i zdravlje), a voda se baci na čisto mesto. U ponoć se ne ide kod česme i bunara, naročito ne deca. Zato što su tamo vile. Kada se želi oterati zlo onda se nešto staro iz kuće baci u reku i kaže: ' Mek inđarel o paj sa o bilačimos' (Nek odnese voda sve što ne valja!).“

obredima prilikom sahranjivanja ali i pomena pokojniku: „Mrtvima je najpravilnije dati za dušu leba i vode” (Savić, Aleksandrović, 111).

U pesmi *Lidi, lidi* (Aleksandrović, 165) lirski subjekt pita majku:

Aoj mamó što si me rodila?

U kojoj vodi mila majko si me kupala?

žaleći se na nesrećnu sudbinu, jer ga je ostavila voljena žena. Očigledno je da lirski subjekat simbolički ukazuje na vodu mrtvih, odnosno na vodu u kojoj se kupa mrtvac, te je zbog toga od rođenja nesrećan. U intervjuu sa Jelenom Radu, voda se pominje kao deo pogrebnih obreda za pokojnika: „Pa tunči tholpe talo kaš o lavori paj, godova čholpe te avel bah ando kher. Kana o mulo najarelpelpe džal godova paj, del pe mujal, godova skamina kaj pašljol del pe mujal thaj delpe mujal sa ke vudar (Stavi se ispod sanduka lavor vode, to se stavi da ostane srećna kuća. Pokojnik se umiva tom vodom, tom vodom se obriše mesto na kojem je pokojnik ležao i sve se obriše što stoji prema vratima).” Ovo je svakako ritualno čišćenje za pokojnikom da bi nakon njegovog izlaska iz kuće ostala sreća ili kako navodi Ruža, da se očisti od greha: „...[pokojnik] okupa se da uđe čist na onaj svet, a ne prljav. I da se opere od greha. Ta voda se baca pod streju di deca neće gaziti...” (Savić, Aleksandrović, 104). Takođe se veruje da voda kojom se pokojnik kupa ima izuzetnu moć u crnoj magiji, te se ona baca na čisto mesto na kome se nikada neće gaziti, najčešće ispod neke voćke.

Voda se javlja i kao simbol pročišćenja u obredu svadbe, kada se mlada noć pred udaju ritualno kupa skidajući sa sebe nečistoću. U svadbenim obredima kod Srba, voda jeste simbol plodnosti, čišćenja i novog, čistog početka. Tako pesma kaže:

„Kude se banjaa mladi mladoženja

Tud je poraslaja selin do kolena

Selin do kolena

zdravac do ramena”.

U bajci *Lampa, sofrā i goč* (Krasnići BPM, 19) izvor hladne vode u šumi čuva svirepi Arapin koji poseduje čarobne moći. Svakog ko bi došao na izvor da se napije hladne vode, ubijao bi, ali Ciganinu je tri puta poštedeo život, jer je od njega dobio jabuku, orahe i krušku. Kao uzdarje Arapin je Ciganinu podario čarobne stvari koje bi ga učinile bogatim. Očigledno je da je izvor hladne vode koji čuva Arapin, izvor žive vode, odnosno vode života.

Voda u simbolici Roma zauzima veoma značajno mesto, a najčešće se javlja u ambivalentnom značenju kao simbol duhovnog i telesnog pročišćenja, ali i kao granica onog sveta.

3.5. Vetar – Balval

H. Biderman, *Rečnik simbola*, Beograd 2004.

Vetar simbolizuje duh, slobodu, snagu i uzdizanje. U Knjizi postanja, Bog se opisuje kao vetar: „A zemlja bješe bez obličja i puta, i bješe tama nad bezdanom; i duh Božiji dizaše se nad vodom”⁶⁸, dok se u psihologiji vetar tumači kao simbol narastanja, duhovne energije i znamenje važnih unutrašnjih duhovnih promena (Garden RS, 612).

U indijskoj mitologiji bogovi oluje *maruti* pojavljuje se u vedama.

⁶⁸ *Biblija ili Sveto pismo Starog i Novog Zaveta*, Đ. Daničić, V. St. Karadžić, Post 1, 2; 9.

U romskoj mitologiji vetrovi su sinovi neba i zemlje, iste starosti, rođeni u istom mestu, i borave na istom mestu (Đurić, Acković RRS, 40). Oni ruše sve pred sobom, snažni su i opaki. Romi veruju da postoje vetrovi različitih boja koji izazivaju različite bolesti kod ljudi.⁶⁹ Ako se uzme u obzir da su Romi vekovima bili putnici i da su ceo život provodili pod vedrim nebom, onda se može zaključiti da vetar u čergi nije bio omiljen i da su mu pripisivali sve nedaće koje su snalazile čergare.

U romskim zagonetkama ime vetra *Vajo* izvedeno je od vedskog boga vetra *Vâyu* a zagonetka glasi:

Kana o Vajo fulave pe bal, delpe kuna e čar.

Kada se Vaja češlja, talasa se trava.

U narodnom verovanju, duše umrlih se javljaju svojim ukućanima u obliku vetra: „[...] teli su te noći da ostanu neki u kuću da se deca ne plaše, jel njegova je duša u toj kući do šest nedelja ispod streje i kad god mi izađemo ili uđemo u kuću...imamo kao neki vetar. Onda znamo da je on tu, samo se ne pokazuje” (Savić, Aleksandrović, 105).

⁶⁹ Nevenka Barbul: „Leti kada naiđe vrtlog od vetra, deci kažemo: 'Na te džan kote te na astarel tumen gadaja barval, pherdol tumaro muj phuknja!' (Ne idite u vrtlog, lice će vam biti od plikova).“ Draga Knežević kaže za vetar: „Kad vetar napravi vrtlog, to se đavoli igraju. Ako neko uđe u taj vrtlog, može nasradati“, a Gordana Urošev: „Romi ne vole vetar zbog toga što donosi zlo i bolest!“. Vetar nije omiljen ni kod Srba u Gruži, gde postoje posebne bajalice ukoliko se utvrdi da je bolest nastala usled određenog vetra (videti: P. Ž. Petrović, *Zbornik Život i običaji narodni u Gruži*, Beograd 1948, 355).

Vetar i kiša se pominju i u porodičnoj pesmi *Pusti kišu da me bije* (Aleksandrović, 175):

*Mek o bršnd te marel man
E barval te šučarelma
Bari briga si man de
Pala mungre čhavore.*

*Mek o bršnd te marelma
E barval te šučarelma
Bari solah dema me
Mišto devla či avel. [...]*

[..]

*Pusti kišu da me bije
Vetar da me suši
Veliku brigu brinem
O svojoj deci.*

*Pusti kišu da me bije
Vetar da me suši,
Velikom kletvom zakleću se:
„Dobro, Bože, neće biti.“ [...]*

U navedenoj porodičnoj pesmi vetar i kiša su simbol patnje (postoji narodna izreka kod Roma *šibali su me vetrovi kroz život*) kroz koju prolazi lirski subjekat a takođe, simbolizuju udare sudbine sa kojima se čovek suočava.

U bajci *Vetrova torbica*⁷⁰ siromašni Rom je zatražio od vetra da mu vrati žito koje je odneo sa njive jer će u suprotnom cela porodica umreti od gladi.

Vetar se sažalio i poklonio Romu čarobnu tašnu iz koje izlazi obilje hrane i ne samo to, pokazao je samilost i drugi put, te je Romu poklonio i čarobnu torbicu iz koje izlaze ljudi sa batinama i prebijaju svakog ko naudi Romu. U bajci se vetar ophodi prema Romu kao zaštitnik, što vetar kao nadljudsko biće i jeste u romskim mitovima, ali, istovremeno, kao nadmoćno, natprirodno biće on može i negativno uticati na ljudski život.

3.6. Put/Drom

Put (Garden RS, 475) može simbolizovati sudbinu i napredovanje ka duhovnom ostvarenju dok je raskrsnica mesto gde se ukrštaju putevi pa je zato simbol izbora životnog puta. U hrišćanstvu Isus je o sebi rekao: „Ja sam put i istina i život“⁷¹ a Buda je učio o „osmokrakom svetom putu“. Putovanje po Jungu (Ševalije RS 763) jeste arhetipski simbol opasnog procesa individualizacije, traganja za sopstvenim Jastvom. Raskrsnica je po nekim istraživačima mesto prelaza iz ovog u onaj svet, označava granicu *naše – tuđe* ili *unutrašnje – spoljašnje*.

Kod Roma *rromano drom – romski put*, jeste simbol puta bez cilja, jada i stalne potrage za domom i srećom. Simbol putovanja jeste i *cara – čerga* a šator predstavlja sliku nebeskog svoda. U romskim pričama, slično opšte

⁷⁰ R. R. Jovanović, *Delem, delem lungone dromenca — Išao sam, išao dugim putevima*, Novi Sad 2006, 23.

⁷¹ *Biblija ili Sveto pismo Starog i Novog zaveta*, Đ. Daničić, V.St. Karadžić, Jov 14, 6; 630.

rasprostranjenim južnoslovenskim verovanjima, raskrnicom gospodari đavo, zle sile, mrtvi i veštice, koji odvlače ljude sa raskrnicе u pogrešnom pravcu. Zbog toga su Romkinje raspuštene kose na raskrsnici klele one koji su im nešto zgrešili (krađa, neuzvrćena ljubav i sl.)⁷², slično kao i kod Južnih Slovena raskrsnica je mesto bājanja i vraćanja, pa tako, devojka koja hoće da nađe momka izgovara tri puta na raskrsnici: „Ja se okrećem na peti/da sam momcima na pameti“ (Kulišić SMR, 253).

Simbol puta prisutan je i u zagonetkama, gde se ukazuje na osobinu puta da se večno kreće i put zato simbolizuje večito kretanje, neprekidni tok života:

*So džal maškar sasto them, džal thaj ačhel pe jekh than?
Šta svetom prolazi, a stalno i ide i stoji?*⁷³ (Đurić RZ, 56)

U romskim kletvama (Dimić RKZB, 15), put se simbolički prikazuje kao mesto gde se drugom želi nesreća i kao potencijalno kobni prostor gde se čovek može suočiti sa vlastitom smrću:

*Te del o Del, te rspin pes e pora ćire pe bare droma, thaj me te ćidav len!
Neka da Bog, da se raspu creva tvoja po drumovima, i ja da ih sakupljam!*

⁷² „Nevenka Barbul : 'Jednoj ženi su ukrali novac i zlato. Nije se znalo ko je to uradio. Ona je upalila sveću od pokojnika na raskrsnici. Onda je skunula maramu i pustila kosu u sred noći. Klela je decu onih koji su je pokrali. Posle kratkog vremena jednoj ženi je dete nastradalo.'”, M. A. : 'Kako se poništava kletva?' Nevenka: 'Pe kaš, pe bar te perel!' (Na drvo, na kamen neka padne !)”. Verovanje da se za kamen vezuju duše mrtvih, opšte je poznato u mnogim kulturama, te se tako i u romskoj kletva baca na pokojnike, u donji svet.

⁷³ U Tolkinovom *Gospodaru prstenova*, put je opevan na sličan način:
*Put uvek ide
I nikad ne prestaje...*

U blagoslovima javlja se simbol srećnog puta, dakle puta na kome čovek nalazi sreću:

*Kaj god teljarasa, thaj kana god teljarasa, mek aven tuće sa e droma bahtale!
Kud god pošao i kada god pošao, neka ti svi putevi budu sretni!*
(Dimić RKZB, 37).

U obredima sahranjivanja, kod Roma pravoslavne veroispovesti, povorka koja nosi pokojnika zastaje na raskršću (tako je i kod Srba) da bi se očitala molitva, i time onemogućilo pokojniku da se povampiri. Inače, veruje se, da na raskrisnici čeka sudbina koja se može povezati sa čovekovim izborom puta kojim želi da krene. Postoji i običajda se, kada se kreće na put, uputi blagoslov uz prosut bokal vode za putnicima: „Baxtalo te avel tumaro drom, thaj ušuro sar o paj - Neka vam je srećan put i lak kao voda“.⁷⁴

Prema opšterasprostranjenim verovanjima raskrznica nije dobra pogotovo noću, lako se možeš izgubiti pošto ne znaš gde te vode veštice. („Či džanes kaj džas, thaj gadava phenel pes kaj 'rtindžisarde tut e čohaja“ – Ne znaš kud ideš, to se kaže da su te 'pomutile veštice“). I samo putovanje, može biti opasno jer je nepredvidivo⁷⁵, zato se putnik obavezno blagosilja.

U epsko-lirskoj poeziji, simbol puta se javlja u baladama i romansama (Aleksandrović, 102). U baladi *Bila*, put se javlja kao simbol zle kobi koja je neminovna za oba brata, mesto na kojem čoveka sreće zla sreća. Simbol puta je u navedenoj baladi oblikovan gradacijski te tako, u prvoj slici, braća kreću rano zorom na svetu nedelju:

⁷⁴ Nevenka Barbul, Sprska Crnja.

⁷⁵ Voja Šajn: „Kada se kreće na put kaže se putniku: 'Te avel baxtalo ćiro drom, te arakhel tut o Del svaštonatar, bilačhimastar, dušmanostar' (Da bude srećan tvoj put, da te sačuva Bog nesreće i dušmana). Put je jako opasan i nepredvidiv. Na njemu se može desiti i dobro i loše.“

*Kreću braća putem na vašare.
Kad prođoše oko pola puta
Putevima gde stoje raskršća
Zaplakao stariji Mihajlo...*

Raskršće ovde simbolizuje i nagoveštava razdvajanje braće i moguću nesreću, jer su pošli od kuće na svetu nedelju. Sledeća slika u baladi ukazuje na dobrovoljno razdvajanje braće i skretanje sa „pravog puta“ jednog od njih:

*Tako su se braća razdvojila,
Mile osta drumu na raskršća,
a Mihajlo s drumu je skrenuo.*

Treća slika, prikazuje raskrsnicu i moguće bratovljevo pokajanje i odustajanje od Bile koja traži bratovljeve oči:

*Mihajlo je drumom udario
a Mile ga čeka na raskršću
Pa on pita brata rođenoga:
„Jesil, brate Bilu isprosio?“
„Nisam brate Bilu isprosio
nisam brate, pusta ostanula
i pusto joj kurvino koleno
traži oči brata rođenoga“*

Četvrta slika raskrsnice kao simbola besciljnog lutanja vidi se upravo u stihovima kada Mile moli brata Mihajla da mu izvadi oči i da ga ostavi na drumu da prosi kako bi preživeo:

*„ O Mihajlo, moj brate rođeni
stavi meni na rame tamburu
i zategni žice glasovite
ostavi me drumu na raskršća
kud prolaze ljudi svakojaki!“
Prosi Mile drumom i raskršćem
prosi Mile i tamburu svira
prosi Mile da se hlebom hrani...*

Peta slika puta pokazuje pokolj svatova na raskrsnici i ubistvo Mihajla:

*Kad su (svatovi) bili drumu na raskršća
susrela ih četa razbojnika
razbojnici hoće nevesticu
hoće Bilu i Bilino blago.
razbojnici svate rasteraše
a Mihajla nožem pogubiše.*

I poslednja, šesta simbolička slika puta, pokazuje kako Mile nailazi na mrtvog Mihajla, te bratu od žalosti puca srce i pada preko bratovljevog beživotnog tela:

*„ O Mihajlo, moje ljute rane
kojima sam tebe darivao
darivao, ostale su puste
kad zbog tebe dadoh oči svoje
Oči svoje da nikad ne vide
Evo brate i srce ti dajem
neka bude jedno do drugoga“.
Mrtav mile preko brata leži
leže braća ko da su zaspala*

*Drumom idu izgladneli vuci
drumovima gde stoje raskršća.*

Celu baladu *Bila*, prožima simbolika puta koji donosi nesreću, oblikovana u šest simboličkih slika koje se gradiraju od najslabije do najjače. Bila je u ovoj baladi demonsko biće koje na putu / na raskrsnici traži žrtvu.

U porodičnim pesmama kao što je *Ženina pesma* (Aleksandrović, 204, 214) žena se obraća Bogu na polju kamilice, tražeći pravi put. Jasno je da je put ovde simbol povoljnog životnog izbora i životnog puta:

*Kojim putem krenuti
deci hleba da donese
ili šumom
ili jadnim drumom.*

Epitet *jadni* uz imenicu *drum* ukazuje na svu nesreću koju drumovanje nosi sa sobom. Put se pominje i u pečalbarskim pesmama (Aleksandrović, 264, 268, 270) kada lirski subjekat žali za prodatom kućom, zbog neminovnog odlaska na put, u potrazi za boljim životom. Put se ovde može tumačiti dvostruko, kao realni put koji vodi u tuđinu i kao čovekovo sudbinsko kretanje:

*Svoju kućicu prodao sam
u Nemačku krenuo sam
od moje kuće pare
majko na put sam pojeo
na putu sam potrošio.*

Kombinaciju realnih puteva i simboličkog značenja puta srećemo i u džambaskim pesmama (Aleksandrović, 288). Putovanje džambasa spaja realne puteve i simboliku sudbinske neizvesnosti:

*Išli su Romi drumovima
kupili su konje
pravili su puteve
kupili su konje.*

Kretanje „pravi“, gradi put, kao što čovek oblikuje vlastitim postupcima svoju sudbinu. Pritom, izraz *pravili su puteve* ne označava bukvalno građenje puteva, već se koristi u smislu da su Romi putujući iz mesta u mesto trgovali konjima što im je bio izvor egzistencije, i tako oblikovali svoj životni put.

Put kao simbol je takođe neizbežan i u ljubavnim pesmama (Dimić PBD, 47):

*Mudar Devla kol droma
mudar devla kod droma,
kaj phirenu vordona
kaj phirenu vordona*

*Thaj pe lende svaturja
thaj pe lende svaturja
te lav lendje borjorra
te lav lendje borjorra.*

*Pogubi Bože one drumove
one drumove, o Bože moj,
po kojima kola drumuju
kola drumuju o Bože moj!*

*Pogubi Bože, one svatove
vesele svatove, o Bože moj
da uzmem njihovu nevestu,
mladu nevestu, o Bože moj!*

U navedenoj pesmi put se shvata kao realno mesto gde se najlakše može oteti nevesta koja se nalazi između svog i mladoženjinog prostora, ni u svom, ni u mladoženjinom domu. Put odnosno raskršće, jeste senovito mesto na kojem se mogu očekivati i dobri i loši, i božanski i demonski uticaji ⁷⁶. U srpskoj narodnoj pesmi *Ženidba Milića Barjaktara* može se takođe uočiti isti simbol puta između dva doma na kojem nevesta umire. U pesmi je put simbol nesreće, odnosno mesto susreta sa zlom srećom.⁷⁷

Put je centralni simbol i u romskoj himni *Đelem, đelem lungone dromenca* – *Išao sam, išao dugim putevima*, gde oličava neizvesnu i bolnu sudbinu lutalačkog naroda:

*Išao sam išao dugim putevima
Sretao sam srećne Rome
Ej, Romi odakle vi dolazite
Sa čergama, gladnom decom.*

*Imao sam i ja veliku familiju
Ubila je crna legija
sve poklala i ljude i žene
Među njima i malenu decu.*

*Otvori Bože svoa crna vrata
da ja vidim svoju familiju
Opet ću krenuti dugim putevima
I lutati sa srećnim Romima.*

*Ustani Rome, imaš slobodu sada
dolaze sa mom svi Romi sveta!
Crno lice i crne oči
Volim ih kao crno grožđe.*

⁷⁶ Mirjana Detelić, „Put i polje“, *Mitski prostor i epika*, Beograd 1992.

⁷⁷ Glagol sukobiti u starijem značenju značilo je susresti vlastitu sudbinu – kob.

*Delem, delem lungone dromenca
Maladilem bahtale Romenca
A Romalen katar tumen aven
E cahrenca, bokhale čhavorrenca.*

*Sas vi man bari familija
Mudardala e kali legija
Sa len čhinda, vi rromen vi rromnjen,
Maškar lende vi cikne čhavorren.*

*Putar devla će kale vudara
Te šaj dikhav mungri familija
Palem kam džav lungone dromenca
Thaj kam phirav bahtale Rromnca.*

*Opre Rroma si tut troma akana
Aven manca se lumnjaće Rroma.
Kalo muj thaj e kale jakha
Kamava len sar e kale drakha.*

Kroz celu himnu provejava večito lutanje, putovanje i stradanje Roma upravo na putu. Ali bez obzira na stradanja i patnju, Romi se nadaju ponovnom srećnom drumovanju u nekim boljim vremenima jer se samo na putu, osećaju slobodno i srećno. Ovde se put javlja kao simbol neizvesnosti života ali i slobode kretanja i traganja za nedostižnom srećom.

Simbol puta je veoma čest u bajkama (Krasnići BPM, 29, 39, 57, 73), na primer u bajci *Naza Ševkija*, može se uočiti simbol puta kao zle kobi koja vreba nezaštićenu nevestu Nazu Šefkiju. Nazu oslepljuje zla tetka na putu do mladoženjine kuće: „...Devojka gladna od putovanja, prejela se, zatim ožednela. Molila je tetku za gutljaj vode, međutim dobila je odgovor da će joj dati vode ako pristane da joj izvadi desno oko. Zatim joj je skinula svečanu haljinu. U njenu haljinu je obukla svoju kćerku. Devojka je pristala da joj izvadi desno oko, samo za

jedan gutljaj vode. Tetka joj izvadi oko i stavi ga u devojčin džep. Kada su prešli dug put, devojka ponovo ožedni. Tražila je vodu, tetka joj dade malo vode, ali tek pošto joj je izvadila i levo oko koje devojka stavi u drugi džep. Potom je ostavi na putu, a put je nastavila sa svojom ćerkom.“ Tetka se ovde oblikuje kao ambivalentan lik: Ljubomorna srodnica koja nanosi zlo nevesti da bi udomila vlastitu kćer, ali i kao demonsko biće, gospodarica vode, slična vili brodarici iz srpske narodne poezije koja čuva planinski izvor i uzima „tešku vodarinu“ – oči junaka i prednje noge njegovog konja. Put je i sam ambivalentan – prostor na kome čovek sreće dobra i zla sreća. Nomadski život Roma, učinio je da se dvostruka simbolika puta – loša i dobra – uobliči u nizu narodnih umotvorina kao osoben spoj životnog iskustva i neugasle nade.

3.7. Simbolika tela /trupo

Ljudsko telo čini jedan od najznačajnijih elemenata mitološkog poimanja sveta, te tako uz pomoć svog tela čovek sagledava stvarnost oko sebe, posmatrajući svoje telo i kosmos kao mikro i makro prostor u čijoj se osnovi nalazi centar i vertikalna osa. Principi gore, dole, levo desno, centralno, periferno i sredina (što može biti markirano odevnim predmetom, na primer keceljom koja se često pominje u romskim pesmama i narodnim običajima namenjenim čuvanja gravidne žene od zlih očiju, jeste medijalni element koji razdvaja ljudsko telo na gornji – čisti i donji – prljavi deo)⁷⁸, vidljivi su i u opažanju tela i u opažanju kuće kao simbola čoveka.⁷⁹

U indijskoj mitologiji vasiona je nastala od tela Puruše, prvog čoveka koga su bogovi kao žrtvu, raskomadali. Od njegovih usana postadoše bramani, od ruku kšatriji, od bedara vajšiji a iz nogu nastase šudri. Od Purušinog razuma nastade mesec, od oka sunce, iz usta se rodi vatra a od disanja nastaje vetar. Vazduh je nastao iz Purušinog pupka, od njegove glave nebo, od ušiju strane sveta dok od

⁷⁸ Sličnu simboličku funkciju može imati pojas i opasivanje (Radenković SS, 14).

⁷⁹ Đuro Šušnjić, *Žetva značenja*, Beograd 2005.

nogu posta zemlja.⁸⁰ U navedenom kosmogonijskom mitu jasno se vidi veza čoveka sa kosmosom i slikom sveta koju su Romi poneli sa sobom iz Indije.

U ovom radu analiziraću simbole oka i kose jer su najfrekventniji u grafi koja mi je bila dostupna.

3.7.1. Oko - Jakh

Za oko se vezuje bogata simbolika. U hrišćanstvu sunčeva svetlost simbol je božijeg oka, a božanska svetlost jeste duhovno oko koje se suprotstavlja fizičkom vidu. U indijskoj mitologiji bog Šiva ima desno oko solarno, levo lunarno i treće oko na čelu koje simbolizuje duhovno znanje koje može da uništi duhovno neznanje i zlo (Garden RS, 388). Treće oko ima i razarajuću moć jer sve pretvara u pepeo. Po verovanju Roma kada bi Bog zatvorio svoje treće oko samo na trenutak, ljude bi zadesila velika nesreće jer je tada đavolu slobodan put da čini zlo ljudima. Postoji i romska izreka koja se izgovara kada se desi neka nesreća:

Phangla o del po jakh

Zatvorio je Bog svoje oko

Oko, dakle, jeste simbol sveprisutne božije zaštite ljudskog roda, a zatvaranje oka poništava tu sveprisutnost. Prema romskom mitu i đavo je imao tri oka, ali pošto je pogledom ubijao svoju decu sam bi ih vadio i zakopavao sa mrtvom decom (Đurić, Acković RS, 83).

⁸⁰ V.G. Erman, *Mitovi stare Indije*, Beograd 1981, 31.

U romskim zagonetkama očima se daju ljudske osobine:

*Ni xan, ni pijen, pal sa jekh si bokhale;
Ne jedu, ne piju a uvek gladne i žedne.*

Čovekova čežnja za životom i uživanjima, ali i stalna čežnja siromaha za hranom i pićem simbolizuju se u očima. Dok u kletvama (Dimić RKZB, 13) oči imaju sasvim drugu simboliku. Najstrašnije kletve tiču se gubitka vida:

*Te del o Del e jakha ćire te hasares, sar god vi će dades kaj hasardan!
Neka da Bog, da oči svoje izgubiš, kao i oca svoga što si izgubio!*

*Mek ćhelen pes e ćhavorra po sokako ćire jakhenca!
Neka se igraju deca po ulici sa tvojim očima!*

*Mek del o Del te sapa penće jakha pe Vodice
Neka da Bog, da ti zmije ispiju oči na Vodicama*

*Mek hutel ći jakh sar god e maćhešće!
Neka ti oko iskoči, kao što iskaće riblje oko!*

Oči mogu imati urokljivu moć (*nasul jakha* je romski izraz za urokljive oči), a naročito oči starih žena i oči neveste⁸¹. Zle oči najčešće mogu da naude deci, konjima i mladencima.

U mnogim pesmama opevana je kako lepota očiju, tako i njihova urokljiva moć. U romskoj svadbenoj pesmi *Ustani Ružo oćešljaj kose – Ušti Ružo fulav tu*

⁸¹ Kao biće u liminalnoj fazi obreda prelaza nevesta je, prema opštim i univerzalnim verovanjima, istovremeno ugrožena od svakog potencijalnog zločinika ali i sama je opasna – urokljiva. Zato je izuzetno važno da se poštuje obred prekrivanja nevestinih očiju velom. Bojan Jovanovic, *Magija srpskih obreda*, Novi Sad 1995, 150.

(Aleksandrović, 145) stihom kojim snaha odgovara svekru na opasku šta je donela u miraz:

*Andem tuće kale jakha,
Kale jakha sar duj drakha;*

*Donela sam ti dva crna oka,
dva crna oka, kao dva grozda;*

ukazuje se na oplodujuću moć oka i lepota i plodnost mlade žene stavljaju se iznad bogatstva. U baladi *Bila* (Aleksandrović, 103) devojka od svog proscu traži bratovljeve oči kako bi pošla za njega. Kao nagrada za večitu tamu u koju bi trebalo da baci brata, proscu se nudi neprekidna svetlost sunca i meseca:

*Čuj Mihajlo, za tebe ću poći
za te poći, a tako mi duše
donesi mi oči izvađene
izvađene bratu rođenome.
Kad doneseš oči bratovljeve
sve što imam sve će tvoje biti
biću tebi sunce pozlačeno
biću tebi hladna mesečina.*

Brat žrtvuje oči za bratovljevu sreću i dobrovoljno ih daje, blagosiljajući mladence:

*...O Mihajlo, moj brate rođeni
oduzmi mi očinjega vida
prosi Bilu neka ti je sretna
uzmi oči ja ti ih darivam.*

U baladi su oči simbol ogromne bratske ljubavi, zarad koje je brat spreman da ostane bez vida.

U baladi *Aoj, snaho lica crna* (Aleksandrović, 83) ljubomorni suprug oslepljuje nevernu ženu:

<i>Svoju ženu pitao je:</i>	...	<i>Pire rromnja kaj pučlasa:</i>
<i>Fato more gde si bila?</i>		<i>fato sulum kaj lijasa?</i>
<i>Svoju ženu udario,</i>		<i>Pire rromnja phabardasa,</i>
<i>U šumu odveo je,</i>		<i>ando voši inđardala,</i>
<i>I oči joj izvadio.</i>		<i>Laće jakha inkaldasa.</i>

Lišavanje očinjeg vida simbol je večne tame. Oslepljivanje nevernice posredno ukazuje da bi oči mogle biti višestruki izvor iskušenja, zato što svojom lepotom privlače muškarce i zato što navode mladu ženu na zlo – da poželi čoveka koji nije njen muž. Inače u romskoj zajednici, često su neverne žene bile lišavane nosa, uha, kose ili oslepljivane. Time bi bile obeležene u romskoj zajednici kao preljubnice. Istovremeno, ovo bi moglo da znači izjednačenje nevernice sa demonskim bićem čijim oslepljenjem se štiti ovaj svet. Tako se u južnoslovenskim basmama javlja motiv oslepljenja zmijske. Isti motiv se javlja u jeremijskim pesmama gde se zmijska koja nije pobegla u more kune:

„Ona oči izbola
Na tri trna glogova
I četiri šipkova“.⁸²

U ljubavnoj pesmi (Aleksandrović, 237) oči su simbol ljubavi:

<i>Prevarila me, ubila me,</i>	<i>Hohada man, mudarda man</i>
<i>Onim crnim očima</i>	<i>Kol kale jakhenca</i>

⁸² Vidi: Lj. P. Ljuštanović, „Zmaj despot Vuk, mit – istorija – pesma“, Novi Sad 2002, 69-70.

Prevarila me, sludila me, hohada man, diljarda man,
Onim svojim usnama. Kol pire vuštenca.

Oči mogu imati urokljivu moć – *dino jakhalo, jakhaldino* (u bukvalnom prevodu *očima uzet*) znači *urečen*. U narodnom verovanju, veštice imaju krvave, zle oči, i od njihovog pogleda, odmah zaboli glava (Savić, Aleksandrović 111). Najpodložnije urocima su trudnice, zato im se preporučuje da nose kecelju tokom trudnoće kao zaštitu od uroka. U toku istraživanja, na pitanje kako se žena u drugom stanju može najbolje zaštititi od urokljivih očiju, Snežana Barbul je rekla: „Te čhol o dikhlo po šoro, te na čudilpe latar khonik, te na den la jakhali, te čhol peske ketrinca te na kerel khonik bilačhipe bejatoske, te na del les khonik jakhalo, te šaj o bejato krdol sasto, znači obavezno si diklo thaj e ketrinca te phandel, godova si obavezno!“ (Da stavi na glavu maramu, da joj se neko ne bi čudio⁸³ da je ne bi urekli, i da stavi kecelju da neko ne bi naudio detetu, da se dete rodi zdravo, znači obavezno je da stavi maramu i kecelju“).

A da bi se dete sačuvalo od zlih očiju, Nada (Savić, Aleksandrović, 113) kaže: „Beli luk se stavi (ispod jatuka), ali nije to, to. Viljuške se meću maloj deci kad se rode, onda se stave nož i metla unatraške u budžak, soli, leba i crni glog. Napraviš kesicu i u nju staviš na primer ako se dete rodi prid Božić, onda staviš od kolača ora, od ćurke nokte, parče od jabuke i pečenja, sve to staviš u kesicu, i detetu staviš oko vrata ili pod jastuk i to ga čuva od zli očiju.“ Marija Kaldaraš kaže da: „Ko ima spojene obrve pogotovo muška osoba može da urekne. Moja sestra je imala veridbu i na njenoj svadbi urečena je bila. Urekne onaj ko od srca voli a ne namerno. Čovek je nju tri puta pljuno i njoj je bilo dobro. Možeš vezati i crven konac oko ruke, da se zaštitiš od uroka. Može i konj da se urekne, zato se na konja stavi crvena pantljika koju moraš da upleteš i da kažeš: 'Kaja traka kaj khuvav khjada lengo muj te avel phanglo, te na den les jakhalo – Kako ovu traku pletem, tako da se njihova usta upletu, da ga ne ureknu'.”

⁸³ Da se ne bi čudio dugoj kosi koju žena ima, jer duga kosa jeste simbol ženstvenosti i lepote. Kecelja štiti dete od urokljivih očiju, koje imaju moć da bez kecelje vide pol nerođenog deteta pa ga tako mogu ureći.

Konj u verovanju Roma može zaštititi ukućane od uroka⁸⁴ jer je povezan sa donjim svetom, odnosno precima koji imaju zaštitničku ulogu.

3.7.2 Kosa – Bal

Kosa zbog svoje promenljivosti ima raznovrsnu simboličku vrednost.

U Biblijskoj starozavetnoj priči Samson krije ogromnu snaga upravo u dugoj kosi, sve dok ga voljena žena Dalila nije odala Filistejcima, koji su ga ošišala na prevaru

⁸⁴ Zorica Nikolić: „Snaja kada dođe u kuću i kada zatrudni, ona obavezno mora da nosi kecelju, zato što u kuću dolaze razni ljudi pogotovo ako je udata u džambaskoj kući kao što sam ja bila, gde je svaki dan puna kuća trgovaca. Zbog urokljivih očiju snaja je morala da zaštiti svoju trudnoću. Ako se urok ipak desi, ženi ili bebi, onda svekrva poliče čelo snahi i pljune na tri ćoška od sobe i onda kaže: 'Neka urok ide što dalje od deteta'. Kada se urekne blagostanje i sreća u kući, onda se šapne konju na uho da je napredak urečen. Veruje se da će konj odneti urok.“ Mira Lakatoš, navodi kako je sa nje skinut urok: „Kana me semas cikni, sas man lundže bal, dži ke bul. Sa e kanglja phaglem pe bal. Avilo jek rrom thaj pučel mungre dades: 'Kasko si kava bejato?', a mungro dad phenel: 'Gadaja si mungri čhej!', a kava manuš phenel: 'Naj čače kaj si tut khajda šukar čhej, gadaja naj čiri!'. Mandē andegdata teljarda te džal o rat katar o nakh. Dija man jakhaldini. Thaj oska, đelem ando Titeli, đelem ke kova kaj drabarelas. E drabarnes sas trin čhurja, lija kalo dikhlo thaj duj momile, thaj čhutape tele thaj paša mande drabarelas. Či džangle so motholas. Thaj nakhlo mandar godova.” (Kada sam bila mala, imala sam dugu kosu do zadnjice. Sve sam češljeve izlomila zbog duge kose. Došao je jedan čovek i pitao mog oca: 'Čije je ovo dete?', a moj otac kaže: 'To je moja ćerka!', a čovek kaže: 'Nije istina da imaš tako lepu ćerku, ona nije tvoja'. Odjednom mi je krenula krv iz nosa. Urekao me je. Onda sam otišla u Titel kod vračara. On je imao tri noža, uzeo je crnu maramu i dve sveće, sve je to stavio dole gde je vraćao, pored mene. Nisam ga razumela šta govori, ali urok je prošao.”

u snu, i tako zarobili. Sečenje kose kao simbol žalosti javlja se u mnogim kulturama, pa tako i kod Roma, kosa se seče za izgubljenim bratom ili mužem.

kosa se javlja i u zagonetcama (Đurić RZ, 2, 40):

*Si jekh palin vošenca, pherdo džuvenca,
tala leste mal duje sapenca
duj xainga pherde galbejenca
učharde si xurde karnorencan.
thaj si jekh moxto tranda thaj duje klejenca
save ačhen pe jekh šukar čhej. So si gadava?*

*(O šoro, e bal, e phuvja, e jakha, e bal trijal jakha, muj
danda thaj e čhib)*

*Zabran na brdu pun vaši,
pod njim polje, u polju dve zmije
dva bunara puna dukata,
a trnjem pokrivena.
I još u sanduku trideset dva bisera,
za ukras lepoj devojci. Šta je to?*

(Glava, kosa, obrve, oči, trepavice, usta, zubi i jezik)

Simbolička vrednost kose vidi se i u kletvama:

*Mek ćire kale bal rspin pes po sasto them; (Dimić RKZB, 14):
Neka se tvoja crna kosa raspe po celom svetu!,*

ali i u blagoslovima, koje roditelji govore ćerki prilikom odlaska iz kuće sa svatovima, želeći joj dug brak:

Dža leja thaj ćer leste parne bal! (Dimić RKZB, 37):

Idi sa njim i sa njim osedi!

Isti simbol bele pletenice kao dugog i skladnog bračnog života javlja se i u običaju kada svekrva mladu blagosilja prilikom dolaska u mladoženjinu kuću rečima:

Kate te ačhadós, te na džas khatende, te khuves parni kika, te trais te vekuis kate, thaj te avel tut but murš bejata.

Ovde da ostaneš, nigde da ne ideš, ovde da pleteš sedu pletenicu, da životni vek ovde provedeš i da imaš mnogo muške dece.⁸⁵

U prošlosti Romi su se šišali izuzetno retko, i to samo u vreme punog meseca, jer su verovali u magijsku moć kose, te se tako, odsečena kosa čuvala pod strehom ili šupljem stablu. Ovaj običaj vuče korene iz Indije, jer u Indiji takođe postoji verovanje da se demoni skrivaju u kosi, te se kosa obavezno šišala nakon dolaska sa pogreba kako bi se onemogućilo demonu da se nastani u njoj.⁸⁶ Kod Slovena postoji takođe običaj da se ne češlja kosa u vreme sahrana da ne bi bolela glava i da ne bi opadala kosa, kao i niz drugih zabrana (Tolstoj, Radenković, 287).

U Rumuniji postoji grupa Roma koja nosi naziv Balbare (dugokosi) a muškarci iz te grupe nikada se ne šišaju.⁸⁷ Danas kosa kod Roma simbolizuje ženstvenost i senzualnost, a u narodnim pesmama veliča se crna duga kosa.

⁸⁵ Intervju sa Snežanom Barbul iz N. Bečeja.

⁸⁶ J. Keler, *Religiozni obredi, običaji i simboli*, Beograd 1980.

⁸⁷ Marija Kaldaraš : „Kosa se ne sme bacati ona se zamota oko prsta i zapali, baci u šporet. Kosa se ne zakopava jel tako zakopavaš samu sebe. Kosa se ne baca bilo gde jel je daješ đavolu. Na kosu se može praviti mandije. Kotlovari se u Rumuniji ne šišaju, njih zovu, Balbare. Kada muž ženi odseče kosu do glave, to znači da nije bila poštena. To joj je kazna. Svi Romi se skupe i odseku joj kosu do glave na krisu – romskom sudu.”

U narodnom folkloru kosa se koristi u crnoj magiji, po principu zamene za čoveka. Postoji verovanje, da će ukoliko se gazi po nečijoj odsečenoj kosi, osobu po čijoj se kosi gazi, boleti glava.⁸⁸ Kosa se može posmatrati i kao simbol neprekidnog obnavljanja (Radenković SS, 25).

U svatovskoj pesmi *Ustani Ružo*, nevestu pozivaju da očešlja svoju dugu kosu, nagoveštavajući skoru udaju, potom porodičnoj pesmi *O Bože, Bože*, gde žena raspuštene kose što je simbol žalosti, oplakuje mrtvog muža ali i u pesmi (Aleksandrović, 305) u kojoj se poredi olistala šuma sa devojačkom bujnom kosom:

*Šumo, šumo zeleniko
Kud sam prošao pored tebe
Tvoju granu ne bih slomio
lepo li si olistala
kao devojka sa kosom dugom.*

*Voša, voša zelenona
Katar tute me nakhlemas
Ćiro krjango či phanglemas
So san dično će patrjenca
Sargo čhej pe balenca.*

Čupanje kose kao simbol žalosti vidi se u baladi *Rina* (Aleksandrović, 91), gde nesrećna majka dvojice mladića koji su se udavili u reci zbog zavodnice Rine, čupa kosu od bola za izgubljenim sinovima dok Rina na drugoj strani reke igra od sreće:

⁸⁸ Mira Lakatoš: „E bal kana fulaves tut kides len pe naja, thaj čhudes len ando šporeto, te na dukhal o šoro, a si ko kerel mađije andar e bal, vundije, andar trance, andar sosteja thaj sa gadava vulil thaj ćerel ćerimate. E bal naj lačhe te čhuden pes tele te na uštavenpe sar ni vundije” (Kada se očešljaš, skupiš kosu oko prstiju i baciš u vatru u šporet, da te ne boli glava, a ima i onih koji prave mađije od kose, noktiju, odeće, donjeg veša i sve to zaviju i naprave mađije). Nije slučanje da se povezuje donji deo tela – donji veš, kao marime, odnosno nečisto, sa kosom i noktima koji imaju ambivalentnu funkciju u narodnom folkloru.

*U vodi se braća zagrlila
zagrljena u vodu spustila
Igra Rina na jednoj obali
igra Rina i nogama lupa
na drugoj ima ostarela majka
počupala kosu od žalosti.*

*Ande Sava phrala čumidepe
čumidepe, talo paj muklepe
Pal e Rina po bairi čhelel
kozom čhelel sa 'nde buzah marel
a lendi dej pe koja rig rovel
kozom rovel sa pe bal voj kušel.*

Sve ovo ukazuje na složenu i ambivalentnu simboliku kose, koja može biti pozitivna i negativna. U romskim običajima, kosa simbolizuje obilje pa tako ukoliko nekog zasvrbi dlan treba da se pogladi po kosi tri puta i kaže:

*Kozom si man bal, gadići te si man e love thaj bax;
Koliko imam kose na glavi toliko para i sreće da imam.*

Kosa ima svoju simboliku i u obredu sahranjivanja, kada majka stavlja pramen svoje kose u kovčeg sa sinom kako bi došao po nju.⁸⁹ U ovom slučaju kosa je simbol puta u svet mrtvih. Kosa i inače ima dvosmislenu prirodu: ona je na mrtvome živa (nastavlja da raste), a na živome mrtva, može se seći bez bola i nanošenja štete čoveku.⁹⁰

⁸⁹ Ovaj običaj se praktikuje u Banatu. Veruje se da će pokojnik preko kose pronaći put do živih i odvesti ih u carstvo mrtvih.

⁹⁰ U tradicionalnim balkanskim kuturama kosa ima magijsku moć jer stvara vezu sa htonskim bićima, ali isto tako, kosa može biti simbol bogatstva kada se dlanom pređe breko brade ili kose kako bi se umnožio novac. Otkrivanje kose skidanjem marame prilikom izgovaranja kletvi, žene su narušavale svakodnevni socijalni poredak i nagoveštavale zlo, odnosno smrt osobi kojoj se upućuje kletva.

3.8. Simbolika životinja /džuvdimata

Simbolika životinja zauzima značajno mesto u mitološkoj predstavi o svetu. Životinjama se dodeljuju određena obeležija u skladu sa čovekovim shvatanjima o životinjama koje se nalaze u njegovom okruženju. Životinjski svet se često u ovim predstavama poistovećuje sa čovekovim svetom, te tako postoje životinje – demoni sposobne da menjaju svoj oblik, i tako naude čoveku ali isto tako, postoje i životinje koje su čovekove zaštitnice kao na primer zmija, koja ima značajno mesto u romskoj mitologiji. Životinje imaju simbolički status u stvaranju modela sveta. Postoje dva glavna modela, prvi vertikalni raspored životinja koji se posmatra prema *drvetu sveta*, te stoga životinje se posmatraju u opoziciji *gore/dole*, *suvo/mokro* i dr. dok se drugi, horizontalni raspored životinja zasniva na udaljenosti od čoveka (Radenković SS, 85).

Pa tako, konj bi bio raspoređen na sredini *stabla sveta* a u donjem delu *stabla sveta* nalazila bi se zmija. Konj bi po horizontalnoj podeli zauzimaao najbliže mesto do čoveka, a to se najbolje vidi u obredima sahranjivanja i davanju povlašćenog položaja konju u odnosu na druge životinje. Ovaj značaj, konj dobija verovatno zbog uloge koju je imao u životu nomada. Trgovina konjima – džambaski posao spadala je u osnovna romska zanimanja. U zabeleženim pesmama (Aleksandrović, 283, 287, 289) može se videti osnovni motivi džambaskih pesama kao što su prodaja konja zbog svadbe, u kojem se odlikava trenutak iz života Roma koji u konju vidi dobru zaradu ili, pesma u kojoj se javlja konj kao motiv imovine koja Roma, njegovog vlasnika čini ravnopravnim sa drugima.

3.8.1. Zmija – Sap

Zmija. Mešovito biće naga. Hinduistička ikonografija. Figura na portalu hrama.

Hans Biderman, *Rečnik simbola*, Beograd 2004.

Simbol zmije globalno gledano predstavlja s jedne strane stvaranje, obnovu i besmrtnost, a s druge dvoličnost, zlo i smrt. Ova izrazita ambivalentnost verovatno potiče iz toga što je zmija u arhaičnim kulturama smatrana simbolom donjeg sveta zbog svog načina života. Menjanje kože doživljavano je kao periodično vaskrsavanje, obnavljanje a mističnom je čine i njeno kretanje bez nogu i razmnožavanje iz jajeta. U Bibliji, zmija je inkarnacija zla u raj, jer je nagovorila Evu da okusi plod sa zabranjenog drveta: „Nećete vi umrijeti, nego zna Bog da će vam se u onaj dan kad okusite s njega otvoriti oči, pa ćete postati kao bogovi i znati što je što li zlo.⁹¹ U jungovskoj psihologiji, zmija ima širok spektar značenja.⁹²

U nekim mitovima zmija je prikazana kroz pozitivan aspekt zbog povezanosti sa zemljom, a samim tim i sa kultom predaka.

Tako se kućna zmija najčešće tumači kao pozitivno, zaštitničko biće, ona čuva ukućane od zla. Isto tako, zmija u jednom trenutku može biti simbol sreće a već u drugom simbol nesreće.

⁹¹ *Biblija ili Sveto pismo Starog i Novog zaveta*, Đ. Daničić, V.St. Karadžić, Post 3, 4; 10.

⁹² Uspravna zmija ima simbol seksualnosti, zmija zlatne boje sa krunom na glavi ima simbol mudrosti i kraljevskog dostojanstva, crvena zmija jeste simbol strasti, crna zmija je simbol razornih sila nesvesnog i td. (Trebješanin RJP, 471).

U staroindijskoj simbolici zmija je predstavljena kao simbol sreće. Često su je prikazivali kao čuvara hramova sa ljudskim licem i torzom. U Indiji zmija je veoma poštovana životinja, ona simboliše život koji se obnavlja upravo zbog činjenice što menja košuljicu, i plodnosti koja joj se pridaje pošto je u dodiru sa vodom.⁹³ U indijskoj mitologiji, zmija je takođe imala značajno mesto – Višnu počiva na zmiji sveta (Biderman RS, 456), a svako građenje počinjalo je tako što se simbolički, zabadanjem stuba građevina povezivala sa telom velike zmije koja drži svet: „...zidar delje jedan kolac i zabija ga u tlo, u označenu tačku da bi dobro pričvrstio glavu zmije. Kamen temeljac se tada stavlja iznad koca što predstavlja *Centar Sveta*“.⁹⁴

Zmija se javlja u romskim zagonetkama (Đurić RZ, 33):

Bi prnengo džal, bi dandengo xal
Bez nogu ide, bez zuba jede;

ili:

Sirmasa ćerdo, tale phu garadol! (Đurić RZ, 33)
Srmom izvezeno, pod zemljom se krije!

⁹³ „*Devasi i Asure* su mešali okean kako bi dobili *amrit*, piće besmrtnosti. Kao štap za bućkanje okeana poslužila je planina *Mandara*, a kao uže poslužio je car zmija *Vasuki*. Kad je *amrit* bio skoro gotov, zmija je isпустиła smrtonosni otrov iz svojih usta. Otrovanje je izmakao kontroli i isparavanja su pretila da će uništiti svet. Kada su shvatili šta se događa, *Devasi* su zamolili za pomoć *Brahmi i Višnuu*, ali im niko nije mogao pomoći. Na kraju je *Šiva* popio sav otrov kako bi spasio univerzum. Kasnije su zmije ukrale bogovima besmrtni napitak, a *Višnina* orao *Garuda* uspeo je da ukrade *amritu* od zmija i vrati ga bogovima. Tako su bogovi opet postali besmrtni a zmije smrtnne, ali ne baš potpuno smrtnne. Čup sa *amritom* je stajao na travi *kuši* na kojoj je ostalo traga od besmrtnog napitka. Zmije su lizale travu *kušu* pa su tako presvlačenjem košulje bile pomalo besmrtnne.“

<http://www.sanatankultura.com/>, <http://www.exodus-cudo.com/>

⁹⁴ M. Elijade, *Sveto i profano*, Beograd 2004, 42-43.

U zagonetkama se metaforički ukazuje na karakteristike zmije (bez zuba jede, bez nogu ide, srebrnkast sjaj kože i živi pod zemljom), što se može naći i u srpskim zagonetkama⁹⁵: „Šareno, maleno, pod kamen se savilo“ ili u zagoneci, koja asocira na romsku kletvu (*Neka te ljube zmije*): „Koga ja poljubim, dugo me pamti.“

Zmija se pominje i u kletvama:

Mek del o Del te sapa pen će jakha pe Vodice! (Dimić RKZB, 15)

Neka da Bog, da ti zmije ispiju oči na Vodicama! ⁹⁶

Mek čumiden tut e sapa! (Dimić RKZB, 18)

Neka te ljube zmije!

Zmija u kletvama ima isključivo simboliku bolesti ili smrti, ona ulazi u telo kroz oči, nos, usta i druge otvore. Predstava o zmiji u kletvama negativna je i uglavnom je povezana sa onim vidom arhaičnih verovanja, koja se mogu sresti u mnogim kulturama, koja zmiju svrstavaju u htonsko biće.

U zakletvama, zmija ima isto značenje kao u kletvama:

Te del o Del, te čumidav e sapes ande čhib!

Neka da Bog da zmiju u jezik poljubim! (Dimić RKZB, 30)

⁹⁵ T. P. Vukanović, *Srpske narodne zagonetke*, Vranje 1970, 27.

⁹⁶ Vodice su prirodni izvori na čijim su izvorištima sagrađene kapele, najčešće pored puta. Ova izvorišta određenim danima u godini mogu imati isceliteljske moći (Dimić RKZB, 15, 43). Samim tim kletva dobija posebnu težinu – ukletom se želi da na mestu isceljenja nađe smrt.

Ipak, simbol zmije kod Roma ima višestruko značenje. Romi veruju da onome ko u svojoj kući vidi zmiju, predstoji velika sreća, a onaj ko tu zmiju ubije, zauvek će izgubiti sreću. Ovde je dakle reč o *zmiji čuvarkući - kheresko sap*. O tome svedoče dve informatorke. Marija Kaldaraš Marija Kaldaraš: „Kada čovek vidi zmiju prvi put u godini, taj je srećan čovek. Čuvarkuća se ne sme ubiti. Jednom kada je moja svekrva bila na pijaci, kupila je nešto hrane. I ostavila je tu hranu u korpu pored sudopere. Kada je došla da uzme iz korpe hranu videla je zmiju, jede otpatke. Kada je ona nju videla, brzo je otišla u dvorište uzela ciglu i ubila zmiju. Za mesec dana ja sam izgubila muža a ona sina. Ja sam znala da će nas zadesiti nesreća jel kućna zmija se ne sme ubiti.“ Mira Lakatoš navodi primer šta se može desiti ako se ubije kućna zmija: „Si vi kheresko sap, numaj naštik te dikhas les. Gadava sap naštik te mudarel pes. Te mudares les, musaj te merel po jekh dženo andar o čher. Kate amende jekh gadžo, khajda motholas mungri mami, sas jekh ambrol. Thaj rakhli leski lija e pustik thaj bešli tale ambrol te sićol. Thaj lija la o lindri putarde mosa. Thaj ande lako muj đelo sap. A gadales gadžes sas but gurumnja. Thaj sas les bare setrinći kaj čholas o thud. Thaj avili jekh đes e rakhli andar e škola a laki dej dićhel ande late baro por. Saora gindisarde kaj si voj phari. Thaj jekh đes voj uštili thaj đeli ando špajzo kaj ačholas o thud, thaj pila jek bari piri thud. Thaj khajda inđarda ohto đes e sapes ande peste, a lako por barjilo. Jekh data voj porada o muj a sap inkljisto andar late, thaj đelo ande piri thudeja. Voj našli avri, darajli. Lako dad dikhla vareso ande piri numaj či džangla so si gadava. A o sap thulo, baro šoro ande leste. O gadžo lija o zaklopco, thaj phandada e piri. O sap tasajlo ando thud. Tale rjat, avilo leske ando suno, kaj majanglal pale trin đes merela vo, pale trin đes merela leski gadži, thaj oska merela lesko rakhlo thaj e rakhli. Ačhili e phuri korkoro ande baro kher” (Postoji i kućna zmija, ali ne možemo da je vidimo. Ta zmija ne sme da se ubije. Ako se ubije, mora umreti po jedna osoba iz kuće. Ovde kod nas bio je jedan čovek, tako je pričala moja baba, i u blizini je bila jedna kruška. Čerka tog čoveka uzela je knjigu i sela pod drvo kruške da čita. Uhvatio je san i ona je zaspala otvorenih usta. U njena usta je ušla zmija. Taj čovek je imao mnogo krava i imao je velike kace gde je čuvao pomuženo mleko. I jednog dana, kada se devoјčica vratila iz škole, njena majka je primetila da on ima velik stomak. Svi su mislili da je u drugom stanju. I svakog dana, devoјčica bi odlazila u špajz i pila veliku šerpu mleka. Osam dana je tako pila mleko, dok zmija nije izašla iz njenih usta pravo u kacu sa mlekom. Devoјčica je odmah pobegla

napolje a njen otac je video da se nešto mrda u mleku, ali nije znao šta je. Uzeo je poklopac i zatvorio kacu. A zmija je bila debela, sa velikom glavom. Zmija se ugušila u mleku. Predveče, došlo mu je u san da će za tri dana umreti on, za tri dana njegova žena, a onda sin i ćerka. Ostala je samo stara baka u velikoj kući i bogatsvu“. Ovo svedočenje ima svojstva fragментарne legendarne pripovetke. Činjenica da starica „u velikoj kući i bogatstvu nadživljava ukućane, nije motivisana ali ukazuje na potencijalnu pripovetku u kojoj stara žena predstavlja glas razuma (traži od sina da ne ubije zmiju), ali je mlađi ne slušaju pa zato bivaju kažnjeni. Zaboravljanje je pomerilo legendarnu pripovetku ka drugom žanru: demonološkom predanju.

Ovo verovanje je rasprostranjeno kod Slovena – Bugara, Rusa i Srba (Gura SŽ, 219), kao i ostala verovanja o zmiji mlekarici.⁹⁷ U istraživanju sprovedenom u Vojvodini, informatori su tvrdili da svaka kuća ima zmiju koja živi u zidu kuće. Noću se može čuti kako otkucava njeno srce u ritmu zidnog sata. Zmija čuvarkuća se ne sme ubiti jer će neko iz kuće umreti.⁹⁸ Isto verovanje postoji kod Srba i kod Bugara. Ukoliko zmija pređe nekom put očekuje ga sreća, ali tek nakon nesreće. Mladencima i trudnicama se preporučuje da se odmah vrate nazad ukoliko im zmija pređe put. Verovanje da je zmija loš znak na putu te se zbog toga treba vratiti može se videti i kod Srba u Vojvodini, Boljevačkom okrugu i Homolju (Gura SŽ, 265). Crvena zmija je zaštitnica Roma čergara (putnika). Ovo bi se moglo dovesti u vezu sa simboličkim prikazom vatre – plamena, na ognjištu, koji je za čergare simbol doma.

Romi, kao i drugi narodi, veruju da zmija ima noge ali ih krije. Informatori u istraživanju sprovedenom u Vojvodini tvrde da, onaj ko ipak uspe da vidi zmijske noge, može umreti⁹⁹ takođe i onaj ko uspe da nauči nemušti jezik može umreti.

⁹⁷ Lj. Radenković, „Kućna zmija u verovanju i predanju slovenskih naroda“ u: *Guje i jakrepi*, Beograd 2012, 166-184.

⁹⁸ Informant Draga Knežević iz Žablja.

⁹⁹ Draga Knežević kaže: „E sapes kana dičhes – mijal, naj les pungre, numaj les si pungre. Les sas pungre, numaj e sapes dija romaja o Del kana xohada Eva. Sap si romajdino te mijal po por dži kaj si džudo. Les si e pungre, cikne, naštik te dičhen pes. Kana šaj te

Ovo se može dovesti u vezu sa time da se otkrivanjem tajni koje poseduje zmija kao htonsko biće otkrivaju tajne mrtvih, što dovodi do smrti ali isto tako može se videti uticaj hrišćanstva.

U romskim običajima postoji praznik zmija koji se slavi 15. marta (kao i kod Bugara i Srba), tada se pale krpe oko kuće i udara u šerpe verujući da će se tako oterati zmije koje su tek izašle iz zemlje (Gura SŽ, 255). Pravljenje buke ima veze sa teranjem demona ne samo kod Roma već i kod svih indoevropskih naroda, ali i šire.

Odbačena košuljica ima takođe magijsku moć u koju Romi veruju. Ona služi kao zaštitna amajlija deci od veštica, dok je neki Romi stavljaju u novčanik verujući da će im doneti sreću u sticanju novca.¹⁰⁰ I drugi narodi su smatrali da zmijska košuljica ima magijsku moć, te tako Moravski Slovaci mašću zmije mažu novac kako bi se potrošen, opet vratio svom gazdi. Ovaj običaj je verovatno povezan sa verovanjem da zmije imaju moć nad blagom koje čuvaju.

U romansi *Zmija zelenika* (Aleksandrović, 123) i u varijanti pesme *Zmija zelenika* (Aleksandrović, 127) simbol zmije se može posmatrati u vezi sa obredom inicijacije¹⁰¹, zmija se u momkovim nedrima pretvara u bisere koje devojk vadi bez straha od otrovnog ujeda, što navodi na moguće tumačenje u mitskom kontekstu. Takođe, zmija je čuvar blaga, što se ovde može protumačiti i kao nagrada za bezuslovnu ljubav devojk prema momku:

*Pod orahom Mile spava,
a zmija mu u nedrima.
Kad se Mile probudio,
on oseti ljutu zmiju
ljutu zmiju zeleniku [...]*

dičhes sa peske pungre, ande data šaj te meres' (Zmija kada je gledaš, vidiš – puži, nema noge, ali ona ima noge, uvek je imala, samo što je nju prokleo Bog zbog Eve da večno puži po stomaku. Ona ima noge, male, jedva se vide. Ali kada bi nekako uspela da vidiš njene noge, odma bi umrla”.

¹⁰⁰ Informant Draga Knežević, Žabalj.

¹⁰¹ V. J. Prop, *Historijski korijeni bajke*, Sarajevo 1990, 352.

[...]

*al' ne vadi ljutu zmiju,
ljutu zmiju zeleniku,
već dukate i biserje.*

ili u drugoj varijanti pesme *Zmija zelenika* (Aleksandrović, 127) gde lirski subjekat ostaje bez novca kada bludnica zavuče ruku u njegova nedra:

[...]

*U nedra mi skočila
otrovnica crvena [...]*

[...]

*Izvadila marmu svilenu,
omotala svoju ruku.
Izvadila riđovku,
tresnula je o zemlju.
Izvukla mi pedeset dukata.*

U obe varijante romanse, zmija je simbol novca odnosno bogatstva.

U bajci *Magični prsten*¹⁰² zmija se javlja kao jedan od pomagača siromašnom Romu, koji ju je spasao od sigurne smrti. Za učinjenu dobrotu zmija Roma nagrađuje čarobnim prstenom, kojim gradi most za cara: „... ali takav most, po kojem će kola voziti sama od sebe“. U bajci je zmija simbol tajnih moći, ona je isto kao i u srpskoj bajci *Nemušti jezik*, čuvar podzemnog blaga i nemuštog jezika.

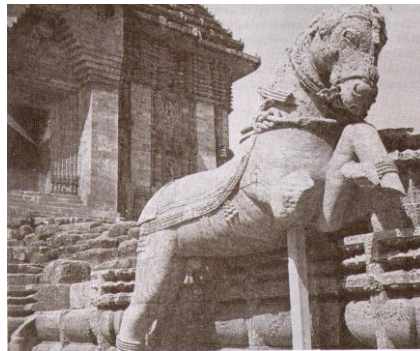
¹⁰² *Purane romane paramisa — Stare romske priče*, Udruga Romski putevi, Zagreb 2007, 27.

U bajci pod nazivom *Zmija čovek* (Krasnići, RB, 388) začarani mladić pretvoren u zmiju prve bračne noći skida sa sebe četrdeset i jednu košulju kako bi sa sebe skinuo magiju: „...Kad je zmiji bilo dvadeset godina, upita majku koju će da uzme za ženu – ‘Onu koja ti je pomogla da se rodiš’, reče majka. Zmija pristane i paša rekne onoj devojci da se spremi i da se uda za zmiju“. Devojka ode na grob svoje majke koja je posavetuje: ‘Nemoj se ništa bojati no se udaj, ali obuci četrdeset i jednu košulju i kada dođete na đerdek i zmija te počne terati da skineš košulju, ti rekni da hoćeš, ali najpre ona da skine, skinu i ti jednu košulju. Kada onda zahte da skineš drugu košulju, a ti zahtevaj da, najpre zmija skine i tako redom dok zmija ne skide četrdeset i jednu košulju. Kad i poslednju skide ostade čist čovek, koji se od tada više nije preobraćao u zmiju“.

Zmija je očigledno povezana sa svetom mrtvih jer se broj košulja može povezati sa četrdeset dana koji se daju pokojniku, sem toga, devojka je od pokojne majke čula savet kako da sa zmije skine magiju. Dakle, u ovoj bajci zmija je simbol donjeg sveta, odnosno mrtvih. Zmijski car se javlja u verovanju Roma kao i kod Južnih Slovena. U bugarskim bajkama i srpskim predanjima javlja se tako motiv o čarobnom prstenu koji zmijski car drži pod jezikom (Gura SŽ, 240).

Može se zaključiti da predstava o zmiji kao simbolu sreće vuče korene iz staroindijske simbolike, što se ogleda u romskim običajima, bajkama i romansama, međutim nove predstave pod uticajem hrišćanstva, zmiju svrstavaju u simbol zla, što se može videti kroz navedene primere.

3.8.2. Konj – Gras

Kameni kip konja Hrama Sunca u Konaraku, Orisa, XIII v.¹⁰³

Simbolika konja je univerzalno gledano ambivalentna i on se javlja kao posrednik, medijator između gornjeg i donjeg sveta. Konj je u donjem svetu inkarnacija vatre, zemlje i vode, dok je u gornjem svetu povezan sa vazduhom, vatrom i vodom. U psihologiji simbol konja zavisi od njegove boje, te je tako, beli konj simbol života i snage ali isto tako može biti i simbol smrti jer je povezan sa belom bojom koja je u nekim kulturama simbol žalosti. U nekim tumačenjima Junga i Frojda konj može imati i erotsku simboliku dok, divlji konji simbolizuju neobuzdane nagone koji se kriju u čovekovo podsvesti (Trebješanin RJP, 215).

Konj ima moć da vidi ono što čovek ne može, pa tako je u stanju da predvidi i čovekovu smrt¹⁰⁴. Crni konj je u nekim kulturama pa i u romskoj, oličenje smrti i donjeg sveta. Po nekim arheološkim podacima konj se žrtvovao kao i pas sa pokojnikom, kako bi sproveo pokojnika na onaj svet. U Indiji se konj prinosio kao žrtva bogovima¹⁰⁵ kada se prestalo sa praksom prinošenja ljudskih žrtvi. Izjednačavanje žrtve konja sa ljudskom žrtvom, pominje se u vedskim tekstovima, gde se žrtva konja poistovećuje sa žrtvom Puruše.

¹⁰³ J. Janićijević, *U znaku moloha*, Beograd 1995, 96.

¹⁰⁴ U pesmi „Smrt Marka Kraljevića“ (Karadžić SNP II, 73) konj predskazuje Markovu smrt a u pesmi „Šehović Osman“, konj neće da jede pred gospodarevu smrt (Karadžić SNP IV, 5).

¹⁰⁵ J. Janićijević, *U znaku moloha*, 95.

Izgled konja je groteskno opisan u zagonetkama (Đurić RZ, 35):

*„Sar dudum anglal
sar duruvlji maškaral
sar motura palal“.*

*„Napred kao dulek
u sredini kao bure
pozadi kao metla“.*

Romski blagoslovi upućuju se konju, što je posredno blagosiljanje vlasnika, pošto je konj dragocena imovina:¹⁰⁶

*Neka vam dugo žive konji!
Te dumut trajin tumare grasta!*

Isto se vidi i iz zakletve, u kojoj se nemanjem konja izjednačava sa Božijom kaznom i velikom bedom:

*Te del o Del te či avel man majbut ni jekh gras! (Dimić RKZB, 30)
Neka da Bog, da više nemam ni jednog konja!*

Pomen konja u poslovice „Ciganin ne može da spari konje, kao ni Bog ljude“, vezan je za neposredno iskustvo nomada i džambasa ali sadrži i opštiju misao o različitosti – nesparivosti ljudi.

U džambaskoj pesmi (Aleksandrović, 287), džambas žali za prodatim konjem i proćerdanim novcem, ali u poslednjoj strofi kaže:

*„Aj, ačhiljama mamu
Jekh ciknorro gras
Te šaj dav me mamu*

*„Aj, ostao mi je, majko
Jedan mali konj.
Da možemo, majko*

¹⁰⁶ Blagoslov je izrekla Neveka Barbul tokom intervjua.

E ljunjasa vas.

Sa svetom da se rukujemo

Te šaj dav me mamu

Da možemo, majko

E ljunjasa vas“.

Sa svetom da se rukujemo“.

Ovde se motiv imovine javlja kao osnova ravnopravnosti sa drugima, a “jedan mali konj“ lirskom subjektu pruža mogućnost da bude ravnopravan sa ostalim svetom. U pesmi se vidi poseban odnos Roma prema imovini. *Imati* za Rome prelazi granice materijalnog i postaje izraz i dokaz ravnopravnosti, osnov ljudskog dostojanstva.

Romi veruju da je konj senovita životinja, te ga često dovode u vezu sa vilama, vešticama i vampirima¹⁰⁷. postoje i verovanja za konjski njisak: ako na svadbi njišti konj, mladenci će biti srećni, ako njišti noću, ugledao je vile, ako njišti blizu trudne žene, imaće lak porođaj, ako njišti na grobu, pokojnik se povampirio i dr. Romi konja smatraju veoma čistom životinjom jer ne pije prljavu vodu pa čak ni vodu iz prljave posude. Ukoliko neko sanja konja, značenje sna zavisi od boje konja.¹⁰⁸ Vidosava (Savić, Aleksandrović, 147) navodi: „... pre su Romi išli da poje konje, a veštac se sakrije i muči konja ili se popne na njega i konj ne može da krene, malaksa. Romi ne vide vampira, ali konji ne mogu da krenu sve su u mutnim vodama.“ Ovde se jasno vidi verovanje da je konj vidovita životinja i da je povezan sa htonskim svetom, kao i u navodima Zorice Nikolić: „Kao snaha nisam smela da priđem konju, jer sam žensko. Svekar je govorio da kada vidi upletenu grivu kod konja, da su tu bile dobre vile. Upletena griva naslućuje dobro. Nije dobro , da se noću šeta ispred štale niti da se mokri pored štale jer u blizini borave vile. Pogotovo nisu smela ženska deca. Po verovanju Roma, tamo gde su konji tamo su i vile.“

¹⁰⁷ Po navodima informatorke Drage Knežević „Kada se posumnja da se neko povampirio, dovedu konja na grob pokojnika. Ako se konj propne i njišti i počne da kopa kopitom, znači da je u grobu vampir.“

¹⁰⁸ Tako Draga Knežević kaže: „Ne valja sanjati crnog konja, to znači smrt u porodici, a ako sanjaš belog konja, to znači da ćeš čuti neki glas“.

Da žena ne sme preći put konju navodi i Nevenka Barbul: „Konj je ciganska sreća. Konj donosi sreću. Kada muškarac ide kolima i konjem ulicom, žena gologlava ne sme da mu pređe put. Gologlava žena ne sme da pređe put konju, jer će navući maler.“ Konj kao simbol sreće i žena bez marame kao simbol nečistog – marime, nikako ne mogu doći u kontakt jer se time narušava kosmički sklad.

Nedeljom se konj ne upreže u zaprežna kola, a ukoliko konjima odvoze pokojnika na groblje, prethodno mu se šapne na uho: *Indareja e mules (Nosičeš mrtvaca)*, tada se konj neće uplašiti. Romi veruju da konj razume čovekov govor zato mu se obraćaju sa namerom da ga ohrabre.

Konj može biti i simbol mladosti, snage i čulnosti što se naročito ogledalo u svadbenim pesmama:

*Ustani Ružo očešljaj kose
dolazi Romi da te prose
na crvenim kolima i belim konjima.*

U šaljivoj priči *Ako je ćorav konj nije groš* (Krasnići CKK, 53) prikazuje se džambasova želja da trguje bez obzira na mane konja: „Kada su dva Ciganina uhvatila u polju nečijega konja, jedan od njih opazivši, da je konj ćorav, kaže to onome drugom, a ovaj mu odgovori: – Ako je ćorav konj, nije groš!“

Jelena Radul u istraživanju sprovedenom u Zrenjaninu, navodi da su posebnu čast i poštovanje uživali Romi koji su imali bar jednog konja u svom domaćinstvu: „Kada bi se prosila mlada, između ostalog bi se kao dokaz bogatstva, pričalo i koliko konja poseduju u mladoženjinoj porodici.“

Takođe, Vidosava navodi primer da su se na seoskoj slavi Romi hvalili lepim konjima i fijakerima kako bi devojkama pokazivali raskoš i bogatstvo: „Ono je bilo lepo kad se stavi sersan (na konje). Imam i sad sersan, konjska kola, ćilime i kad god sam išla na neku svadbu, ili neko veselje, stavljala sam ćilime...ni toga više nema, sad kad bi neko terao fijaker, ceo svet bi gledao... Ja najviše volim besne konje i kad jedu zubima. Na primer, kad su išli Romi u Fenek (Fenek je pravoslavni manastir u Jakovu nedaleko od Surčina. Manastir je posvećen svetoj mučenici

Paraskevi a u okviru manastira postoji izvor lekovite vode na koji dolaze vernici, naročito za vreme narodnog sabora sedmog avgusta) ... jedno sa drugim su se nadmetali, ko je imao lepšeg konja, ko kola, čija su bila lepše ofarbana i ako im se sviđaju neka kola oni plate koliko god da košta. Ti konji mora da su lepi i kad su išli, Majko Božija, jedno drugom se nisu davali... ko god je imao lepu ćerku, odma je mogo da se nada posle Feneka da će Romi doći da im prose ćerku” (Savić, Aleksandrović, 148-149).

Pesma *Pasi riđo, pasi* (Aleksandrović, 283) sačuvala je osnovni motiv – prodaju konja zbog svadbe, koji oslikava trenutak iz života običnog čoveka, kao i priliku za dobru zaradu:

<i>„Pherdo vurdon khas</i>	<i>Puna kola sena,</i>
<i>Trujal leste gras</i>	<i>Oko njih su konji.</i>
<i>Do trine bršenge</i>	<i>Do tri godine</i>
<i>Thaj pandž e miljenge.”</i>	<i>I pet hiljada vredni.</i>

U pesmi *Drago mande grast baro – Volim konja velikog*¹⁰⁹ lirski subjekt opisuje neizmernu ljubav prema konju zbog koje je spreman i na romski sud da ode:

<i>„Drago mande grast baro,</i>	<i>„Volim konja velikog</i>
<i>Astarav les thaj tradav,</i>	<i>kad ga hvatam i gonim</i>
<i>Vordonesa kaj me džav,</i>	<i>I kolima kad prođem</i>
<i>Kerav praho katar čik.</i>	<i>mesto blata dižem prah.</i>
<i>Drago mande detharin,</i>	<i>Milo mi je jutro rano</i>
<i>kana uštav, uraniv,</i>	<i>Kad se zorom probudim</i>
<i>andar štala fuga dav</i>	<i>I jurim u štalu</i>
<i>e mrkone pravavarav.</i>	<i>Mrkova da hranim.</i>

¹⁰⁹ R. R. Jovanović, *Delem, đelem lungone dromenca — Išao sam, išao dugim putevima*, 96.

*Kana čače či mothav,
trade phrala maj anglal,
tale cahra kaštuni
te keras krisi rromani“.*

*Ako lažem tebe ja,
Onda brate pohitaj
Ispod šatre drvene
Nek me romski sud osudi“.*

Sve tri navedene pesme prikazuju konja kao simbol prestiža i bogatstva, ali i kao izraz životne radosti. U romansi *Dolazeći sa vašara* (Aleksandrovic, 113) konj *Murga* pomaže Miletu da osvoji prelepu Janu tako što se daje u besomučan beg noseći Mileta i Janu što dalje od njenih roditelja.

Trgovina konjima je za Rome bila unosan posao, a trgovci su imali poseban naziv džambasi (Aleksandrović, 66). Oni su bili toliko vešti u svom zanatu, da su neretko uspevali da po nekoliko puta prodaju istog konja (Acković, 79-81). Konj Dandalo (Zubati) pominje se i u romskoj legendi o Pengi: „Dandalo je bio beo, ogroman sa tri noge i tankim dugim repom devet lakata. Imao je bele oči i žutu grivu a njegova žeđ je bila uvek neutoljena, jer na koju god bi baru došao da se napije vode, svaku bi presušio. Legenda o Pengi dalje kaže, da je Dandalo bio pretvoren u kamen, koji Penga po kazni božijoj večno grize“ (Đurić RZ, 82).

U legendi *Priča o belom konju*¹¹⁰, koju je zapisao Alija Krasnići, konj je pobegao od svog nemarnog gazde, te je vremenom, zahvaljujući lekovitom bilju i lekovitom izvoru vode postao lep, zdrav i beo. Zbog njegove lepote gazda je opet hteo da ga prisvoji ali bez uspeha. Od tada svi Romi traže prelepog belog konja. Konj je u ovoj priči simbol nedostižnosti i savršenstva zbog kojeg Romi većito lutaju.

Bajka *San se ispunio* (Krasnići RB, 261) jeste o krilatom konju, koji spašava junaka od ropstva, dok je u bajci *Devojka – mladić* (Krasnići BPM, 91) konj spasitelj i najveći prijatelj devojke koja pokušava da pobegne od svojih neprijatelja. „Devojka preobučena u mušku odeću bežeći od starca uzima ključeve koji otkuljučavaju zabranjene odaje te videvši tri konja, uzjaše jednog od njih i pobegne. Videvši da nema konja i devojke starac ih potera, stigne i vrati i tako dva puta, sve dok devojka nije uzjahala trećeg konja koji je bio najbrži. Kada je starac

¹¹⁰ *Čhavrikano lil - Dečije novine*, Rominterpress, broj 31, Beograd 1998.

hteo da dohvati odbeglu devojku i konja, konj reče devojci: 'Baci glinu!' devojka ga poslušala i baci glinu. Na tom mestu se stvorilo veliko blato. Koza i starac su se teškoćom izašli iz blata, a devojka i konj su daleko odmakli. Sledeći put kada su se starac i koza približili devojci i konju, devojka je po nagovoru konja bacila češalj, iz kojeg je nikla gusta trava, koja je usporavala kozu i starca u poteri. I treći put kada su starac i koza bili nadomak devojke i konja, devojka je bacila ogledalo koje je odmah napravilo veliko klizište, te je koza umalo slomila vrat pokušavajući da se održi na nogama...". U bajkama u kojima je konj pomagač, antropomorfizovan je, ima ljudske osobine, govori i tako spasava glavne junake od neprijatelja, time se životno iskustvo Roma upisuje u usmeno stvaralaštvo i ekonomski važna životinja, dobija simboličko značenje.

3.9. Simbolika biljaka /čarja

Biljke simbolizuju ciklično obnavljanje života: rođenje, sazrevanje, smrt i preobražaj.¹¹¹ Biljni svet, može se kao i životinjski, podeliti u dve kategorije: kategorija dobro, lekovito bilje i otrovno, odnosno demonsko bilje.

Biljke su kod Roma kao i kod drugih naroda smatrane za lek, hranu, ali i otrov, pa se na tome zasniva i njihova simbolika. Biljke se mogu posmatrati kao simbol čoveka, zbog činjenice da imaju sposobnosti da se rađaju, rastu i umiru, ali se po sposobnosti ponovnog rađanja i suštinski razlikuju od njega.

U romskom jeziku sve biljke se nazivaju jednim imenom *čar - trava*, što obuhvata i rastinje a glagol *čarjol (pasti)* dovodi se u vezu sa ispašom stoke.

Izraz *draba* jeste izraz koji se koristi i za lekovite trave mada ima i šire značenje – *lek*. Trave koje služe za lečenje stomaćnih bolesti nazivaju se *đose čarja (stomačne trave)* ili, ukoliko služe za lečenje bolesti uha, *kanende čarja* i td. Neke biljke su služile za lečenje životinja najčešće konja kao na primer *konjska trava – grastani*

¹¹¹ U srpskim svadbenim pesmama javlja se motiv biljke koja će se podmladiti, za razliku od neveste (Karadžić SNP I, 36, 55).

čar i dr. ¹¹²Neke trave su po verovanju Roma predstavljale inkarnaciju duhova te tako, postoje demonske trave, vilinske trave i sl. (Đurić ZMR, 32).

Dodir ovih demonskih trava može izazvati bolesti. Biljni svet je u svim kulturama i religijama pod kontrolom ženskih božanstava i demona, pa tako i u romskoj kulturi. Osoba koja je poznavala moć trava, bila je posebno poštovana u romskoj zajednici. Takva osoba bi dobijala naziv *drabarno/i - lečnik*. Bajanjem i lečenjem biljem uglavnom su se bavile starije žene u porodici, koje su prenosile tajnu lekovitog bilja ćerkama ili unukama.¹¹³ Ovo verovanje ima korene u indoevropskoj kulturi, gde obožavanje ženskih praznika pada upravo u proleće kada se budi vegetacija, pa tako u Indiji, obožavanje boginje Durge omogućuje između ostalog i plodnu vegetaciju, dok je kod Roma Đurđevdan preuzeo ulogu božanstva vegetacije. Romi, biljke smatraju živim bićima i veruju da se mogu međusobno venčavati.

Prenošenje socijalnih obeležja na biljke može se videti u običaju venčavanja koprive koji se izvodi uoči Đurđevdana, kada onaj ko porani, može čuti muziku svatova.¹¹⁴ Sem toga, postoji običaj da ko od ukućana ustane pre izlaska sunca na dan Đurđevdana, treba da ubere koprivu i njome ožari ostale ukućane kako bi bili vredniji i ažurniji za rad.¹¹⁵

¹¹² Slavko Nikolić: „Si čarja save šaj te drabarel e grastes, e štavija si grasteski čar. Kana e grastes dukhal o di. Kana o gras xala vareso rimome, a thoska musaj te des les e štavija thaj te phiraves e grastes, duj, trin časurja. A those o drabarno čholas vas ande leste thaj inkalelas andar leste bilačhipe“ (Postoje trave kojima se leče konji, štavija je konjska trava. Kada konj pojede nešto pokvareno, onda mu daš travu štaviju i moraš da ga šetaš dva, tri sata. Onda ga odvodeš kod veterinara koji rukom, izvadi iz stomaka konja sve što je pokvareno.“)

¹¹³ Informatorica Draga Knežević: „Žene koje znaje da bajju i vračaju, dobile su taj dar od nekog svog u porodici, jel, osoba ne može umreti, dok ne preda taj dar nekom iz porodice.“

¹¹⁴ Z.Karanović, „Božanska svadba u folkloru balkanskih Slovena“, *Nebeska nevesta*, 11-12.

¹¹⁵ Informatorica Draga Knežević: „Ujutru na dan Đurđevdana, domaćica ustane rano i nabere koprivu sa čistog mesta. Onda tom koprivom, prvo ožari sve ukućane dok su još u krevetu, da bi bili vredni cele godine, a onda, tom koprivom okiti prozore kuće, da se zna, da ta kuća slavi Đurđevdan. Pored koprive, na prozore se stavi i jorgovan.“

3.9.1. Kopriva, Vrba

Koliko su biljke važne za Rome, može se videti u zagonetanju o njima.

O koprivi se zagoneta na osnovu njene sposobnosti da ožari:

Patrali, pal ande late jagor i si (Đurić RZ, 26)

Lisnata a u njoj vatra gori.

Vrbu Romi smatraju srećnim drvetom, a u zagonetanju, pridaju joj se ljudske osobine, ona se metaforički poistovećuje sa nesrećnom ženom nerotkinjom, što daje zagoneci lirski karakter:

Lake bal mukle, jakha rovljarde, ni bijanol, andar o paj barjol!

Kose su joj raspletene, oči uplakane, ne rađa a iz vode raste!

Za Đurđevdan se seklo vrbovo pruće i kopriva i njima se kitila kuća. Upravo, osobina vrbe da raste brzo iz vode (reklo bi se ni iz čega) čini da ona bude svrstana u kategoriju dobrih biljaka, jer zabadajući vrbovo pruće u vrata i prozore od kuće domaćin govori: „Neka kuća bude sretna i napredna, da kuća napreduje kao vrba!“ (Acković, 103).

Takođe postoji običaj da uoči Đurđevdana, Romi poseku mladu vrbu, okite je vencima i pobodu u zemlju, a žena u drugom stanju stavi deo svoje odeće ispod drveta i tu ga ostavi da prenoći. Ako sutra dan pronađe list od tog drveta da leži na odeći, onda će se lako poroditi. Vrba kao drvo želja u romskoj kulturi koristi se i u običaju kada bolesni, takođe uoči Đurđevdana, priđu drvetu i pljunu na njega tri puta govoreći (Acković, 103):

Tu ađes mereja, mek amen te trajis!

Ti ćeš danas umreti, pusti nas da živimo!

Verovanje da drvo (hrast, kruška) može preuzeti bolest nalazimo i kod Južnih Slovena (Tolstoj, Radenković, 568). Obožavanje vrbe kod Roma, najverovatnije jeste zbog toga, što se veoma lako razmnožava i prima iz pruta koji je dovoljno posaditi kraj puta bez mnogo truda. Tako, ovo drvo postaje simbol rađanja, obnavljanja i opstanka. Postoji verovanje da ukoliko se zmija samo jednom udari vrbinom granom, da će je to odmah ubiti. Vrba u romskoj zajednici jeste i simbol zaštite od zlih sila.

3.9.2. Jabuka

Simbol *jabuke* – *phabaj* na štapu starešine ima više značenja kao što su život, zdravlje i plodnost. Simbol jabuke nije karakterističan samo za usmenu romsku književnost, on se može uočiti i u obredima kod Srba.¹¹⁶ Na primer, jabuka se javlja kao simbol u obredima prilikom prosidbe devojke, na veridbi i odlasku po nevestu na venčanje i uvođenje neveste u mladoženjin dom.

U prosidbi devojke, jabuka simboliše mladost, obnovu, plodnost, odbijanje ili prihvatanje ponuđene ljubavi ili braka. Ista simbolička značenja jabuke, zabeležena su u romskoj pesmi *Bacila sam jabuku u peć*, u kojoj devojka baca dobijenu jabuku i time odbija ponuđenu ljubav. Prilikom prosidbe: „Obično mlada bude plaćena novcem, zlatom a nekada i konjima. Kada je sve dogovoreno, i kada se da kapara, tada se dogovara o danu kada će biti veridba. Taj dan, neki nazivaju i jabuka. Na dan veridbe, mlada dobija od mladoženje prsten, jabuku sa zabodenim dukatima od budućeg kuma a budući svekar plaća preostalu sumu novca za koju su se dogovorili.“¹¹⁷ Jabuka je u ovom obredu predstavlja simbol blagostanja i plodnosti koji se želi mladencima u budućem zajedničkom životu. Jabuka kao

¹¹⁶ Olja Plužarov, „Simboli svadbenih običaja i njihova veza sa mitovima, bajanjima, legendama i verovanjima“, *Mit. Zbornik radova*, Novi Sad 1996.

¹¹⁷ Z. Jovanović, *Priče Cigana u noći*, Beograd 2002, 89.

simbol sreće i spone među budućim prijateljima javlja se i prilikom poziva na kumstvo, kako navodi Dragoslav Stan: „Kada se uzima kum ili za svadbu ili za krštenje dece, odabere se crvena jabuka i u jabuku se stavi dukat, ponese se litar rakije i torta. I onda odeš da pričaš sa budućim kumom. Ako oni pristanu da kumuju, onda uzmeš jabuku, isečeš je na četiri dela, dukat koji ispadne iz jabuke daš budućim kumovima, to je njihova sreća što će oni da budu kumovi, a delove jabuke međusobno podele budućim kumovi, tako da svako dobije po krišku jabuke.“

U legendama Roma uglavnom se govori o crvenoj i zlatnoj jabuci.

Crvene jabuke se daju ženama kako bi bile plodne ili rodile mušku decu kao u bajci *Devojka – mladić* (Krasnići BPM, 91): „U jednom selu se javila jedna starica koja je radila mađije sa jabukama, pod uslovom da jabuku pojedu pola muž a pola žena. U tom istom selu, živeo je i paša koji je želeo da dobije muškog naslednika, te je zapretio ženi koja ume da pravi mađije: 'ako mi žena rodi muško, daću ti što poželiš, a ako ne rodi, biću primoran da ubijem i svoju ženu i tebe'.“ magija nije uspela ali se žena izvukla lukavstvom tako što je krila pod deteta sve do dana kada je devojka napunila osamnaest godina i stasala za brak. Nakon bekstva od kuće, devojka dospeva u različite opasnosti iz kojih izlazi zahvaljujući magičnim pomagačima.

U bajci *Brat i sestra* (Krasnići BPM, 79) jabuka ima sudbinsku ulogu jer se zahvaljujući jabuci, mladić ženi carevom ćerkom: „... nakon dugog putovanja junak se zaustavio u jednom mestu gde se baš tada održavao jedan veliki skup na kojem je bilo mnogo ljudi. Jedva je došao do mesta na kojem je car držao govor.

Čuo je da će onaj kome padne jabuka u ruke postati carev zet, naravno ako ostane u životu posle provedene noći u carevoj kući. Tako se i desilo, mladiću pade jabuka u ruke...“

Jabuka ima i čarobnu moć, te se od nje spravljaju ljubavni napici, a postoji i običaj zabeležen u južnoj Srbiji, da bi mladi bračni par obezbedio dug i srećan brak treba da jednom godišnje a najbolje u proleće (kada se budi priroda), baci u reku jednu jabuku i jaje kako bi sebe i svoje potomke sačuvali od zlih demona koji žive u vodi. Čajkanović navodi da je bacanje jabuke u vodu prinošenje žrtve mrtvima (Čajkanović RVB, 94).

Jabuka je čest simbol ljubavi u romskim narodnim pesmama (Aleksandrović 246), gde bacanje jabuke u blato, peć ili tašnu nagoveštava žensku ljubavnu magiju usmerenu na prihvatanje ili odbijanje ljubavi:

*Čhudem phabaj ando bov,
Palaj mande namaj rov,
Čhudem phabaj ando bov,
Pala mande namaj rov.*

*Či lav tu, či lav tu,
Le o šolo unglav tu.*

*Čhudem phabaj palo bov,
Pala mande namaj rov,
Čhudem phabaj palo bov,
Pala mande namaj rov.*

*Či lav tu, či lav tu,
Le čo tover, mudar tu.
Či lav tu, či lav tu,
Le čo tover mudar tu.*

*Čhudem phabaj ande čik,
Pala mande namaj dik.*

*Čhudem phabaj ande trasta,
Pala mande namaj prasta,
Či lav tu, či lav tu,
Ando kalo mangav tu.*

*Bacila sam jabuku u peć,
Za mnom nemoj plakati,
Bacila sam jabuku u peć,
Za mnom nemoj plakati.*

*Neću te, neću te,
Uzmi omču, obesi se.*

*Bacila sam jabuku iza peći,
Za mnom nemoj plakati,
Bacila sam jabuku iza peći,
Za mnom nemoj plakati.*

*Neću te, neću te,
Uzmi svoju sekiru, ubi se.
Neću te, neću te,
Uzmi svoju sekiru, ubi se.*

*Bacila sam jabuku u blato,
Za mnom se ne osvrći.*

*Bacila sam jabuku u torbu,
Za mnom ne trči,
Neću te, neću te
U crno, hoću te.*

Da je tako vidi se i iz romske pesme zapisane u Rusiji, *Loli phabaj – Crvena jabuka*¹¹⁸, u kojoj devojka nudi momku pola crvene jabuke kao znak uzajamne ljubavi. Simbol srebrne jabuke na štapu romskog starešine, jeste simbol plodnosti i blagostanja koje treba da se obezbedi za romsko pleme.

3.9.3. Kruška, Orah

Drvo kruške u romskoj kulturi ima posebno mesto, stoga se slavi za vreme Bibije, kada stablo kruške okite i oko njega mole tetkicu Bibiju za zdravlje i sreću.

¹¹⁸ https://www.youtube.com/gypsy_songs_loli_phabaj

Veselin Čajkanović ističe kako se verovalo da je drvo ili biljka stanište božanstva ili demona što onda dalje vodi do pretpostavke da su sveti gajevi, kao staništa koja naseljavaju duhovi, shvatani kao hramovi. Zbog toga, se pravi udubljenje u kruškinom drvetu i ostavljaju darovi u duplji.

Kod Roma, postoji verovanje da je drvo zove stanište vila, ali i duša umrlih predaka. Ukoliko se ono poseče ukućane će zadesiti velika nesreća¹¹⁹. Drvo naročito voćka, ne sme se poganiti baš kao ni vatra, jer se čovek izlaže opasnosti da opogani božanstvo. Rascvetana grana kruške se javlja i u obredima za Đurđevdan kada se stavlja u hleb kako bi ga uvek bilo na trpezi. Ovde se javlja kao simbol izobilja.

U životu Roma, značajno mesto zauzima i orah, o njemu se zagoneta (Đurić RZ, 29):

*Učo sar o kher, zeleno sar kež, gudlo sar avgin
kerko sar e farja
Visoko kao kuća, zeleno kao jed, slatko kao med
goroko kao žuč.*

U zagonetci se zelena boja poredi sa „jedom“, odnosno otrovom, iako je, istovremeno ona i simbol obnavljanja i oživljavanja prirode.

Orah se smatra svetim drvetom i Rom ga u svom dvorištu, nikada neće sam poseći, već poziva komšiju da on to uradi, verujući da će izbeći nesreću ukućana, ili čak sopstvenu preranu smrt.¹²⁰ U istraživanju informatorka navodi: „Oraj ne treba ni saditi u dvorištu, jel kada njegovo stablo dostigne debljinu vrata gazde, – gazda umire“. ¹²¹ Slično verovanje može se pronaći kod Južnih i Istočnih Slovena¹²²,

¹¹⁹ Vidosava navodi koliko je zova opasno drvo: „Zovu nikada nemoj da lomiš ni da je sečeš! Jer se čovek razboli, ako oseče zovu. Tu je vilino mesto i oni tu igraju. Ja kad sam bila mlada i kada sam kidala zovu ili mi je ulazila u nokat, ili sam se posekla ili se razbolim, jer nisam znala da se to ne sme. Zova ne valja ni da se stavlja u vatru da se loži“ (Savić, Aleksandrović, 147).

¹²⁰ Iva Trajković, *Biljke, životinje i natprirodna bića u običajima i verovanjima niških Roma*, u: Etno - kulturološki Zbornik, knj.III, Svrlijig 1997, 228.

¹²¹ Informatorka Jovanka Šajn iz Dolova.

¹²² „Kod Istočnih Slovena smatralo se da ukoliko čovek posadi hrast iz žira, da će hrast, kada poraste do visine čoveka, postepeno oduzimati mu snagu i na kraju ga odvesti u smrt“, (Tolstoj, Radenković, 568).

dok informatorka Draga Knežević kaže: „Svo drveće je živo, ne samo oraj. Zato drveće ne treba seći jel’ ono plače kada neko ’oće da ga poseče“. Povezanost Roma sa prirodom, možda se najbolje može videti upravo u ovoj rečenici.

Orah se pominje u romansi *Zmija zelenika* (Aleksandrović, 123):

*Suta Mile tal’ akhorin
dija o sap ando kolin.*

*Pod orahom Mile spava
a zmija mu u nedrima.*

Zmija kao simbol podzemnog sveta nije slučajno ispod oraha u kojem prebivaju duše predaka (u varijanti iste pesme je umesto oraha brest).

Neke biljke su korišćene za lečenje različitih bolesti, pa tako na primer: koprivom se leči opadanje kose i reuma, bosiljkom i medom se leči ujed pauka, čuvarkućom bol u ušima, bokvicom se leče rane na telu i dr.¹²³ Biljke se koriste i u spravljanju ljubavnih magijskih napitaka, te tako, biljka *beli dragan* služi za pripremu bele magije a *crni dragan* za crnu magiju, kora lipe za ljubavnu magiju i dr.¹²⁴

Drvo jorgovana u romskoj kulturi smatra se drvetom mrtvih. Običaj je kod nekih Roma da se, dok se čuva pokojnik, loži drvo jorgovana. Tu vezu sa mrtvima ističe i zagonetka:

Mulo, barjol thaj luludja anel (Đurić RZ, 26)
Mrtvo, raste i cveta

¹²³ Pava Šajn: „Bosiljak je dobar kada se na primer sumnja u nekog da je napravio mandije onda se skuva čaj i da mu se da popije, on onda ne može da popije taj čaj. Ko ima magiju na sebi ne može da popije čaj od bosiljka. Bosiljak čuva kuću od zla.“

¹²⁴ I. Trajković, *Biljke, životinje i natprirodna bića u običajima i verovanjima niških Roma*, 228.

Dok se nasuprot jorgovanu, vrba i orah nikako ne smeju bacati u vatru.¹²⁵

U kletvama se kao simbol smrti pominje trava (korov):

Te del o Del, te barjol e čar andar cí brbija!

Neka da Bog, da ti iz lobanje trava izraste!

3.10. Simbolika boja /rang

Boje u hrišćanskom kontekstu imaju svoje značenje, te tako reč Božija proizilazi iz svetlosti (Ševalije RS, 77). Igra boja na mnogim crkvenim vitražima upravo simbolizuje uzlaznu snagu koja spaja vernika sa Bogom. Ova hrišćanska simbolika utemeljena je u znatno starijim verovanjima koja bojama pridaju simbolički smisao. Boje se u psihologiji tumače kao tople i hladne. Tople su crvena, narandžasta i žuta, one podstiču na razdraganost, lepršavost i optimizam dok plava, indigo i ljubičasta imaju sedativnu moć (Ševalije RS, 58). Po Jungu boje u snovima izražavaju nesvesno u čoveku, na primer, plava koja simbolizuje boju misli. Simbolika boja je veoma široka upravo zbog različitog tumačenja u različitim kulturama. Široko je rasprostranjena predstava da preko tumačenja određenih boja, u izvesnoj meri, može se prepoznavati određena kultura ili karakter neke ličnosti. Boja stvara u nama određen utisak, a mi zatim uviđamo njen poseban izraz.

U tradicijskoj kulturi boje imaju simboličke karakteristike kojima se prenose određene informacije. Upotreba boja karakteristična je za imenovanje pojedinih delove tela kao na primer: *kale bal – crna kosa, lole vuš – crvene usne, parno muj – belo lice* što su formulativni, stajaći epiteti koji su često upotrebljavani u romskim bajkama ili ljubavnim pesmama.¹²⁶

¹²⁵ Marija Kaldaraš: „Či tromal te phabarel pes e vrba sar ni vi akhor!. Naj lače” (Ne sme se paliti vrba isto kao ni orah ! – Nije dobro.)

¹²⁶ Ovde se uspostavlja formulativna veza koja ukazuje na temeljne odlike koje bi neka pojava prema opštetradicionalnim predstavama u romskoj kulturi trebalo da ima. (Vidi: Marija Kleut, „Narodna književnost — fragmenti i skripti“, Novi Sad, 2013, 45).

3.10.1. Bela boja – parni

U brojnim religijama bela boja simbolizuje božansku svetlost, pročišćenje, preobražaj i prosvetljenje. U hrišćanstvu, Sveti Duh je prikazan simbolom belog goluba dok u psihologiji između ostalog, bela boja jeste simbol dubokih duhovnih istina koje dolaze iz kolektivno nesvesnog (Trebješanin RJP, 71). Belu boju neki naučnici smatraju ne bojom, jer ne sadrži u sebi primesu ni jedne boje, dok Robert Hajs¹²⁷ belu boju smatra bojom koja svojim karakterom uznemiruje, ali istovremeno ima i moć psihičkog pražnjenja i opuštanja. Bela boja je često u korelaciji sa ekvivalentnim parovima *čisto – prljavo, dobro – loše, gore – dole* i dr.

U zagonetkama bela boja se javlja kao simbol ženskog deteta, koje će kasnije roditeljima osvetlati obraz:

Parno thav po krango, motho, kon si bijando? (Đurić RZ, 63)
(*čori si bijandi*)

Beli konac na grani, kaži ko je rođen?
(*rođena je devojčica*)

U kletvama dolazi do izražaja ambivalentnost značenja ove boje. Bela boja ovde jeste simbol smrti, a hladna oblina kamena simbolično upućuje na pokojnika, ali i smrt oličenu nadgrobnim spomenikom:

*Te del o Del, te aves parno sargo bar, a či
dej, mek avel jasvali sargo jakha mungre!* (Dimić RKZB, 10)

*Neka da Bog, da budeš beo kao kamen, a tvoja
majka, neka bude uplakana kao moje oči!*

¹²⁷ Miodrag B. Šijaković, *Simbolika i magija boja*, Beograd 1990, 22.

Bela boja tako nekada, simbolizuje moralnu čistoću i nevinost, a nekada smrt kao na primer, kada se devojka sahranjuje u beloј venčanici, ili kada se pokojnik povampiru, on hoda prekriven belim čaršavom. Bela boja jeste simbol moralne čistoće i kada se pokazuje okrvavljeni beli čaršav nakon svođenja mladenaca prve bračne noći. Na nekim romskim svadbama, nakon prve bračne noći, ukoliko je snaha bila nevinna, svekrva i svekar bi se hvalili prisutnima rečima: „Amari čhej parnjarda amaro muj!” (Naša ćerka nam je obelila obraz!)¹²⁸, što simbolički ukazuje na nevestinu moralnu čistoću.

Bela boja, umesto crne, koristi se na sahrani kada umru neoženjen mladić ili neudata devojka. Tada se po narodnom obredu vrši venčanje mrtvog momka i žive devojke, tako što mladići u povorci obuku bele košulje, a umesto crnog fluora stave beli. Tada bela boja simbolizuje žalost. Ovaj obred, može se tumačiti kao pokušaj da se umrlom obezbedi ono što nije dobio za života, pošto je široko rasprostranjena predstava da onaj ko umre sa željom može biti opasan za vlastitu zajednicu.

Bela boja lica u romskoj kulturi naročito je poštovana, pa tako, ukoliko je nevesta bele puti ona se plaća dukatima i većom količinom novca. Ovaj običaj je utkan i u svadbenu pesmu *Kome treba bela snaja*, zabeleženu u zbirci *Bacila sam jabuku u peć*, u kojoj svekar kaže:

*Kaske trubul bori parni
trubul banka zurali...*

*Kome treba bela snaja
treba puno para...*

Isti simbol se može videti i u pesmi *Ustani Ružo, očešljaj kose* (Aleksandrović, 143) kada devojka odgovara na pitanje oca da li hoće da se uda:

*Neću ga, oče, neću ga
Svojom sekirom ubi ga
Jer je crn i ružan
kao sač je garav.*

¹²⁸ Baja Saitović, *Promene u svadbenim običajima topličkih Roma* u: „Promena identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno - ekonomske integracije“, SANU knjiga 33, Beograd 2012.

Ovo istovremeno svedoči, u kolikoj meri je marginalizacija i rasna diskriminacija suštinski uticala na samoopažanje Roma, nametnuvši im kao kvalitet nešto što je tipično za druge, za većinsku zajednicu, odnosno, čineći manje poželjnim vlastite odlike.

3.10.2. Crvena boja – loli

Crvena boja jeste simbol mladosti, zdravlja, bogatstva, ljubavi i života. Johanes Iten¹²⁹, crvenu boju povezuje sa planetom Mars, simbolom rata. U hrišćanstvu crveno vino jeste simbol Isusove krvi¹³⁰: „Ova je čaša novi zavjet mojom krvi koja se za vas proljeva.“ U psihologiji crvena boja jeste simbol buđenja erotskih nagona, ali isto tako može simbolizovati skrivenu ambiciju i želju za moći.¹³¹ Crvena boja se pominje u svim književnim žanrovima i u svim tradicionalnim kulturama zauzima značajno mesto.

U zagonetkama, crvena boja je simbol sreće koja je ušla u dom zbog rođenja muškog deteta:

Lolo thav po krango, motho kon si bijando? (Đurić RZ, 63)

(Bijando si čhavo)

Crveni konac na grani, kaži ko je rođen?

(Rođeno je muško dete)

Crvena boja simbolizuje i zaštitilo od zlih sila pa se tako novorođenčetu vezuje crveni konac oko ruke ne bi li ga zaštitila od nečistih sila ili kako navodi Nevenka Barbul u intervjuu tokom istraživanja:

„Či tromal te dikhel e mules (khamni rromnji), te na avel o bejato galbeno, te musaj te džal te dikhel e mulaes musaj te atunči lel loli krpa thaj čulpe lake loli krpa po naj te aračhel la katar o bilačhipe. Gadava si lačhe te na daravel pes, te na

¹²⁹ M. B. Šijaković, *Simbolika i magija boja*, Beograd 1990, 25.

¹³⁰ *Biblija ili Sveto pismo Starog i Novog zaveta*, Đ. Daničić, V.St. Karadžić, Lk 22, 20; 609.

¹³¹ Ž. Trebješanin, *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*, Beograd 2011, 85.

avel lake stresu, te na avel vareso e beatosa. Loli krpa čholpe vi kana e phari rromnji dičhel e bogaljes. Kana o bejato anelpe andar o hospitali khere, a tunči lelpe e loli mašna thaj čhul pes kotor šhuko mangro, jekh kotor timija, jekh kotor parni sir, jekh čhurorri, thaj jekh kotor andaj mutura. Godova sa čhos e bejatoske tale šoro. E sir čhos tale lesko šoro te na xan les e čhohaja e čhuri, e mutura čhos kana e dej inklel avri thaj naj khonik e bejatoso te arakhel les, e timija čhos te arakheles katar e čhohaja. E rromnji či tromal te mukhel šov kurée e čhavoress korkorro kaj trubun te presudin e suđaje, kaj šaj te na avel leski dej leste, te čhon čhutines ando than. Godolastar či tromes e bejatos bi mutorako te mučhes korkoro bi sirjako“ (Ne sme da vidi pokojnika (trudnica), da joj dete ne bi bilo žuto, ali ako već mora da ide da poseti pokojnika onda mora uzeti crvenu krpku da obmota oko prsta da je sačuva od zla. To je dobro da se trudnica ne uplaši, da je sačuva od stresa, da se ne desi neko zlo sa detetom. Crvena krpa se stavlja i kada trudnica ugleda bogalja. Kada se dete donese iz bolnice kući, onda se uzme crvena mašna, parče suvog hleba, jedno zrno tamnjana, parče belog luka, jedan nožić i parče metle. Sve to se stavi detetu pod glavu da ga čuva. Luk se stavlja pod glavu deteta da ga čuva od veštica, nož i metla da stavljaju pod glavu da čuvaju dete kada majka izađe napolje a zrno tamnjana dete isto čuva od zlih sila. Žena ne sme šest nedelja da ostavi dete samo jer dolaze suđaje da proreknu detetu sudbinu, jer u suprotnom ako nije kod deteta mogu joj umesto njenog deteta staviti podmeče (dete koje ne raste). Zbog toga se dete ne sme ostavljati samo bez metle i luka.)

Crvena krpica uvezana u čvorove, takođe može poslužiti kao zaštita okrivljenom na sudu tako, što će se povremeno uhvatiti za uvezan čvor (verujući da će se sudijina usta uvezati baš kao i čvor na crvenoj krpici).

*Priča o lepoj Ani*¹³² jeste predanju o tome kako nastaju ekcemi na čovekovoј koži. Crvena boja se ovde može povezati sa bolestima koje napadaju čoveka: „... Ana je dobila osip po koži. Melalo (Priljavi) joj je savetovao da se da lizati od miševa. To ona i učini. Ali jedan od miševa zavuče se u njen trbuh. Ona tada začne Lolo šimijako (Crvenog miša). Kada Lolo šimijako pređe preko kože zaspalag čoveka, on odmah biva prekriven ekcemom.“

Crvena boja je neizbežna u romskoj svadbi kada se mladina kosa, ruke i noge ocrtavaju kanom, što ima za cilj teranje zlih sila i prizivanje sreće, plodnosti i

¹³² T. Dimić, *Tradicijako rromano lilaripe ande Vojvodina - Tradicijska romska književnost u Vojvodini*, 198.

blagostanja. Ovaj običaj zabeležen je kod prokupačkih Roma.¹³³ Ovaj običaj se zove kanaisanje, i po navodima B. Saitovića, vuče korene sa Bliskog istoka, a isti običaj može se videti i u muslimanskoj svadbi. Prilikom obreda kanaisanja, kana se rastvara u maloj činiji sa mlekom koje bi izmuzla žena koja doji, a zatim su tako rastvorenu kanu premazivali budućoj nevesti po kosi, dlanovima i tabanima. Majčino mleko, ima sakralno značenje (SM, 360), ono ima moć da zaštiti, ali je nesumljivo i vezano sa plodnošću i rađanjem, koje treba doslutiti nevesti.¹³⁴

Dakle, ritual kanaisanja ima za cilj da zaštiti nevestu od zlih očiju, a mleko doilje bi trebalo da utiče na plodnost neveste. Podržavanju plodnosti namenjeno je i to što muško dete prvo nanosi kanu na mladinu kosu, kako bi mlada imala prvo muško dete. Nakon nanošenja kane, glava neveste se prekrije crvenom maramom, kako bi se mlada zaštitila od zlih demona i uroka. Tabani i kosa jesu delovi tela koji su u vezi sa precima, a koji treba da obezbede budućoj nevesti potomstvo.¹³⁵ Na svadbi se koristi i crvena prostirka preko koje prelazi mlada kada izlazi iz svoje kuće. Prostirka je u funkciji zaštite od zlih sila.

U baladi *Tuja i Jova* (Aleksandrović, 79), crvena boja nagoveštava nesreću, sukob Tuje i Jove, što kulminira kada devojka Cura svojom crvenom suknjom daje znak da je Tuja ubijen. I ovo, ukazuje na ambivalentan karakter crvene boje.

Sem toga, negativna simbolika crvene boje može se videti i u tome što je kod žena u vreme menstrualnog ciklusa bila „prljava“ te nije smela ulaziti u crkvu¹³⁶.

Isto negativno značenje crvene boje važi i za porodičnu pesmu (Aleksandrović, 203), u kojoj crvena boja u snu jeste simbol tamnice i nesreće koja će veoma brzo stići:

...sanjao sam ružan san

Aj sanjao sam oče

sanjao sam crveno

To je oče, tamnica.

¹³³ B. Saitović, *Promene u svadbenim običajima topličkih Roma u: Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno - ekonomske integracije*, SANU knjiga 33, Beograd 2012.

¹³⁴ Kana na muslimanskoj svadbi rastvara se u vodi, a ne u majčinom mleku.

¹³⁵ Iscrtavanje dlanova, tabana i čela kanom je opšte rasprostranjen deo indijskih svadbenih obreda.

¹³⁶ Informant Draga Knežević kaže: „E rromnji naštik te del ande khandiri kana si la pe late, godolastar kaj si bezah e devlestar. O rat savo džal andar late si melalo, thaj godolastar si bezah” (Žena ne može ući u crkvu kada ima ciklus, zato što je to greh. Krv koja izlazi je prljava, zato je greh.)

Crvena boja se i kod drugih naroda smatra ambivalentnom bojom, koja ima svoje mesto kako na svadbama tako i na sahranama (Radenković SS, 291-294).

U ljubavnim pesmama, crvena boja jeste simbol strastvene ljubavi:

*Oj, romnjije, kaj čhingan e baja,
Čhingan baja, coha the ketrinca,
So tu ćerdan će lole vuštenca,
E vuštenca, r'spime balenca?*

*Čhindem baja, inđardem e trasta,
Pal e coha kaj sas bari zgoda,
E vuštora o Mile čumida,
Thaj čumasa e bal r'spisarda!*

*Gde si, ženo, rukav pocepala?
Pocepala suknju i kecelju?
Šta uradi s crvenim usnama?
Zašto ti je kosa raščupana?*

*Rukav puče kada nosih torbu,
Suknja puče gde je najslabija,
Mile mi je usne poljubio,
Od poljupca kosu rasčupao!*

Isto je i u porodičnoj pesmi¹³⁷, gde gubitak crvene suknje simbolizuje bračno neverstvo i zabranjenu strast:

*Đeli Ana bare sokakova
Thaj hasarda e loli boščava*

¹³⁷ *Prilozi za istraživanje tradicije Roma u Sremu*, Istraživači Romi, Novi Sad 2002, 28.

Mila majko kaski kaja boščava?

E Anaći, amare borjaći...

Otišla je Ana velikim sokakom

Izgubila je crvenu kecelju

Mila mati, čija je ovo kecelja?

To je Anina kecelja, naše snaje...

Crvena kecelja je simbol zaštite udate žene od zlih očiju, naročito ako je u drugom stanju. Gubljenjem kecelje, snaha gubi statusni simbol udate žene.

U bajci *Karankoči*, vilenjak nosi crvenu kapu, u kojoj se krije njegova moć da donosi sreću i bogatstvo onome ko uspe da mu ukrade kapu. Karankoči je lik i u bajci *Šumski čovek*¹³⁸, obdaren čarobnim moćima, domišljat: „... mladić je prolazeći stazom kroz šumu slučajno ugledao čovečuljka obučenog u crveno. Mladić je znao da se takav čovečuljak sreće samo jednom u životu, a onaj koji ga uhavti, obogatiće se jer čovečuljak ima mnogo skrivenih dukata. Ali onaj koji ga sretne nije smeo skidati pogled sa njega jer bi čovečuljak pobegao i više ga nikada ne bi videli...“ Ovde se, u neskidanju pogleda možda može raspoznati refleks široko rasprostranjene predstave da sreća ima pramen kose napred, a pozadi je ćelava, pa je onaj ko naiđe na nju mora odmah uhvatiti i ne sme oklevati ili čekati.

Znajući da ne sme skidati pogled sa čovečuljka, mladić je odolevao svim prevarama kojima se služio čovečuljak, sve dok hodajući šumom nisu stigli do skrivenog blaga na jednoj livadi. Čovečuljak je mladiću pokazao mesto na kojem treba otkopati zakopano blago, ali pošto mladić nije imao alat za kopanje, morao je smisliti način kako da ode do kuće, a da pri tome ne zaboravi mesto gde je sakriveno blago. I tako, dugo razmišljajući dođe na ideju da izvuče crveni konac iz čovečuljkove crvene košulje i da njime obeleži jedno drvo. Pustio je čovečuljka i trčeći otišao do kuće, ali kada se ubrzo vratio, imao je šta videti: „...Na svako drvo te velike šume bio je vezan crveni konac. Momak počeo da proklinje crvenog čovečuljka, koji se ovog puta skriven u grmlju krišom smejaio i uživao u svojoj

¹³⁸ R.R. Jovanović, *Đelem, đelem, lungone dromenca - Išao sam, išao dugim putevima*, 227.

pobedi.“ U folkloru Srba i Hrvata takođe je poznato mitsko biće sa crvenom kapicom pod nazivom *malik*, *macić* i sl. (Radenković SS, strana). Sem toga, crvena boja se inače često povezuje sa zlatom, što se na ovom primeru može i videti.

3.10.3. Crna boja – kali

Crna boja se uglavnom povezuje sa podzemnim svetom, simbolizuje pasivnost, žalost i smrt. U istoriji kulture crna boja se pokazala kao negacija svake obojenosti, kao suprotnost životu.¹³⁹ U religijskim predstavama đavo, vladar tame, crne je boje. U psihologiji crna boja se povezuje sa svim onim što je nerazvijeno, nepriznato i duboko sakriveno u nama (Trebješanin RJP, 85).

Crna boja u romskoj kulturi jeste simbol nečistoće, mraka, žalosti i smrti kao što se može videti na primeru kletve:

Mek del o Del te lačharav tuće kali kuna (Dimić RKZB, 8)

Neka da Bog, da ti spremim crnu postelju

ili:

Čhaveja mungreja, mek del o Del, te ćerav tuće kale svaturja! (Dimić RKZB, 17)

Sine moj, neka da Bog, da ti napravim crne svatove!

ili:

Xal tut e kali jag! (Dimić RKZB, 11)

Neka te pojede crna groznica!

Crna postelja, crni svatovi i crna groznica odnosno kuga, jesu simbol smrti. U bukvalnom prevodu poslednje kletve *Kali jag* – prevod bi glasio: *Crna vatra*, što bi opet moglo simbolisati smrt u paklu.

¹³⁹ Miodrag B. Šijaković, *Simbolika i magija boja*, Beograd 1990, 23.

U tužbalici crna boja predstavlja žalost:

*...Čoro mandje tu ačhılan korkoreja!
mek kašučol sargo krjango e vošesko
o purano,
vulisardan ando kalo, mungro broku,
kaj nasvalo
o muj mungro parnjardilo katar jasva!...*

*...Siromah mi ti ostade sirotane!
Nek uvenem kao šumska osušena
stara grana,
zavio si u crninu grudi moje,
i bolesno
lice moje od suza je izbledelo... (Dimić RKZB, 49)*

Običaj nošenja crnine (*zavio si u crninu grudi moje*) za pokojnikom takođe je karakteristična za Rome u Srbiji.

U varijanti svatovske pesme *Ustani Ružo* (Aleksandrović, 143), pojam crnog se ne odnosi na fizičku nečistoću već na boju kože koja u romskoj kulturi kada je reč o biranju snahe, nema veliku cenu. Isto tako, u pesmi *Kome treba bela snaja* (Aleksandrović, 135) ukazuje se na crno lice kao manje vredno u odnosu na poželjnije belo. Ovaj pozitivan odnos prema beloj boji u romskoj kulturi ima sociološke korene, jer romski potomci bele puti bolje su bili prihvaćeni od strane većinskog stanovništva.

U bajci *San se ispunio* (Krasnići RB, 261) crna kokoška i crni gavran simbolizuju nesreću glavnog junaka bajke, koji se u neznanju ženi sestrom:

„Imao neki paša sina i kćer, pa sin usni da mu sestra drži zlatnu maramu, a majka mu poliva da se umije. On ispriča san majci, a majka svome mužu paši. Paša razmisli pa reče da san znači da će njihov sin uzeti svoju sestru za ženu. Da se san ne bi ispunio, naredi ženi da sinu umesi pogaču, da mu da crnu kokošku i da ga otera od kuće da ide kud ga oči vode...“

Simbolička vrednost boja u romskoj kulturi po ambivalentnosti i po osnovnim značenjima bliska je simboličkoj vrednosti u drugim tradicionalnim

kulturama. Kao specifičnost zasnovana na negativnom iskustvu zajednice, može se ipak posmatrati visoko vrednovanje bele boje lica, a sem toga i simboličko vezivanje bele boje za ženu, a crvenu za muškarce koje se može posmatrati kao ogledalo različitog odnosa prema muškom (aktivno, delatno, strasno) i ženskom (nevino, čisto, neukaljano).

3.11. Simbolika brojeva /đindurja

Simbolika brojeva od davnina privlači pažnju filozofa, istoričara, matematičara, bilo da je reč o merenju količine, bilo o izgradnji mikroreligijskih sistema i simbola u obrednoj praksi¹⁴⁰, brojevi nose posebnu snagu, kojom je moguće ovladati predmetom brojanja (Tolstoj, Radenković, 53). Upravo zbog toga, nikada se ne govori pravi broj stoke koju neko poseduje, ili trudnica nikada ne govori pravi mesec trudnoće, kako se ne bi nautilo nerođenom detetu. Shvatanje po kojem se brojanjem predmeta može ovladati predmetom, nije karakteristična samo za romsku usmenu tradiciju, već se može pronaći i kod mnogih naroda.

So si jekh?

Jekh san tu.

So si duj?

Če duj jakha mišto dikhen.

So si trin?

E čiriklji thaj duj phakora mišto furjan.

So si štar?

E štar rrote ka vurdon.

So si pandž?

E pandž naja mišto éeren bući.

So si šov?

Šov rakhle bax ando kher.

So si ehta?

¹⁴⁰ LJ. Radenković, „Simbolika brojeva u tradicionalnoj kulturi” u: Folklor u Vojvodini 8, Novi Sad 1994, 19.

Efta raxhlja bibax ando kher.
So si ohto?
Ohto šonkorja po podo mišto ačhen.
So si inja?
Inja slanine po podo mišto ačhen.
So si deš?
E devleski vorba.

Šta je jedan?
Jedan si ti.
Šta je dva?
Tvoja dva oka dobro vide.
Šta je tri?
Ptica i njena dva krila dobro lete.
Šta je četiri?
Četiri točka na kolima.
Šta je pet?
Pet prstiju dobro rade.
Šta je šest?
Šest sinova su sreća u kući.
Šta je sedam?
Sedam kćeri su nesreća u kući.
Šta je osam?
Osam šunki na tavanu dobro stoji.
Šta je devet?
Devet slanina na tavanu dobro stoji.
Šta je deset?
Deset je božijih zapovesti.¹⁴¹

Pesma ima karakter dečije razbrajalice, ali su dubinska značenja u njoj suštinski povezana sa osnovnim vrednosnim sistemom zajednice, onim što je predmet želje i onim što izaziva strah. Jednostavna igra koja uči decu brojanju od jedan do deset,

¹⁴¹ Pesmicu sam zabeležila od Šajin Srboljuba iz Itebeja. Pesmicu je naučio od dede.

istovremeno upućuje dete u vrednosni sistem na čijem je vrhu Bog i njegova zaštita. Siromašna i marginalizovana romska zajednica suočena sa stalnom borbom za opstanak, visoko verduje hranu koja obezbeđuje opstanak porodici. U pesmi je naglašena i patrijarhalnost, gde se ogleda visoko vrednovanje muškog poroda, i strah od ženskog.

3.11.1. Tri – trin

Broj tri u religijama predstavlja svet podeljen na tri dela: zemlju, raj i pakao. Za hrišćane, broj tri predstavlja između ostalog i Sveto trojstvo u vidu Oca, Sina i Svetog duha (Garden RS, 580), dok psihoanalitičari u broju tri vide simbol logike, reda i poretka (Trebješanin RJP, 419). Kod indoevropskih naroda sistem sveta proističe iz tri funkcije kao što su vlast, snaga i plodnost. Odatle proizilazi podela društva na kaste: sveštenici – kraljevi, ratnici i zemljoradnici koji su bili zaduženi za poredak u kosmosu.

Po hinduističkom shvatanju božije ispoljavanje je trostruko, te se on javlja u obliku Brame, Višna i Šive. Sveopšta simbolika broja tri može se svesti na tri ravni ljudskog života: materijaln, racionalnu i duhovnu.

Broj tri u narodnim verovanjima jeste simbol dovršenosti (Tolstoj, Radenković, 54) radnje koja ima svoj početak, tok i kraj. Sem toga, u određenim običajima, treba se tri puta prekrstiti ili tri puta ponoviti neku reč ili radnju¹⁴² protiv uroka (majka urečenom detetu briše čelo donjom podsuknjom tri puta), dok se u bajkama često pominje broj tri kao broj braće koja se oprobavaju u određenim podvizima. Tako na primer, u bajci *Tri brata i aždaha* (Krasnići RB, 354) tri mladića s nadljudskim

¹⁴² Vasa Meržan iz Kikinde, objašnjava običaj prilikom uvođenja snahe u dom: „Del len (borja thaj čhaves) mangro thaj lon godova del e sokra thaj oska, bahtarenla te avel sasti te avela but čhavore, te majanglal avel murš, thaj čhun e čhavores lake ando vas muškoa tunči anela andre, thaj maren borjako šoro ando bov trival, te ačhadol thaj e sokra phenel: 'Te aves godjaver,bahtali te dumut trajis pire čhavorenca, te aves paćivali, kate te akhardos.'” (Svekrva da snahi i sinu hleb i so blagosiljajući je da bude zdrava, da ima puno dece i da prvo bude muško, a onda joj glavu tri puta blago udari u peć da bi ostala u toj kući i kaže: ”Da budeš pametna, srećna da dugo godina poživiš sa svojom decom, da budeš poštena, ovde da ostaneš.“)

moćima bore se za ruku princeze koju je otela aždaha, ili tri dukata odigravaju sudbinsku ulogu u životu junaka Roma.¹⁴³

U romansi *Zmija zelenika* (Aleksandrović, 123), Mile se tek nakon trećeg pokušaja oslobađa zmije u nedrima. U porodičnoj pesmi *Aj sve sam pare popio* (Aleksandrović, 161), lirski subjekat ostavlja ženu na tri godine jer veruje da će se nakon tri godine pomiriti:

Aj ostaj zbogom ženo
Ja moram da te osavim
Ja moram da te ostavim
Tri godine da te ne vidim

Aj, ač devlesa gadžije
Me musaj mekav tut
Me musaj mekav tut
Trin brš či dikhav tut

U džambaskoj pesmi *Pasi riđo, pasi* (Aleksandrović, 285), lirski subjekat, računa da će za tri godine, njegovi konji dostići veću cenu:

Puna kola sena
Oko njih su konji
Do tri godine
I pet hiljada vredni

Pherdo vurdon khas
Trujal leste gras
Do trine bršenge
Thaj pandž e miljenge

¹⁴³ Vidi prilog broj 6. Novelu je ispričao Dragoslav Stan iz Novog Kozijaka. Novela je sva prožeta simbolikom broja tri, koji se ciklično ponavlja: tri dukata, tri pitanja upućena starcu (vilenjaku), tri odgovora vilenjaka, tri situacije iz kojih je junak izvukao pouku.

U pesmi *Pade, oče pade* (Aleksandrović, 225), lirski subjekat se žali svom ocu na gubitak voljene ćerke:

Na vašar da pođem

Tri sveće da kupim

Tri devojke plaču

Čuj, bogati oče

Me po foro džava

Trin memelja lava

Trin čheja rovena

Dade barvaleja

Tri sveće i tri ćerke koje će tugovati za preminulom sestrom simbolički ukazuju na neparan broj koji je karakterističan za neke pogrebne običaje, kao što je običaj da se sa pokojnikom stavlja jedna lutka da ne bi sa sobom odneo još nekog sa ovog sveta.¹⁴⁴ Isti običaj zasvedočen je kod Srba i drugih Južnih Slovena.¹⁴⁵

3.11.2. Četiri – štar

Broj četiri je simbol strana sveta, godišnjih doba i elemenata (zemlja, vatra, voda i vazduh). Četiri simbolizuje ovozemaljsko i prolaznost stvorenog. U Bibliji broj četiri simboliše sveobuhvatnost koja se vidi u tome, što četiri anđela uništenja stoje na četiri strane sveta, jevandelisti ima četiri i dr. (Garden RS, 99). Za Junga broj četiri predstavlja prastari, univerzalni simbol božantva – Tvorca (Trebješanin RJP, 89).

Četiri se pominje i u kletvama gde se simbolički predstavljaju četiri strane sveta:

¹⁴⁴ Informatorka Draga Knežević, Žabalj.

¹⁴⁵ Vidi: Ljiljana Pešikan — Ljuštanović „Lutka u obredu, igračka, scenska lutka”, Lutka i maska u srpskoj kulturi — od obrednog do pozorišnog čina, Novi Sad 2014, 7-

*Te del o Del te rrrspin pes éire kokala pe štar riga lumnjaće!¹⁴⁶
Neka da Bog da ti se kosti raspu na sve četiri strane sveta!,*

ili kada se pominje raskrznica (četiri puta) na kojoj vreba opasnost (Aleksandrović, 103):

*Dromenca džanbokhale ruvorra
Pe dromeske sane čhindimate.*

*Drumom idu izgladneli vuci,
Drumovima gde stoje raskršća.*

Četiri točka u dečijoj razbrajalici jesu simbol puta:

*So si štar?
E štar rrote ka vurdon.*

*Šta je četiri?
Četiri točka na kolima.*

Broj četiri u romskim običajima uglavnom se odnosi na četiri ćoška kuće, kada se bacaju orasi po ćoškovima za Badnje veče, kao žrtva precima. Ovaj običaj se može videti kod Srba. Običaj da se četiri oraha zabodu u kolač koji se mesi na Badnje veče i *da se ukrste kao krst* (Savić, Aleksandrović, 103), simbolički predstavlja Hristovo raspeće.

U bajci *Očev amanet* (Krasnići RB, 368), simbolika broja četiri ogleda se u dovršenosti svadbenog obreda: „Neki paša je imao tri sina i kćer, te pred smrt ostavi sinovima u amanet da udaju sestru za prvog prosca koji naiđe. Nakon pašine smrti, ne prođe mnogo vremena, kad dođe oala te zaprosi pašinu kćer. Braći se ne svidi prosac ali najmlađi brat pokoravajući se očevoj želji, ubedi braću da daju sestru oali...“. Oala ostane tri dana i tri noći kao gost te su se veselili, a četvrtog dana: „izađe sa devojkom iz avlije i nestane...“.

¹⁴⁶ Kletvu sam čula od svoje bake, još kao dete.

3.11.3. Sedam – epta

Broj sedam je, s jedne strane simbol božanskog savršenstva, a sa druge ima i negativnu konotaciju koja se pripisuje đavolu. Prema Bibliji, Bog je stvorio svet za šest dana dok se sedmog dana odmarao, Bog osuđuje Egipćane zbog neposlušnosti na sedam gladnih godina: „... i gle iz rijeke, izađe sedam krava lijepih i debelijeh, i stadoše pasti po obali... i gle iza njih izađe iz rijeke sedam drugih krava, ružnijeh i mršavijeh, i stadoše pasti po obali“¹⁴⁷, sedam anđela će sudnjeg dana izliti sedam čaša božijeg gneva na ljudski rod: „I čuh glas veliki iz crkve gdje govori sedmorici anđela: 'Idite, i izlijte sedam čaša gnjeva Božijega na zemlju'“.¹⁴⁸ Indijska religija u sebi sadrži sedam svetskih legendi kao i sedam godišnjih doba. Budin život je povezan sa sedam etapa njegovog bivstvovanja na zemlji.

U romskim narodnim običajima broj sedam je uglavnom povezan sa vremenom (sedam dana, sedam nedelja), dok se u priči o Pengi¹⁴⁹ caru svih Roma, broj sedam pominje u drugom kontekstu pa je tako, Penga nekada davno živeo na sedmom nebu sa svojom porodicom sve dok ga nije zadesila nesreća te je dospao na zemlju među ljude. I danas se za nekog kaže da živi na sedmom nebu, aludirajući na lagodan, bogovski život.

Broj sedam ima istu simboliku i u bajci *Priljavko i odrpanko sedam godina krali*¹⁵⁰, gde dva lopova zahvaljući dovitljivosti sedam godina lagodno žive. Negativna simbolika broja sedam može se videti u dečijoj razbrajlici o brojevima od jedan do deset, gde je sedam kćeri u kući nesreća za porodicu, dok je šest sinova simbol sreće. Šest je inače paran broj koji se dovodi u vezu sa *ravnotežom, skladom i srećom*, dok je broj sedam *neparan i nesimetričan*, te se za njega vezuje obeležje *tuđe i nesreće* (Radenković SS, 336 — 337).

¹⁴⁷ Biblija ili Sveto pismo Starog i Novog zaveta, Đ. Daničić, V.St. Karadžić Post 41, 2-3, 41.

¹⁴⁸ Isto, Otk 16, 2.

¹⁴⁹ Istorija, kultura, tradicija i običaji Roma, Udruženje Romkinja - Osvit, Niš 2009, 27.

¹⁵⁰ R.R.Jovanović, *Đelem, đelem, lungone dromenca - Išao sam, išao, dugim putevima*, 83.

Bajka *Tko sam bio tko sam sada i tko ću biti*¹⁵¹, počinje rečima: „Prije mnogo godina, preko sedam mora i sedam planina, postojalo jedno kraljevstvo u kojem se rodila lijepa djevojčica...“. Broj sedam nagoveštava daljinu i razna čuda koja se dešavaju tamo *daleko*.

U legendi o *Čarani* mitskoj ptici, potrebno je sedam dana da se ona ponovo rodi iz pepela. Dakle potrebno je da prođe jedan vremenski ciklus kako bi se stvorio život.

I u pozitivnom i u negativnom aspektu, dakle simbolika broja sedam se vezuje pre svega za prostor vremena a tek potom za količinu i broj, kao oznake velikog, teško savladivog prostora ili nepoželjnog broja kćeri.

¹⁵¹ *Purane romane paramisa - Stare romske priče*, Udruga romski putevi – Rromane droma, Zagreb 2007, 47.

IV. SIMBOL U SOCIOLOŠKO – KULTUROLOŠKOM MILJEU ROMSKE KULTURE

Romi su sve do danas sačuvali pojedine elementekulture koji ukazuju na njihovu pripadnost indijskoj kulturi. Elementi koji ukazuju na zajedničku kulturu, mogu se najbolje videti u duhovnoj kulturi Roma. Romska kultura je pretrpela (i trpi i dalje) različite uticaje kultura sa kojima je bila u dodiru kroz vekove. Međutim, njeno jezgro je ostalo očuvano, upravo zahvaljujući činjenici da je romska zajednica bila u velikoj meri izdvojena nomadskim životom i socijalno i ekonomski marginalizovana, pa je tako sačuvala kulturnu baštinu od potpunog zaborava. U romskoj zajednici su negde u većoj, negde u manjoj meri, ostali sačuvani elementi *užo* – *marime*, *rromano kris* i *baxt*.

4.1. Pojmovi čisto – nečisto/užo – marime

Romska reč *užo* – *čisto*, potiče od staroindijskog korena reči *ud* – što znači voda, svetlost i dr. Od tog korena reči potiču i staroindijske reči *ucita*, *sucitva* sa značenjem *čist*, *izvrstan*, *svetao*, *plemenit* i sl. Bog Višnu koji je u indijskoj mitologiji personifikacija Sunca oslovljavao se u vedama *ucadeva*. Upravo ta reč jeste dokaz o religiozno kulturnoj svesti ljudi iz Indije pa samim tim i Roma. Druga reč *marime* – *nečisto*, potiče od staroindijskih reči *mrtyu*, *mrti*, *mrtta*, *smrt* kao i reči koje znače *svet mrtvih*, *ubiti*, *uništiti* i td. Koren navedenih reči u osnovi je i romskih glagola *merav* – *umreti*, *mudarav* – *ubiti*, *marav* – *tući* i td. (Đurić, Acković RRS, 14).

Dakle, etimologija reči *užo* i *marime*, doprinosi da se vidi razlika između dva pojma koji nose osnovno distinktivno obeležje u kulturi Roma: a to je razlika, između života i smrti, svetlosti i tame, dobra i zla. Pojmovi *čisto* – *nečisto* kod Roma, s obzirom na to da su poreklom iz Indije, imaju snažan uticaj na vrednosni

sistem i shvatanje života uopšte.¹⁵² U romskoj kulturi određene stvari, kao što su jela ili dodir sa smrću izlažu čoveka nečistoti.

Granicu koja deli čistog od nečistog, predstavlja linija pojasa kod čoveka (Radenković SS, 14). Ispod pojasa je domen nečistog, posebno kod žene, iznad pojasa je neutralni deo, dok glava i vrat predstavljaju domen čistog, koji se štiti od prljavog prekrivanjem maramom. Donji deo tela, prvobitni je izvor nečistog što je u vezi sa tajnama rođenja i krvlju (Đurić, Acković RRS, 135). Dolaženjem u stanje kultne nečistote, osoba ulazi u stanje *marime*, što omogućava zlim silama da ovladaju jedinkom, a samim tim i zajednicom u kojoj se ona nalazi (Đurić, Acković RRS, 135).

U zbirci *Bacila sam jabuku u peć*, pesma *Lidi, lidi*¹⁵³ najbolje prikazuje odnos *čisto – nečisto*, gde lirski subjekat karakterišeo ženu kao biće nečiste seksualnosti, koja zavodi i skreće čoveka s pravog puta:

*Prevarila me ta luda,
njena suknja prljava.*

Ili u pesmi (Aleksandrović, 227) u kojoj lirski subjekat kaže:

*Nisi ženo kurva, suknja ti je kurva
suknja ti je kruva i žuta cipela*

Dakle ženin greh pripisuje suknji, odnosno donjem delu njenog tela, koje je grešno, prljavo i nemoralno.

¹⁵² Pojmovi *nečisto* i *čisto*, karakteristični su i važani za sve tradicionalne kulture i mogu se ispitivati u tradicionalnoj kulturi Srba, gde je takođe, sve što je vezano sa svetom mrtvih potencijalno nečisto i vodi u ogrešenje kao oblik ritualne nečistote. (Vidi: V. Čajkanović, *Stara srpska religija i mitovi*, 63-66).

¹⁵³ Već je pominjana u delu o vodi.

Određene grupe zanimanja, pre svega ona koja podrazumevaju blizak dodir sa uginulom životinjom ali i lekari, važe za izuzetno nečista jer dovode čoveka u dodir sa mrtvim ili krvlju. Osnovni simbol čišćenja i zaštite su metla, voda, vatra, nož i dah (Đurić Seobe, 256-257).

Dahom se otklanja urok tako, što majka urečenog deteta tri puta dune u dečije čelo, poliže urečeno mesto, a zatim donjom podsuknjom ili donjim prljavim vešom, obriše čelo deteta i kaže: „Neka ide urok na moju vandošku“¹⁵⁴, otklanjanje uroka s deteta, ukazuje da odnos prema čistom – nečistom, nije u potpunosti jednoznačan. „Prljava podsuknja“ ili donji veš, svojim dodirom štiti, ili možda sakriva dete od urokljivih očiju, ukidajući strogu polarizaciju tela. Ovakav vid zaštite pominje i Ljubinko Radenković, kada opisuje skidanje pojasa kao simboličko ukidanje granice između čistog i nečistog, kao oblik zaštite od vuka, tipične senovite, htonske životinje (Radenković SS, 17).

Odnos *čisto* – *nečisto* u romskoj kulturi, zauzima centralno mesto jer se s obzirom na ova dva pojma izvodi niz pravila šta treba raditi a šta ne, počev od hrane, pića, stanovanja, svakodnevnog života, obreda i svetkovina (Đurić Seobe, 232). Đurić navodi da: „... nebo pripada zvezdama i duhovnim bićima kao što su anđeli i nerođene duše. Osim prostora, postoji i vremenska dimenzija kosmičkog sklada, a kombinacija prostora i vremena čini dinamičku komponentu univerzuma iz kojeg nastaju kosmički ciklusi. Kosmički ciklus se odvija sledećim redosledom: ko je u ovom času smrtnik u ovozemaljskom okruženju, bio je jednom nerođena duša u nebeskom okruženju gde će se i vratiti nakon ovozemaljske smrti.“ Ciklično rađanje i umiranje, deo je hinduističke religije kojoj su Romi nekada pripadali, a karma oslobađa dušu od ponovnog rođenja i ovozemaljske patnje. Upravo zbog toga u romskoj kulturi važnije je biti (postojati) nego imati (posedovati), što se najasnije može videti u romskom jeziku¹⁵⁵, na primer, partikula *si*, u romskom jeziku znači *da, jeste*, ali isto tako, znači i glagol *imati* (Đurić Seobe, 233). Primer rečenice: „ *si man éher – imam kuću*“, što bi u bukvalnom prevodu na srpski jezik bilo „ *jeste kuća*“ pokazuje da u romskom jeziku i kulturi ne postoji poseban izraz za pojam *imati* kao recimo u drugim jezicima.

¹⁵⁴ Informatorka Draga Knežević, Žabalj.

¹⁵⁵ R. Uhlik, *Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku Rromani*, Građa X, odeljenje istorijsko-filoloških naka, knjiga 7, Sarajevo 1961, 190.

4.2. Pojam sreće/baxt

Sreća zauzima centralno mesto u kulturi Roma, ona se priziva od rođenja deteta pa do kraja života. Romi veruju u sudbinsku predodređenost ljudskog života. Odmah po rođenju deteta nakon sedam dana, dolaze Urme, odnosno suđaje, koje detetu proriču sudbinu. Po narodnom verovanju, Urme žive po tri u grupi. Prva je zaštitnica čoveka i naziva se *lači urma – dobra urma*, druga urma se zove *šudri urma – hladna urma* i ona je posrednica između prve i treće urme, a treća urma je *bilači urma – zla urma* koja donosi čoveku zlo i nesreću tokom života (Đurić, Seobe 257).

Inače, simboli sreće mogu biti različite stvari od biljaka (detelina sa četiri lista), metala (potkovića) do ličnih imena kao što je na primer Bahtijar (Srećko) ili različitih amajlija poput crvenog konca oko ruke dr.

Potkovića na pragu doma M. Nikolića, Žabalj

Potkovića na pragu doma N. Barbul, Srpska Crnja

Sreća i zdravlje se potenciraju u blagoslovima najčešće kada se polazi na put (Dimić RKZB 37):

Bahtalimata, thaj sastimasa!

U sreću i zdravlje!¹⁵⁶

¹⁵⁶ U srpskim svadbenim pesmama takođe se višestruko blagosilja polazak svatova po nevestu, neposredno: *U ime Boga, u dobar čas* ili *Ko mislio nauditi, nedao mu Bog*, u posredno, vezivanjem kretanja svatova sa kretanjem nebeskih tela Sunca i Meseca:

U romskoj kulturi deca su najveće bogatstvo što se u svakoj prilici ističe, kao što kaže informatorka Dragica u intervjuu (Savić, Aleksandrović, 170): „Moj najsrećniji period u životu je kada sam dobila dva sina a kasnije kada sam dobila i prvo žensko unuče...“, ili kada Živka (Savić, Aleksandrović, 124) navodi svoj najsrećniji trenutak u životu: „Kad mi se prvi sin oženio!... Ja sam kazala mužu, koliko god da košta, pravićemo svadbu, ne pitam za pare... tu je bila svadba u šatoru od dvanaest metara u dvorištu... skoro dva dana se održavala svadba.“ Imati decu je tako i preduslov i simbol sreće.

U ljubavnoj pesmi (Aleksandrović, 231) lirski subjekat za svoju dragu kaže:

*Ja je volim ne mogu je prežaliti,
Aj ja ne tražim veliko bogatstvo
Neka me Bog čuva i neka da sreću i zdravlje,*

verujući da je za sreću potrebna ljubav voljene žene i zdravlje, a ne pusto bogatstvo. U pečalbarskim pesmama u istoj zbirci najviše se može uočiti nezadovoljstvo bogatstvom stečenim u tuđini, jer je zbog njega ostavljena porodica, stari roditelji ili voljena žena:

*Krenuo sam u Nemačku,
Ostavio svoju siromašnu kolibu,
svoga oca starog, svoju majku staru...*

Isto je naglašeno i u pesmi (Aleksandrović, 277) u kojoj se stari otac obraća sinu, govoreći o svojoj usamljenosti i bolu:

*Zaran, kume, zaran stari svate,
Moli vam se ženikova majka
Zarana mi snau dovedite
Da donese sunca u njedrima
U rukama sjajne mesečine*

*Srce me puno boli
otkako si ti sine otišao,
što sam ostao sam, sam i bolestan...
imali smo jednu kuću malu
ona nam je bila sretna,
ne treba mi kuća velika,
u njoj ću umreti sam, sam i bolestan.*

Porodica i rodbinski odnosi čine lirski subjekat srećnim

(Aleksandrović, 199):

*Kad bih oca imao
Ruke da mu vidim
Njima da me grli
Sretan bih bio.*

*Te avel man mungro dad
Te me dikhav leske vas
Te zagrlil vi vo man
Thaj baxtalo te avav.*

U porodičnoj pesmi (Aleksandrović, 217), stečeno bogatstvo se daje na ponovnu ženidbu, kojom se olako prelazi preko ljubavi prema tek preminuloj ženi. Ova pesma je veoma interesantna, jer ukazuje na odnos prema ženi u romskoj zajednici i odnos prema životu uopšte. Lirski subjekat pita pticu kakve mu vesti donosi, ona mu kazuje da mu je žena umrla, na šta on odgovara:

*Ostavi je nek je mrtva!
ja još imam šest volova
dva ću dati po crkvama*

dva ću dati na sahranu

dva ću dati na ženidbu!

Mekla, mekla mek merelu!

te maj sima šov guruva

maj duj dava pe khandirja

maj duj dava prahovala

maj duj dava ženivama!

Pored nesumnjivog negativnog odnosa prema ženi koja nije bitna u životu muškarca, ovde je prisutan i naglašen vitalizam zajednice koja se prevashodno okreće životu, potiskujući i brzo zaboravljajući smrt.

U porodičnoj pesmi (Aleksandrović, 223), žena u istoj situaciji kada ostaje bez muža vapi:

Kud da pođem i kuda da skrenem,

gde da tražim svoj mir izgubljeni.

Decu imam opet se rastajem,

mala deca oca svoga traže.

Karing džava, karing bandarava,

Karing mande miro me rodava.

Čhavra sima, pale rastavivma,

Čhavra cikne, roden pe dadores.

Vrednosne norme romske zajednice kada je reč o brizi za decu i čuvanju porodice, nameću mnogo veću odgovornost ženi, dok muškarac – udovac može lako da se oženi drugom ženom, pa čak i da prevari ženu bez sankcija od strane

zajednice.¹⁵⁷ Ovako gledano, muškarac lakše i jednostavnije od žene doseže ličnu sreću, zasnovanu delom na privilegovanosti i sebičnosti.

Pojam sreće je opevan u pesmi *Najbogatiji ja sam čovek* (Aleksandrović, 137) budući svekar razmeće se bogatstvom i ličnom srećom, jer ima sina za ženidbu i ćerku za udaju što ga čini najbogatijim čovekom. Pesa je puna životnog optimizma i radosti i ukazuje i na to da Romi malo traže od života i uživaju u njegovim darovima: radu, porodici, materijalnoj sigurnosti i Božijoj zaštiti.

„Najbogatiji ja sam čovek,

Na svetu

Šta da radim imam sve,

Šta god ja hoću.

Dušmani šta misle

Njima neka bude.

Svoj posao ja radim

Pomaže mi dragi Bog.

Jalajala jalalej imam, Bože, dobru ćerku,

Jalajala jalalaj imam, Bože, dobrog sina,

Jalajala jalalej imam, Bože, lepu ćerku.

Jali jali jal veliku svadbu ja pravim.

Moj sin je porastao

Svadbu da napravim.

Pomozite mi, ljudi,

Snaju ja tražim.

Prijatelje ja da nađem

Dogovor sa njima da napravim.

Velike pare ja ću dati

Snaju da dovedem.“

¹⁵⁷ Videti u pojmu pravde/romano kris, odnos prema ženi u slučaju bračne prevare.

*„Majbarvalo me sem Rrom,
Ande amala
So te kerav sima sa,
So god me kamav.
E dušmaja so mislin
Lenge mek avel
Mori bući me ćerav
Ta pomožil mange o Del.*

*Jalajala jalalej sima devla lašhi šhej,
Jalajala jalalej sima devla laško šhav,
Jalajala jala lej sima devla šukar šhej,
Jali jali jal baro abijav me kerav.*

*Moro ćhavo barilo,
Abijav te kerav.
Ažutin man romalen,
Bori me rodav.
Xanamik te arakhav,
Logodba te kerav.
Bare love me kam dav,
Bori te anav“.*

U romskoj bajci *Suđenice*¹⁵⁸, govori se o neizbežnoj sudbini koju suđenice proreknu, bez obzira na carevu želju da mu Ciganin ne bude zet:

„ ’...ovom tek rođenom detetu proričem da bude snažan i hrabar’, druga suđenica reče: ’Ovom tek rođenom detetu proričem da bude lep i mudar!’, a treća suđenica videvši kralja da prisluškuje njihovo proročanstvo reče: ’... ja mu proričem da će se oženiti carevom najmlađom ćerkom, da nasledi cara!’.”

¹⁵⁸ Slavimir Demirović Slavko, *Mečkinio dete*, Prokuplje 2012, 9.

Caru se nije dopala ono što je čuo od suđenica, pa je za tri šake dukata otkupio devetog sina od Ciganke i dete bacio u provaliju, misleći da je prevario sudbinu. Međutim, suđenice su spasile dete i odgajile ga tako da je za kratko vreme postao snažan i lep momak. Kada je postao momak, suđenice su ga pustile da se sam o sebi stara. I tako, mladić se kroz niz iskušenja kroz koja je prolazio obreo pred dvorom onog istog cara koji ga je bacio u provaliju. Car je birao zeta tako što su careve ćerke bacale okupljenim mladićima zlatnu jabuku u znak pristanka na brak. Najmlađa ćerka je bacila zlatnu jabuku Ciganinu, ali car je vikao da je to greška i tražio od ćerke da ponovi bacanje, međutim sva tri puta devojka je bacala zlatnu jabuku samo Ciganinu. Sreća je u bajkama prikazana kao sudbinski predodređena za svakog pojedinog čoveka i ona se ne može promeniti.¹⁵⁹

U bajci *O manuš našti te našel peskere baxtatar – Čovjek ne može pobeći od svoje sreće*, siromašni Rom ostaje siromašan bez obzira na želju njegovog bogatog suseda da mu olakša teški život, tako što mu poklanja dukate sakrivene u kokoški i guski. Rom ne prepoznaje sreću u materijalnim stvarima, te razočarani bogataš na kraju bajke zaključuje: „...niko ne može drugome promjeniti onakvu sreću, kakvu mu je sudbina namijenila...“.¹⁶⁰ Dok u drugoj bajci pod nazivom *O barvalo manuš thaj o Rom – Bogataš i Rom*,¹⁶¹ ukazuje na to da sreća nije u bogatstvu već u porodici odnosno deci. U bajci se najbolje može videti šta Roma čini srećnim i koliko je za njega važna porodica, odnosno deca koja svojom slogom pobeđuje nemaštinu:

„U staroj i trošnoj kućici živeo jedan Rom sa osmoro djece. Svakog je dana po završetku posla, na putu kući, djeci kupovao kruh, a za sebe salatu i malo rakije. Kada bi stigao kući, djeci bi odmah poslužio ručak, a sam bi pojeo malo salate i popio rakije. Poslije ručka svi zajedno su se zabavljali pjevajući i plešući uz živahnu muziku. Rom je imao bogatog suseda koji nije imao dece. Posmatrajući svakodnevno veselu decu svog suseda, bio je nesrećan jer nije imao svoju decu. Jednog dana je odlučio da susedu Romu da novac kako bi napravio bolju kuću za svoju decu. Rom je napravio veliku kuću, ali je vremenom prestao da se druži sa

¹⁵⁹ Ovakav koncept sudbine, srećemo i u srpskoj bajci *Usud* (V.St.Karadžić, *Srpske narodne pripovijetke*, Beograd 1969, 62).

¹⁶⁰ Udruga romski putevi Romane droma, *Purane rromane paramiča - Stare romske priče*, Zagreb 2007, 13.

¹⁶¹ Isto, 13.

siromašnim ljudima i iz njegove kuće se više nije čula vesela muzika kao ni vesela dečija graja. Shvativši da više nije srećan kao nekada, Rom odluči da vrati novac susedu, jer sreća se ne kupuje novcem. Od kako imam novca, izgubio sam svoje prijatelje, djeca više ne plešu kao prije, život nam se promjenio“. Vrativši novac, bogatom komšiji, sreća se vratila u njegov dom. Deca su opet počela da plešu uz veselu muziku.

Iz navedenih primera, može se zaključiti da je za ženu uglavnom najveća sreća rođenje prvog deteta (sina), a zatim svadba, odnosno ženidba sina ili udaja ćerke. U ovim prelomnim trenucima, žena se izdvaja iz porodice kao veoma važan član, koji ravnopravno učestvuje u porodičnim obredima te se njena uloga kao žene i majke ističe, što za nju predstavlja sreću i najlepše trenutke u njenom životu. Za muškarca sreća takođe može biti suštinski vezana za porodični život i slogu, ali za razliku od žene, on ličnu sreću može ostvariti i sebičnim, samoživim ponašanjem, a da za to ne pretrpi osudu zajednice. I jedni i drugi sreću prema verovanju, ne mogu ostvariti mimo onoga što je sudbinski predodređeno.

4.3. Pojam pravde /romano kris

Običajno pravo nije karakteristično samo za romsku zajednicu, ono se praktikovalo sve do skora i u srpskoj zajednici.¹⁶² Seljaci su često pravdu preuzimali u svoje ruke kažnjavajući prestupnike za krađe, preljube, prevare i sl., a kazne su bile različite: od sakaćenja, proklinjanja, sramoćenja do izгона iz sela ili kamenovanja, odnosno ubistva. Međutim, dok se u srpskoj zajednici ovaj običaj iskorenio u romskoj i danas postoji u Banatu, u Vojvodini.¹⁶³

Romski izraz *Kris* potiče iz grčkog jezika i znači *sud*, sem toga, u romskom jeziku označava pojam pravde, kao i ustanovu u kojoj se odigravaju sporovi. Neke

¹⁶² Tihomir R. Đorđević, *Selo kao sud u našem narodnom običajnom pravu*, Zbornik Filozofskog fakulteta Univerziteta, knj.1.

¹⁶³ U istraživanju po Vojvodini, informanti su navodili da se kris-romski sud i danas praktikuje ali da gubi na težini kao što je nekada imao. (vidi prilog 5).

grupe Roma za običajno pravo imaju i druge nazive, u zavisnosti od grupe kojoj pripadaju, pa tako postoje nazivi *Žudikate*, *Dalavera*, *Divano*, *Stabor*, *Sendo* (Acković, 146) i dr. Sudija je uglavnom najstariji Rom koji uživa ugled i poštovanje u romskoj zajednici.¹⁶⁴

Po rečima informatora Stevana Novakovića iz Jaše Tomića: „Sudija ne sme biti u srodstvu ni sa jednom od zavađenih strana kako bi odluka bila pravedna, zato se krisator angažuje iz drugog sela, pa čak i iz druge države.“

Zavađenim stranama je dozvoljeno da pozovu svedoke koji će svedočiti u njihovu korist, dok je ženama zabranjen pristup sudu, sem u dva slučaja: kada je žena pozvana kao svedok, kada žena nije zadovoljna porodičnim životom, a nema kome da se obrati. Ona tada javno prebaci suknju mužu preko glave kako bi ga osramotila pred svedocima što joj daje pravo da bude saslušana pred sudom. (Romkinje uglavnom nisu nosile donji veš, zbog toga je osobapokrivena suknjom bila ponižena.) Grupa posmatrača sačinjava neku vrstu porote, ali mogu preuzeti i ulogu pomiritelja zavađenih strana. Pre održavanja Krisa, zavađene strane polože zakletvu (uglavnom nad svećom) da će poštovati odluku suda.

Novac od odštete prelazi iz ruke okrivljenog u ruku oštećenog kako bi se nadoknadila šteta, međutim ukoliko je prestupnik optužen za silovanje ili ubistvo, on se isključuje iz zajednice jer je *marime* – *prljav*. Smrtna kazna se u Krisu

¹⁶⁴ Radeći istraživanje na teritoriji Vojvodine u okviru projekta *Narodni običaji i verovanja Roma u Srbiji*, posetila sam u selu Jaša Tomić, Stevana Novakovića *krisatora*, odnosno romskog sudiju, koji i danas deli pravdu u romskoj zajednici kada ga pozovu. On je u intervjuu naveo da se i danas Romi tuže najčešće zbog imovinsko-pravnih nesuglasica ili prevare supružnika, odnosno kada žena prevari muža. Do sada se u njegovoj praksi nikada nije desilo da žena tuži muža za prevaru, jer kako kaže ispitanik: *Pa to je normalna stvar da muškarac vara ženu, ali nije u redu da žena prevari muža jer bruka porodicu!* (U prilogu broj 5, navedeni su delovi intervju sa još dva krisatora u kojem se mogu videti razlike u odlukama i prilikom plaćanja sudije, što zavisi od mesta gde se održava sud. Danas se romski sud praktikuje kako navodi Miša iz Srpkse Crnje „Da bi se pričalo kako je neko bio na sudu.“

nikada ne izriče, pošto, po verovanju Roma, oduzimanje života remeti tok sudbine što može izazvati osvetoljubivost duha ubijenog čoveka.

Utvrđivanje krivice ili nevinosti okrivljenog veoma je različito, navešćemo samo neke primere: *Sastrali kris* (Đurić, Acković RRS, 93) – (*presuda gvožđa*): optuženom se naredi da stavi levu ruku na usijano gvožđe, ukoliko se pojave plikovi, optuženi je kriv. *Anrengi kris* (presuda jajima), osuđeni gađa udaljeno drvo jajima (od 3 - 9 jaja u zavisnosti od krivice), ukoliko ne pogodi drvo (koje je obično udaljeno toliko da se ne može lako pogoditi) smatra se krivim. Ukoliko pogodi drvo, mrlje od jaja će poslužiti gatarama da predskažu budućnost tužitelja.

Najčešće se okrivljeni zaklinje pred svećom u crkvi, a kletve su uglavnom u vezi sa decom i porodicom. U nekim slučajevima okrivljeni legne u sanduk pored upaljene sveće, te se tako kune u svoju nevinost. Nekada je i to sasvim dovoljno da se poveruje u iskrenost, jer u romskoj zajednici postoji verovanje da Bog kažnjava krivokletnika upravo onako kako se krivo kleo.

Ako se utvrdi da je osumnjičeni kriv za delo koje se tereti, tada se izriče kazna. Kazna, kod grupe Roma pod nazivom *Lovari* je *Kevčigo – Nadoknada*, materijalna nadoknada, koja se uglavnom plaćala dukatima, danas se prihvata i novac.

Zakletvu kao dokaz nevinosti upotrebljavaju svi Romi u regionu Istočne Evrope¹⁶⁵ bez obzira na konfesiju. Zakletva se polaže pred manastrom, pred krstom, stojeći u mutnoj vodi obnažen do pojasa, ili nad hlebom ili nakovnjem.

Predmeti nad kojima se polaže zakletva pa i sam čin zaklinjanja, zavise od grupe Roma ili njihove profesije. Na primer, će se zaklinjati nad nakovnjem, jer je nakovanj za njih sveti predmet. Zaklinjanje u mutnoj, prljavoj vodi, simboliše bolest, te ukoliko se osoba krivo zaklela, ona može očekivati bolest i nesreću. Obnaženost (ili gologlavost, odnosno kod žena i raspuštanje kose) do pojasa prilikom zaklinjanja omogućava direktan kontakt bez prepreka sa silama koje se

¹⁶⁵ D. Acković, *Neki elementi običajnog prava Roma*, u: *Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno - ekonomske integracije*, SANU Beograd 2012, 133.

prizivaju. Ukoliko želi da ućutka sudiju, postoji verovanje da okrivljeni treba: „da donese u sudnicu zemlju sa tri groba, pa će njome ućutkati sudijina usta ili treba da pogleda sudiju kroz prsten koji je skinut sa pokojnika, i sudija će biti ućutkan.“¹⁶⁶

U porodičnoj pesmi (Aleksandrović, 187), pominje se *drvena šatra* pod kojom se sudi Romima. Verujemo da ovo simbolički prikazuje romski sud, a sadrži i elemente opisa zaklinjanja okrivljenog:

De trin ges thaj trin raćaju,
De trin ges thaj trin raćaju,
Či soven mre jakhaju,
Či soven mre jakhaju.
Thaj adjes ju či sovena,
Thaj adjes ju či sovena.
Jav, devlica, te meravju,
Kana čaćes či mothavju.

Dama duma e rromnjasa,
Dama duma e rromnjasa.
Kaj či avilam e bakhrjasa,
Kaj ča avilam e bakhrjasa.

Po izlazo e čarjasa,
Po izlazo e čarjasa,
Pal me čorro po nekazo,
Pal me čorro po nekazo.

E čarjasa po dumoju,
E čarjasa po dumoju,
E grižasa ando šeroju,
E grižasa ando šeroju.

¹⁶⁶ N. Jašić, *Stari niški Romi*, 74.

*Telaj šatra e kaštuniju –
E šatra kaštuniju,
Kote si e Roma,
Kote krise e Roma siju.*

*Tri dana i tri noći,
Tri dana i tri noći,
Ne spavaju moje oči,
Ne spavaju moje oči.
I danas neće spavati,
I danas neće spavati.*

*Jaoj, Bože, da umrem ja
Ako istinu ne govorim.*

*Razgovaram sa ženom,
Razgovaram sa ženom,
Što nismo doneli ovcu.
Što nismo doneli ovcu.*

*Na izlazu s travom,
Na izlazu s travom,
A ja siromah na muke,
A ja siromah na muke.*

*Sa travom na ramenu,
Sa travom na ramenu,
Sa brigom u glavi,
Sa brigom u glavi.*

*Ispod šatre drvene –
Šatra drvena,
Tamo ljudi,
Tamo se sudi Romima.*

Iako *Rromano kris* nije zvanična institucija, reč je o praksi izuzetno značajnoj za opstanak kulturnog identiteta romske zajednice. Upravo u konceptu i delanju romskog suda artikuliše se shvatanje pravde, krivice i kazne, pa romski sud simbolički obuhvata sve ove tri kategorije, te je to razlog da ga razmatramo u okviru ovog naroda. Takođe, ovo makar ritualno očuvanje romskog suda (on nema obavezujuću pravnu težinu) simbolizuje izdvojenost, različitost romske zajednice, ali sada u pozitivnom kontekstu, kao zajednice koja može da očuva vlastiti vrednosni sistem.

V. ZAKLJUČAK

5.1. SIMBOLIČKA ZNAČENJA BIĆA, POJAVA, ODLIKA SVETA I ČOVEKA

Istraživanje koje smo sprovedi, pokazalo je da bića, pojave, pojmovi, odlike sveta i čoveka pored osnovnog, mogu imati simboličko značenje, a na njima se zasniva osobeno viđenje sveta. Simboličku vrednost imaju pojave vezane za čovekov život i njegov opstanak, kao i čovekovo telo, biljke, životinje i apstrakni predmeti. Pritom pre možemo govoriti o mogućim simboličkim značenjima nego o "pravim" simbolima. Ova značenja su, po pravilu, ambivalentna, ista pojava ili biće mogu imati pozitivno i negativno značenje. Simbolička značenja u romskoj tradicionalnoj kulturi počivaju na temeljnom vrednosnom sistemu kulture, ali uglavnom nisu suštinski različita od onih koja se formiraju u drugim tradicionalnim kulturama.

U tradicionalnim društvima kao što je romsko, ljudski svet se, najopštije posmatrano, shvata kao srednji prostor – mezokosmos uređen nizom pravila, dok su prostori izvan njega, područje bogova, demona i mrtvih. Ukoliko bi došlo do remećenja sklada, između gornjeg i donjeg sveta, došlo bi do vraćanja haosu, u stanje koje je prethodilo kosmogoniji. Da bi se opet uspostavio red, ljudi različitim obredima moraju umilostiviti bogove, demone ili mrtve, kako bi se oni vratili u njima pripadajuće prostore, čime se ponovo uspostavlja poredak u mezokosmosu.¹⁶⁷ Ljudski prostor, u shvatanju tradicionalnih kultura ima sveti centar, odnosno *središte sveta*. Središte može biti drvo, hram ili neki predeo. Recimo u romskoj zajednici, središte sveta može biti svakako drvo kruške kada se slavi tetkica Bibija, ili more kada se slavi Kali Sara. Upravo ovo svedoči da je i romska, kao i većina tradicionalnih kultura u osnovi simbolička. Predmeti, bića, pojave iz svakodnevice mogu u ovim kulturama pored svoje realne pojavnosti imati i transcendentalni smisao ili mogu dobijati opštija simbolička značenja. Kecelja je recimo, svakodnevni upotrebnii predmet, ali može postati simbol statusa udate žene, odnosno gubitka tog statusa. Sem toga ona simbolizuje i zaklon, zaštitu od

¹⁶⁷ O ovome vidi M. Elijade, *Sveto i profano*, Beograd 2004, 30.

zlih očiju, ako je nosi trudnica, a može označavati i granicu između gornjeg – čistog i donjeg – prljavog dela tela.

Sagledavajući kako se oblikuje slika sveta romske zajednice kroz različite književne vrste, možemo zaključiti da je romska zajednica do danas sačuvala pozitivan stav i neraskidivu vezu sa prirodom, poštujući je i plašeći je se. Ovo se najviše može videti u simbolici bilja. Recimo, drvo oraha ili zove smatra se demonskim biljem koje se u slučaju skrnavljenja sveti čoveku. Isto tako, bilje može biti u službi čoveka, ono koje isceljuje i njega i stoku, a u rukama većih iscelitelja – *drabarno*, ono ima magijsku moć.

Porodica – supružnici, stari roditelji i pre svega deca – zauzima primarno mesto u romskoj zajednici, ona čoveka čini srećnim. Ovo se najviše ogleda u lirskim pesmama, u kojima se iskazuje ogromna ljubav prema deci i poštovanje prema starim roditeljima. Bez obzira na činjenicu da su Romi vekovima razdvojeni od svoje zemlje matice, kroz mitove, lirske pesme, kletve i dr. zadržao se u tragovima drevni pogled na svet. Romi su usled vekovnog suživota sa narodima iz okruženja kroz svoje običaje, kletve, zagonetke i dr. vrste, prihvatili određene simbole kao svoje, ili je reč o simbolici zasnovanoj na arhetipima i kolektivno nesvesnom.

Simboli razmatrani u ovom radu, mogu se podeliti u dve grupe: tradicionalni simboli koji pripadaju prevashodno romskoj zajednici i univerzalni simboli. Prvoj grupi bi pripadale simboličke vrednosti *Romano krisi – Romskog suda* i pojam i kontrast *Užo – marime/ Čisto – nečisto*, koji su se do danas zadržali kod svih Roma, bez obzira na konfesiju, profesiju ili pripadnost određenoj romskoj grupi dok, univerzalnim simbolima u manjoj ili većoj meri pripadaju svi ostali simboli, pošto se sreću i u drugim tradicionalnim kulturama, a i danas su u manjoj ili većoj meri zastupljeni kod određenih grupa Roma. Ipak, i kada je o ovim univerzalnim simbolima reč, mogu se uočiti izvesne kulturne osobenosti romske zajednice. Takav je na primer prislan odnos prema Bogu. Bog se priziva u svim situacijama, te se tako stiče utisak da je Bog dobar prijatelj u nevolji ili osvetnik koji se priziva u svadi. Određenu specifičnost nosi i značenje puta, sreće, bele boje ili brojeva. Tu se pored opštih simboličkih značenja, mogu opaziti i specifična istorijska iskustva romske zajednice.

Na primer, simbol puta, za romsku zajednicu ima poseban značaj, pa se simbolika puta može pronaći u svim književnim žanrovima, a naročito je interesantan u kletvama i blagoslovima gde se nekom može poželeti nesreća i sreća na putu. Bela boja u romskoj kulturi ima ambivalentno značenje isto kao i u drugim tradicionalnim kulturama, dok simbolika sreće na prvo mesto postavlja decu ispred materijalnog bogatstva. Interesantno je da je simbolika brojeva u dečijoj razbrajalici, sačuvala kolektivnu svest o ženskom detetu kao manje poželjnom od muškog, što je i danas aktuelno u romskoj zajednici:

Šta je šest?

Šest sinova su sreća u kući

Šta je sedam?

Sedam kćeri su nesreća u kući.

U prostorno simboličke kodove romske kulture, u čijem je središtu drvo sveta (kruška/čovjek i dr.), mogu se svrstati simboli životinja i bilja. Zmija i konj posreduju između prostora gore/dole odnosno iznad/ispod zemlje, a time između živih i mrtvih vršeći ulogu medijatora, kao u primeru kada se konju šapne na uho da odnese urok iz kuće, verujući da će on urok oterati u donji svet, i tako ukućane spasiti zla.

Svi pomenuti simboli danas su sačuvani uglavnom u običajima, odnosno verovanjima, a manje u zagonetkama i bajkama koje se danas gotovo i ne prenose u živoj kolektivnoj komunikaciji, već opstaju manje ili više u pismenoj formi, više kao sećanje nego kao živa kulturna razmena. Verujemo da je naše istraživanje upravo zbog toga dobilo na značaju pošto, nadamo se, može doprineti sistematizovanju i tumačenju usmene književnosti i tradicionalne kulture Roma. Rezultati istraživanja mogu uticati na razvoj i građenje romske pisane kulture i doprineti jasnijem sagledavanju kulturnog identiteta, osobenosti Roma i njihovih veza sa kulturama drugih naroda.

VI. DODATAK

Prilog. 1

Romski knez iz Rumunije i Marija Aleksandrović. Slika je nastala na jednom skupu u Beogradu 2012. godine a prikazuje rumunskog kneza sa štapom kao simbolom vođstva.

Prilog 2.

Upitnik za potrebe proučavanja simbola u usmenoj romskoj književnosti.

Ja _____ dajem saglasnost da se podaci koriste

za potrebe izučavanja romskih običaja u Srbiji.

Datum: _____

I PODACI O ISPITANIKU

1. Ime i prezime ispitanika _____
2. Datum i mesto rođenja _____
3. Trenutno mesto stanovanja _____
4. Nacionalnost, dijalekat _____
5. Verispovest: a) pravoslavna b) katolička c) islamska d) drugo

6. Ime osobe koja je vodila intervju _____

Prilog 3.

Spisak ispitanika koji su bili uključeni u projekat *Narodni običaji i verovanja Roma u Srbiji*:

1. Vasa Meržan (1938), Kikinda
2. Draga Knežević (1943), Žabalj
3. Jelena Radu (1944), Zrenjanin
4. Voja Šajn (1945), Samoš
5. Ljubica Jovanović (1946), Vrdnik
6. Stevan Novaković (1946), Jaša Tomić
7. Jovanka Šajn (1947), Dolovo
8. Lina Nedeljkov (1952), Samoš
9. Mira Lakatoš (1952), Srpska Crnja
10. Stanko Stojkov (1956), Vršac
11. Slavko Nikolić (1957), Vršac
12. Dragoslav Stan (1958), Novi Kozijak
13. Stevan Šajn (1958), Zrenjanin
14. Mišo Stojkov (1959), Srpska Crnja
15. Zorica Nikolić (1963), Žabalj
16. Snežana Barbul (1966), Novi Bečej
17. Gordana Urošev (1973), Samoš
18. Nevenka Barbul (1976), Srpska Crnja
19. Lajoš Barbul (-), Srpska Crnja
20. Marija Kaldaraš (-), Vršac
21. Pava Šajn (-), Samoš

Prilog 4.
Fotografije intervjuisanih Roma:

Dragoslav Stan i Marija Aleksandrović, Novi Kozijak

Marija Kaldaraš, Slavko Nikolić i M.Aleksandrović, Vršac

Voja i Pava Šajn sa Marijom Aleksandrović, Samoš

Draga Knežević i M.Aleksandrović, Žabalj

Nevenka Barbul i M. Aleksandrović, Srpska Crnja

Vasa Meržan sa suprugom i M. Aleksandrović, Kikinda

Prilog 5.

Odlomci iz intervjua sa ispitanicima:

Odlomak iz intervjua sa Mišom Stojkov (1959) iz Srpske Crnje o Krisu-Romskom sudu:

M.A. Da li je romski sud karakterističan za Rome u Banatu ili se on praktikuje i u recimo Leskovcu, Vranju i drugim mestima u Srbiji?

M.S. Koliko znam, nisam čuo da postoje romski sudovi širom Srbije, uglavnom su to sudovi u delovima južnog Banata, i nešto malo u srednjem Banatu. Najviše ga ima u južnom Banatu, jer je povezan sa Rumunijom, a ciganski sud potiče iz Rumunije, tamo su formirana čak i udruženja pod tim nazivom. Tamo se vekovima praktikuje romski sud, pa se to prenelo i ovde zato što su Romi iz Vršca dosta radili sa Romima iz Rumunije. Sud se uglavnom vodi iz materijalnih razloga ili je to porodična stvar ili je to prevara ili preljuba. Sudije su izbarani ljudi koji su neukaljani, imaju autoritet i uticaj u društvu gde se održava romski sud, mada postoje slučajevi kada se poziva sud sa strane iz drugog mesta. Sudije pozivaju strane koje se sude da bi isterali svoju pravdu i dokazali ko je u pravu a ko nije.

M. A. Da li se sudija plaća za svoje usluge?

M.S. Ne, sudija se ne plaća jer to bi bila čista manipulacija, jer bi bilo nepravdenih odluka. Inače na jednom sudu bude više sudija, i koncenzusom odlučuju o presudi.

M.A. S obzirom na to da ste bili sudija, da li bi mogli da ispričate kako ide proces siđenja?

M.S. Evo pre desetak dana sazvan je jedan ciganski sud, u pitanju je bila bračna problematika gde je žena ostavila muža i otišla sa dvoje dece kod svojih roditelja. Problem je bio u tome što je bila maltretirana i fizički i psihički. Sud je pozvao njen otac, jer su mu pretili pa je hteo da zaštiti svoju porodicu i sebe. Sud je zaseo, saslušali smo obe strane. Iz ženine priče jasno se videlo da ona nije kriva i da je kriva druga strana. E sada, problem su bila deca, jer po svim pravilima deca pripadaju majci, a otac ima prava da ih vidi. Međutim, tast se protivio toj odluci,

ali smo na kraju ipak odlučili da otac ima prava da viđa svoju decu i da ih vrati majci kada se dogovore. Mi smo pre svega pokušali da ih pomirimo, i to se dešava nekada da se pomire, ali ovaj par nije hteo. Ali to ne znači da se oni neće pomiriti, možda sud nije uspeo, ali će se oni vremenom možda pomiriti.

Ovaj slučaj je blaži oblik suđenja ima i težih slučajeva kada je novac u pitanju. Onda se kunu u crkvi i ima svega. Ima raznih slučajeva, kada se zaklinju u decu i zdravlje. Inače najjača kletva je u decu i kada se neko zakune u decu, onda sve ostalo pada u vodu i ništa više nije jače od te zakletve, sudije mu poveruju. Sudije se trude da naprave dobro ili *mištipe*, da obe strane budu zadovoljne. Sudije naravno ne mogu da garantuju da su izmirile obe zavađene strane i da je spor rešen do kraja, to zavisi i od zavađenih strana da li će poštovati odluku suda. Može se desiti da se odluka ispoštuje mesec, dva i da se opet zavade. Meni su lično ti romski sudovi neka vrsta atrakcije, da se priča eto bio sam u ciganskom sudu, da se priča o velikim ciframa. U Rumuniji je to drugačije tamo se to poštuje. Imate slučajeva kada se da novac na kamatu, pa određena suma novca za godinu dana dostigne visinu i do 100.000 eura, tada i kuće odlaze na kamatu zbog duga od recimo 5.000 eura. U pitanju su očigledne prevare.

M. A. I na čijoj je strani romski sud, na strani zelenaša ili onog što je svesno uzeo novac na kamatu?

M.S. Sud kaže: „Ti si znao i nisi trebao da uzmeš novac!“. Tu se dešavaju velike nepravde. Ti sudovi pozivaju sudije iz zajednice gde se desio slučaj, i onda se to brzo pročuje. Na primer, Marko je pozajmio novac i za godinu dana nije vratio dug i izgubio je kuću.

M.A. Da li je bilo slučajeva suđenja koji su na tebe ostavili utisak?

M.S. Kod nas Roma, poznato je da se sklapaju mladi brakovi, to su praktično deca. I onda kada prođe ljubav, dođe do problema. I onda roditelji traže da se održi sud, zbog novca koji je uloženi ili da se ćerki očuva obraz ili sinu koji opet treba da se ženi, to je da kažemo tradicija gde od dve strane jedna mora biti čista, neukaljana. Kada obe strane tvrde da su u pravu, onda ide kletva. Kletva na licu mesta, nekada se i to uvažava rili u crkvi gde se jako poštuje, jer se veruje ako se krivo zakleo da će mu se tako i desiti. I bilo je slučajeva da se krivo zakleo i da se kletva obistinila.

Ako sud utvrdi da osoba ne govori istinu a ovaj kaže da ide u crkvu da se zakune, sudije će prepustiti da se zakune i oslobodiće ga krivice, pa neka mu bude, ako se ne boji Boga. Prisustvovao sam jednom slučaju, to je bilo jezivo, kada neko legne u sanduk, upali se sto i jedna sveća (jednu sveću drži čovek u sanduku) i onda stara žena kune. Na kraju se sanduk upali. Bilo je slučajeva da se podmiti pop da skine kletvu. Da se to ne bi desilo, sanduk se nakon kletve upali. Zato se nakon kletve sanduk polije benzinom. Kletva je da mu Bog ne da nikada zdravlja, nikada sreće, nikad roda, potomka. Ja ne mogu ni da izgovorim te kletve koliko su teške. Ja sam plakao, hteo sam da ih sve rasteram. I reagovao sam tada, kada je trebalo neko dete od 16-17 godina da legne u sanduk. Onda su prekinuli. Sada više toga nema.

M.A. Zašto žene nikada nisu pozivane da budu sudije?

Uglavnom su muškarci ti koji odlučuju, žene dolaze kada treba da svedoče. Isto tako zavisi da li se sud vodi zbog bračnih neuglasica ili novca ili nečeg drugog. Žene imaju prava da dođu ako je u pitanju porodična stvar, jer žena je stub kuće i ona najbolje zna šta se dešavalo u porodici i naravno da se uvažava njeno mišljenje i ono što kaže. Ona najbolje zna šta se dešavalo ako je u pitanju svađa između snaje i sina. Žena se uglavnom javlja kao svedok. Cilj svakog suda je da se izgadi stvar i da se izmire posvađane strane ako je to moguće. Da se sačuva porodica i deca na okupu.

M.A. Koja je najteža kazna za koju ti znaš da je izrečena?

M.S. Kod nas danas ne postoji proterivanje iz mesta, to je nekada bilo kada su Romi živeli u čergama, danas je to drugačije. Danas se novčano kazni za neki prestup. Načuo sam da je u Beču bio neki slučaj preljube, pa je preljubnik morao da plati bivšoj ženi odštetu što je ostavio. Danas je ciganski sud postao hir. Ako neko želi da se čuje za njega on pozove ciganski sud. Neko uživa da bude u centru pažnje makar ga to koštalo. Bez obzira što Romi žive u 21. veku, što su postali savremeni, oni potežu za romskim sudom i da se vraćaju svojim korenima. Ja znam lično neke ljude koji su bili imućni i koji su izgubili sve jer su hteli da budu u centru pažnje, da recimo duguju 100.000 ili 200.000 eura. Kasnije zbog toga pati cela porodica, osete i njihova deca koja moraju da vraćaju takve dugove. Cela porodica ima štetu od toga. Onda u takvim slučajevima ljudi su primorani da odu

negde da vrše krivična dela da bi nadoknadili štetu. To postaje stil života nekih Roma. Nekada se znalo ko je ugledan Rom u nekom mestu i nije bilo važno da li je bogat već se cenilo da je pravedan čovek. Danas se gleda koliko je bogat. Promenio se sistem vrednosti. Pre nisi mogao da sedneš ako starijem od sebe ne staviš stolicu da prvi sedne, poštovale su se godine. Međutim, danas toga više nema. Danas gledamo ko ima više, pa ćemo ga poštovati.

Stanko Stojkov (1956), Vršac. Odlomak iz intervjuja o Krisu - romskom sudu:

S.S. Postoji više sudija u romskom sudu. Sudije bira onaj ko se sudi.

Da bi neko bio sudija, mora biti pošten i familijaran čovek i mora da govori istinu. Biraju se ozbiljni ljudi. Može biti uvek neparan broj sudija. Sudije dobijaju oko 10, 20 % od sume novca koja se dosudi kao kazna. Kod Lovara i Kalderaša se plaća i kod Rumuna, dole u Srbiji se isto plaća sud, kod Niša i Obrenovca .

Sud se može održavati bilo gde, nije važno. Sudu prisustvuju optuženi i tužitelj i svedoci. Nekada ne moraju biti svedoci prisutni, sve zavisi od slučaja. Žena ne sme da učestvuje u ciganskom sudu, ona nema to pravo. Žena može da prisustvuje sudu samo ako je tužilac, sudija odlučuje kojom će se kletvom zakleti optuženi da govori istinu. Najčešće kletve se odnose na decu, na primer da mu umru deca. Sem toga, postoji kletva da čovek legne u sanduk. Imali smo primer da je jedan svekar optužen da je hteo da spava sa snajom. Njen otac je zahtevao da svekar legne u sanduk i da se zakune da nije hteo da spava sa snahom. I mi smo mu poverovali. Nismo dali da mu i sin legne u sanduk. Bilo je dovoljno da svekar legne. Optuženi se uglavnom zaklinje u porodicu.

M.A. Kakve kazne postoje? Postoji novčana kazna ili da izgubi kuću ili da plati novčano. Kod nas su uglavnom novčane kazne, ali kod drugih Roma postoje i kazne da celo selo ne priča sa njim.

M.A. Da li se nekada desilo da je sud pogrešno sudio i da se vremenom pokazalo da je optuženi nije bio kriv?

S.S. Dešavalo se kada su svađe među supružnicima, da je na primer, muž varao ženu, a sud je prosudio da nije. Onda se vremenom ipak pokaže da je varao. Onda ga ljudi više ne cene i kažu za njega „sovlahadino“, što znači da je krivokletnik

Prilog 6.

Dragoslav Stan (1946), Novi Kozijak

Bio jedan čovek koji je imao sina. Bili su mnogo siromašni. Čovek je morao da krene u svet za parče hleba. Ostavio je ženu i dete a on je krenuo u svet. Dugo je išao, i kada je najzad stigao u jedno selo, u prvu kuću na koju je naišao, pitao je da li ima nešto da radi. Čovek mu je rekao da ima da čuva ovce. I tako je 18. godina čuvao ovce. Nakon 18. godina odlučio je da ode kući jer je mislio da je dovoljno para zaradio da se vrati porodici. Zatražio je od gazede da ga isplati, ali je gazda rekao: „Ti si od mene samo tražio posao a nisi tražio da ti platim, ali hajde neka ti bude za 18. godina rada tri dukata!”, čovek se jako naljutio ali nije mu ništa drugo preostalo nego da uzme ponuđene dukate i da se vrati kući. I dok se vraćao kući, nije mogao da se načudi kako će pred ženu i dete sa tri zarađena dukata. I dok je tako išao, sreo je jednog dedu koji se odmarao pod drvetom. On se javi dedi: „Dobar dan!”, ali deda ćuti, on mu opet poželi dobar dan ali deda opet ćuti. On izvadi jedan dukat i pruži dedi: “Evo ti jedan dukat, progovori nešto!” Kaže deda čoveku: „Noću nemoj da putuješ!”. Čovek mu reče: „Pa nisam te pitao to, već mene interesuje kako da dođem do svoje kuće ja sam se izgubio.” Čovek opet izvadi dukat i dade ga dedi, pitajući da mu pokaže put do kuće, ali deda mu reče: „Nemoj da gaziš mutnu vodu!” I treći put čovek ga zamoli da mu pokaže put do kuće dajući mu poslednji dukat, ali deda odgovori: „Nemoj da ubijaš noću, čekaj zora da svane!”

Videvši da mu deda neće pokazati put, čovek nastavi kroz šumu. Uskoro je pala i noć. Morao je da prenoći. Čuli su se u daljini vukovi i svakakve zveri, baš tada su prolazili neki putnici koji su ga pitali da pođe sa njima, ali on se setio dedinih reči da ne putuje noću, pa ih je odbio. Skupio se pored nekog drveta, pokrio se lišćem i zaspao. Ujutru kada je krenuo na put, video je raskomadana tela onih ljudi što su ga zvali da pođe sa njima. Zveri su ih rakomadale. I tako je krenuo dalje, kada je stigao do jedne vode, ne zna da pliva a nema čamac. Seo je i razmišlja tako, kad naiđu neki Turci na besnim konjima, i oni njega pozovu da pređe sa

njima reku, ali se čovek setio dedinih reči da ne prelazi mutnu reku i odbio ih. A Turci su bili kradljivci, imali su pune bisage zlata i kada su došli do pola reke, prevrnuli su se i udavili a konji su se vratili nazad. Kada je čovek otvorio torbe, a ono sve četiri torbe pune zlata.

I on uzme to zlato i krene kući ali ne preko vode već drugim putem. I tako je stigao kući, a kuća ista kao što je i ostavio a žena u dvorištu nešto radi. Kad on priđe i javi se ženi: „Dobar dan!”, kaže žena: „Dobar dan!” Upita je čovek: „Da li bi hteli da me pustite da prenoćim kod vas, jako sam umoran, a i konji su umorni od puta!” Žena gleda, ne poznaje ga, boji se, ali setila se svog čoveka koji ko zna gde je i kako pati pa odluči da čoveka primi na noćenje.

Žena je namestila sebi dole da spava a njemu je namestila krevet. I tako su legli da spavaju, kad kasno noću neko je ušao u kuću i legao kod žene pored nogu. Čovek je pomislio da je to njen ljubavnik i odluči da ga ubije, ali odjednom se setio dedinih poslednjih reči: „Nemoj da ubijaš noću, sačekaj da svane!”, pa tako odluči da sačeka jutro. Ujutru kada je svanulo, čovek je čuo reči: „Mama, ja idem na posao, a ti ovom putniku daj nešto hrane da ima na put”, onda je shvatio da mu je to sin, i skoči iz kreveta i zagrli sina i ženu i oda se ko je, dao im je svo bogatsvo koje je steko na putu.

VII. REGISTAR

A

Agni 35

Ambika 22

Armitra 37

B

Balbare 70

Bibijako dives 22, 85

Blagoslovi 33

Bogomolja 21

Božić 51

V

Vajo 52

Vasilica 24

Vodice 52

G

Gvožđe 50

D

Dandalo 79

Donji svet 78

Drabarno 83

Drvo sveta 73

Durga 22

Đ

Đurđevdan 24, 83, 85

E

Egzodus Roma 16

Z

Zagonetka 39

Zakletve 33

K

Kali 22

Kana 92

Karankoči 89

Kletve 33

Kovači 50, 113

Krst 40

P

Penga 101

Puruša 66

R

Roda 25

S

Stranac (Gadžo) 17

H

Horahaj 15

U

Urme 44, 46, 106

C

Crna Sara 23

Č

Čar 83

Čarana 44, 103

Čerga 59

Čuvarkuća 75

Dž

Džambasi 79

Š

Štap 38

VIII. LITERATURA

Skraćenice

Aleksandrović – M. Aleksandrović, *Bacila sam jabuku u peć*, Novi Sad, 2012.

Acković – D. Acković, *Tradicionalna nematerijalna kulturna baština Roma*, Beograd 2012.

Biderman RS – H. Biderman, *Rečnik simbola*, Beograd 2004.

Garden RS – N. Garden, R. Orolenšo, *Mali rečnik simbola*, Beograd 2001.

Gura SŽ – A. Gura, *Simbolika životinja*, Beograd 2005.

Dimić PBD – T. Dimić, *Pogubi bože one drumove*, Novi Sad 1993.

Dimić RKZB – T. Dimić, *Romane romaja sovlahimate thaj bahtarimate – Romske kletve, zakletve i blagoslovi*, Novi Sad 1985.

Đurić, Acković RRS – R. Đurić, D. Acković, *Rečnik romskih simbola*, Beograd 2010.

Đurić ZMR – R. Đurić, *Zagonetke i mitovi Roma*, Novi Sad 1990.

Đurić ZMVR – R. Đurić, *Zagonetke, mitovi, verovanja Roma*, Kruševac MCMLXXX.

Đurić, Seobe – R. Đurić, *Seobe Roma – krugovi pakla i venac sreće*, Beograd 1987.

Đurić RZ – R. Đurić, *Romane garadine alava - Romske zagonetke*, SANU, Beograd 1980.

Elijade SS – M. Elijade, *Slike i simboli, ogledi o magijsko – religijskoj simbolici*, Novi Sad 1999.

Elijade KA – M. Elijade, *Kovači i alkemičari*, Zagreb 1983.

- Elijade ŠATE** – M. Elijade, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Novi Sad, 1985.
- Jung ČS** – K.G. Jung, *Čovjek i njegovi simboli*, Zagreb 1974.
- Karadžić, SNP II** – Vuk Stefanović Karadžić, SNP II, Beograd 2006.
- Karadžić, SNP V** – Vuk Stefanović Karadžić, SNP V, Beograd 2006.
- Karadžić SR** – Vuk Stefanović Karadžić, *Srpski riječnik*, Beograd 2006.
- Krasnići BPM** – A. Krasnići, *Bože pretvori me u mrava – Romske bajke sa Kosova i Metohije*, Beograd 2001.
- Krasnići RB** – A. Krasnići, *Romske bajke – Romane paramića*, Subotica 2009.
- Krasnići CKK** – A. Krasnići, *Ciganin na konju a konja nema*, Kragujevac 2004.
- Clebert** – J.P. Clebert, *Cigani*, Zagreb 1967.
- Radenković SS** – Lj. Radenković, *Simbolika sveta u narodnoj magiji južnih Slovena*, Beograd 1996.
- Savić, Aleksandrović** – S. Savić, M. Aleksandrović, S. Dimitrov i J. Jovanović, *Romkinje*, Novi Sad 2001.
- SM** – *Slovenska mitologija*. Enciklopedijski rečnik, redaktori: Svetlana M. Tolstoj – Ljubinko Radenković, Beograd 2001.
- Tolstoj, Radenković** – S. Tolstoj, Lj. Radenković, *Slovenska mitologija – enciklopedijski rečnik*, Beograd 2001.
- Trebješanin RJP** – Ž. Trebješanin, *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*, Beograd 2011.
- Čajkanović RVB** – V. Čajkanović, *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama* (prir.V. Đurić), Beograd 1985.
- Ševalije RS** – A. Gerbran, Ž. Ševalije, *Rečnik simbola*, Beograd 2005.

Literatura

1. M. Aleksandrović, *Bacila sam jabuku u peć*, Novi Sad 2012.
2. D. Acković, *Tradicionalna nematerijalna kuturna baština Roma*, Beograd 2012.
3. D. Acković, *Neki elementi običajnog prava Roma*, u: *Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno - ekonomske integracije*, SANU Beograd 2012.
4. H. Biderman, *Rečnik simbola*, Beograd 2004.
5. L. Vajt, *Nauka o kulturi*, Beograd 1970.
6. R. Velek, O. Voren, *Teorija književnosti*, Beograd 1974.
7. T. Vukanović, *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*, 1983 Vranje.
8. T. Vukanović, *Srpske narodne poslovice: blagoslovi i grdnje*, Vranje 1974.
9. N. Garden, R. Olorenšo, *Mali rečnik simbola*, Beograd 2011.
10. A. Gerbran, Ž. Ševalije, *Rečnik simbola*, Novi Sad 2004.
11. A. Gura, *Simbolika životinja*, Beograd 2005.
12. Đ. Daničić, V.S. Karadžić, *Biblija ili Sveto pismo Starog i Novog zaveta*, Beograd 2007.
13. S. Demirović, *Mečkinio dete*, Prokuplje 2012.
14. M. Detelić, *Guje i jakrepi*, Beograd 2012.
15. M. Divjak, *Ličke danejade: kletve, i blagoslovi*, Novi Sad 2005.
16. T. Dimić, *Pogubi bože one drumove*, Novi Sad 1993.
17. T. Dimić, *Romane romaja, sovlahimate thaj bahtarimate - Romske kletve, zakletve i blagoslovi*, Novi Sad 1985.
18. T. Dimić, *Romske narodne pripovetke*, Novi Sad 2002.
19. M. Đekić, *Vodice u Vojvodini*, Novi Sad, 2001.

20. T. R. Đorđević, *Selo kao sud u našem narodnom običajnom pravu*, Zbornik Filozofskog fakulteta, Beograd knj.1.
21. D. B. Đorđević, *Na konju s laptopom u bisagama*, Novi Sad 2010.
22. D. Đorđević, *Mačke peru veš: bajke Roma jugoistočne Srbije*, Niš 2004.
23. R. Đurić, D. Acković, *Rečnik romskih simbola*, Beograd 2010.
24. R. Đurić, *Zagonetke i mitovi Roma*, Novi Sad 1990.
25. R. Đurić, *Zagonetke, mitovi, verovanja Roma*, Kruševac MCMLXXX.
26. R. Đurić, *Seobe Roma - krugovi pakla i venac sreće*, Beograd 1987.
27. R. Đurić, *Istorija Roma*, Beograd 2006.
28. B. Đurović, D.B. Đorđević, *Obredi pri velikim verskim praznicima kod Roma u Nišu*, Etno - kulturološki zbornik, knj.II, Svrljig 1996.
29. M. Elijade, *Slike i simboli, ogledi o magijsko - religijskoj simbolici*, Novi Sad 1999.
30. M. Elijade, *Kovači i alkemičari*, 1983 Zagreb.
31. M. Elijade, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Novi Sad 1985.
32. M. Elijade, *Sveto i profano*, Beograd 2004.
33. V.G. Erman, *Mitovi stare Indije*, Beograd 1981.
34. D. Živković, *Rečnik književnih termina*, Beograd 1992.
35. *Istorija, kultura, tradicija i običaji Roma*, Udruženje Romkinja – „Osvit”, Niš 2009.
36. Z. Jovanović, *Priče Cigana u noći*, Beograd 2002.
37. R. R. Jovanović, *Đelem, đelem lungone dromenca - Išao sam, išao dugim putevima*, Novi Sad 2006.
38. B. Jovanovic, *Magija srpskih obreda*, Novi Sad 1995.
39. K. G. Jung, *Čovjek i njegovi simboli*, Zagreb 1974.
40. V. Kajtazi, *Romsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 2008.
41. V. St. Karadžić, *Srpske narodne pripovijetke*, Beograd 1969.

42. V. St. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, Beograd 2006.
43. Z. Karanović, „Nebeska nevesta“, u Zborniku: *Božanska svadba u folkloru balkanskih Slovena*,
44. E. Kasirer, *Filozofija simboličkih oblika*, Novi Sad 1985.
45. J. Keler, *Religiozni obredi, običaji i simboli*, Beograd 1980.
46. A. Krasnići, *Bože, pretvori me u mrava! - Romske bajke sa Kosova i Metohije*, Beograd 2001.
47. A. Krasnići, *Rromane paramića - Romske bajke*, Subotica 2009.
48. A. Krasnići: *Ciganin na konju a konja nema*, Kragujevac 2004.
49. M. Kleut, *Narodna književnost - fragmenti i skripti*, Novi Sad, 2013.
50. M. Kleut, *Jednostavni oblici narodne književnosti*, Novi Sad 2010.
51. M. Kleut, *Narodne umotvorine u: Letopis Matice srpske*, Novi Sad 2003.
52. J. P. Clébert, *Cigani*, Zagreb 1967.
53. Z. Lešić, *Teorija književnosti*, Beograd 2008.
54. J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd 1976.
55. Lj. P. Ljuštanović, *Zmaj despot Vuk, mit – istorija – pesma*, Novi Sad 2002.
56. R. Marković, *Imao pa nema: narodne kletve i zakletve*, Čačak 1994.
57. G. Matila, *Filozofija i mistika broja*, Novi Sad 1987.
58. Đ. Petrović, *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*, Beograd 1976.
59. S. Petrović, *Srpska mitologija u verovanju, običajima i ritualu*, Beograd 2004.
60. S. Petrović, *Mitologija, magija i običaji*, Niš 1992.
61. *Prilozi za istraživanje tradicije Roma u Sremu*, Udruženje „Mladi istraživači Romi“, Novi Sad 2002.
- 62.
63. P. Ž. Petrović, *Zbornik Život i običaji narodni u Gruži*, Beograd 1948.

64. O. Plužarov, *Simboli svadbenih običaja i njihova veza sa mitovima, bajanjima, legendama i verovanjima*, Novi Sad 1996.
65. *Purane romane paramisa - Stare romske priče*, Udruga „Romski putevi”, Zagreb 2007.
66. Lj. Radenković, *Simbolika sveta u narodnoj magiji južnih Slovena*, Beograd 1996.
67. *Romane garadine alava - Romske zagonetke*, u Balkanske narodne umotvorine 2, SANU Beograd 1980.
68. S. Savić, M. Aleksandrović, S. Dimitrov, J. Jovanović, *Romkinje*, Novi Sad 2001.
69. B. Saitović, *Promene u svadbenim običajima topličkih Roma u: „Promena identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno - ekonomske integracije“*, SANU knjiga 33, Beograd 2012.
70. S. Samardžija, *Srpske narodne zagonetke - Antologija*, Beograd 1995.
71. M. Solar, *Teorija književnosti*, Beograd 2012.
72. A. S. Spinelli u: *Romanipe (n) - o kulturnom identitetu Roma*, Beograd 2005.
73. I. Trajković, *Biljke, životinje i natprirodna bića u običajima i verovanjima niških Roma*, u: Etno - kulturološki Zbornik, knj.III, Svrljig 1997.
74. Ž. Trebješanin, *Rečnik Jungovih simbola i pojmova*, Beograd 2011.
75. S. Trojanović, *Vatra u običajima i životu srpskog naroda s 9 slika i kartom. knj.1*, Beograd 1930.
76. S. M. Tolstoj, Lj. Radenković, *Slovenska mitologija - enciklopedijski rečnik*, Beograd 2001.
77. R. Uhlik, *Ciganske priče*, Sarajevo 1957.
78. E. From, *Zaboravljeni jezik*, Zagreb 1970.
79. B. Haliti, *Srpsko-romski rečnik*, Novi Sad 2011.

80. V. Čajkanović, *Stara srpska religija i mitovi*, (prir.V.Đurić), Beograd 1994.
81. *Čhavrikano lil - Dečije novine*, Rominterpress, broj 31, Beograd 1998.
82. M. B. Šijaković, *Simbolika i magija boja*, Beograd 1990.
83. Z.Škreb, *Teorija književnosti*, Beograd 2001.
84. Đ. Šušnjić, *Žetva značenja*, Beograd
85. <http://www.sanatankultura.com/>,
86. <http://www.exodus-cudo.com/>
87. https://www.youtube.com/gypsy_songs_loli_phabaj